

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ’NİN ARNAVUT HUKUK
DÜZENİNDEKİ ETKİSİ

Laura AGOLLI
2501171203

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Sinem YARGIÇ

İSTANBUL – 2021

ÖZ

İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ'NİN ARNAVUT HUKUK DÜZENİNDEKİ ETKİSİ

Laura AGOLLI

Post-komünist bir ülke olarak Arnavutluk için en önemli konulardan birisi insan haklarına saygı gösterme ve bu hakları koruma sorumluluğudur. Aynı zamanda bir AB aday ülkesi olarak bu konuda ilerlemeler sağlamak ülke için temel önceliklerden birisidir. Bu bağlamda İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS), Arnavutluk hukuk sisteminin bir parçası haline gelmiştir. Hem modern dünyaya ayak uydurma hem de AB uyum sürecinin bir parçası olarak uluslararası hukuk enstrümanları arasında İHAS'ın, Arnavutluk hukuk sisteminde ayrıcalıklı bir statüye sahip olduğu söylenebilir.

Bu tez çalışmasında, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Anayasası ve hukuk sistemi incelenerek İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin Arnavutluk hukuk sistemindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmada, Sözleşme'nin iç hukuk açısından ne gibi sonuçları olduğu ve bunun Arnavutluk özelindeki pratiği ve doğurduğu sonuçlar irdelenmiştir. İHAM kararlarının iç hukukta uygulanması konusu çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Son olarak, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin Arnavutluk ile ilgili aldığı kararlar üzerinden önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, Hukuk, Arnavutluk, Avrupa Birliği, Yargı Reformu, Karar.

ABSTRACT

EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AND ITS EFFECT ON ALBANIAN JUDICIAL SYSTEM

Laura AGOLLI

As a post-communist country, respecting and protecting human rights is considered to be one of the most important challenges for Albania. At the same time, as an EU candidate country, making progress in this regard is one of the main priorities for the country. In this context, the European Convention on Human Rights (ECHR) has become a part of the Albanian legal system. It can be said that the ECHR has a privileged status in the legal system of Albania, among the international legal instruments, both in keeping up with the modern world and as part of the EU harmonization process.

In this master's thesis, the impact of the European Convention on Human Rights on the Albanian legal system has been analyzed. In addition, the outcomes of the Convention in terms of domestic law and its practice in Albania are analyzed. The implementation of the ECtHR decisions are also included within the scope of the study. Finally, recommendations are made based on the decisions taken by the European Court of Human Rights regarding Albania.

Keywords: European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Law, Albania, European Union, Judicial Reform Package, Decision.

ÖNSÖZ

“İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin Arnavut hukuk düzenindeki etkisi” adlı bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi programında Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tez çalışması, Arnavutluk Cumhuriyetinin Anayasasını ve hukuk sistemini inceleyerek İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’ni bu düzendeki etkisini göstermeye çalışmaktadır. Çalışma, önce tüm taraf devletlerdeki Sözleşme’nin yerini araştırarak, daha sonra Arnavutluk üzerine yoğunlaşır.

Tez danışmanlığımı üstlenerek, tezin her aşamasında desteğini esirgemeyen, bilgi ve deneyimleriyle yön gösteren Değerli Hocam Doç. Dr. Sinem Yargıç’a en derin saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmak isterim.

Ayrıca, daima beni destekleyen ve moral kaynağım olan kıymetli anneme ve babama en içten sevgilerimi sunarım.

Son olarak, bu yolun tamamlanmasında katkı sağlayan tüm sayın hocalarıma ve sevgili dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

LAURA AGOLLI
İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM İHAS VE ULUSAL HUKUK

1.1 İHAS'IN NİTELİĞİ	4
1.2. SÖZLEŞMENİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE İÇ HUKUKTAKİ YERİ	7
1.3. AB'NİN İHAS'A TARAF OLMASI.....	12
1.4. SÖZLEŞMENİN ARNAVUT İÇ HUKUKTAKİ YERİ VE DEĞERİ	13

İKİNCİ BÖLÜM ARNAVUTLUK VE İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ HUKUKU

2.1 ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ ANAYASASI	16
2.1.1. Temel Hak ve Özgürlükler İçin Anayasal İlkeler	18
2.1.1.1. Kişisel Haklar ve Özgürlükler	18
2.1.1.2. Siyasi Haklar ve Özgürlükler	22
2.1.1.3. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklar ve Özgürlükler	24
2.2. OMBUDSMAN (HALKIN AVUKATI), KORUYUCU VE İNSAN HAKLARININ GARANTİSİ. 26	
2.3. YARGI REFORMU VE ARNAVUT HUKUK SİSTEMİNDEKİ ETKİSİ	32
2.3.1 Yargı Reformunun Aşamaları	33
2.3.2. Kurumlar	34
2.3.3. Yargı Reformuna İlişkin Bulgular	37
2.3.4. Uluslararası Operasyonları İzleme (International Monitoring Operation: IMO)	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİNİN ARNAVUTLUK İLE İLGİLİ KARARLARI

3.1 MÜLKİYET HAKKINA İLİŞKİN İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ KARARLARI	42
---	----

3.1.1. Manushaqe Puto ve diğeri / Arnavutluk.....	42
3.1.2 Ahmatas / Arnavutluk.....	43
3.1.3. Muka / Arnavutluk	43
3.1.4 Beshiri ve diğeri / Arnavutluk.	44
3.1.5. Gjonbocari / Arnavutluk.....	45
3.1.6. Ramadhi ve diğeri / Arnavutluk.....	46
3.1.7. Mullai ve diğeri / Arnavutluk.....	47
3.1.8. Hamzaraj / Arnavutluk.....	48
3.1.9. Vrioni ve diğeri / Arnavutluk.....	48
3.1.10. Eltari / Arnavutluk.....	49
3.1.11. Gurgaj ve diğeri / Arnavutluk	50
3.1.12. Vefa Holding Sh.P.K ve Alimucaj / Arnavutluk	50
3.1.13. Qufaj C.O Sh.P.K / Arnavutluk.....	51
3.2. İHAS'DA MADDE 2 VE MADDE 3 İLE İLGİLİ DAVALAR.....	52
3.2.1. Rrapo / Arnavutluk	53
3.2.2. Ceka / Arnavutluk.....	54
3.2.3. Kaciu ve Kotorri / Arnavutluk	54
3.2.4. Grori / Arnavutluk	55
3.2.5. Dybeku / Arnavutluk.....	56
3.3. İHAS'IN ADİL YARGILANMA HAKKINA İLİŞKİN (6. MADDE) KARARLARI.....	56
3.3.1. Marku / Arnavutluk	57
3.3.2. Cani / Arnavutluk.....	57
3.3.3. Shkalla / Arnavutluk	58
3.3.4. Berhani / Arnavutluk.....	59
3.3.5. Xheraj / Arnavutluk.....	60
SONUÇ	61
KAYNAKÇA.....	66

KISALTMALAR LİSTESİ

İHAS	: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İHAM	: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
AK	: Avrupa Konseyi
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
BM	: Birleşmiş Milletler
AB	: Avrupa Birliği
YYK	: Yüksek Yargı Konseyi
YAK	: Yüksek Adalet Konseyi
YSK	: Yüksek Savcılar Kurulu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

GİRİŞ

İnsanlık tarihi insanoğlunun hak mücadelesiyle doludur. Geçmişten günümüze insanlar, özgürlük, eşitlik ve adalet için mücadele etmiştir. Bu mücadele sonucunda günümüz modern toplumları ortaya çıkmıştır. Modern toplumun vazgeçilmez değerlerinden birisi elbette insan haklarıdır. Elbette bu hakların elde edilmesi kolay olmamıştır ve günümüzde de hala bu mücadele devam etmektedir. Bu konu günümüzde sadece belli toplumların sorunu olarak görülmemektedir. Küresel dünyada insan hakları konusu uluslararası boyutta ele alınması gereken bir konudur.

İnsan hakları söz konusu olduğunda tarihsel süreçte birçok düzenlemeden bahsedilebilir. Bununla birlikte evrensel çapta bu konuda akla gelen ilk düzenleme, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir¹. Bildirge'nin daha birinci maddesinde "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar"² denilerek insanların özgürlüğü ve eşitliği temelinde insan hakları vurgulanmıştır.

Bildirge'nin ilan edilmesinden günümüze kadar geçen sürede bu insan hakları konusunda kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda insan hakları konusu günümüzde evrensel bir değer olarak kabul edilmektedir. Bu değerlere daha çok sahip olan ülkelerin öne çıktığı, bu değerlerden uzak ülkelerin de olumsuz olarak görüldüğü ve genelde geri kalmış ve modern dünyadan soyutlanmış ülkeler olduğu görülmektedir. Bu anlamda uluslararası ve ulusüstü örgütlerin de temel konularından birisi insan haklarıdır.

Avrupa Konseyi (AK), insan haklarının korunması alanındaki en önemli bölgesel kurumlardan biridir. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) Konsey tarafından kabul edilen en önemli insan hakları sözleşmesidir. İHAS, bir anlamda insan hakları alanında Avrupa kamu düzeninin anayasal belgesi niteliğindedir. Sözleşme'de yer alan hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması tüm üye devletlerin ortak yükümlülüğüdür. Bu yükümlülüğe yeterince uyulup uyulmadığı, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin (İHAM) ürettiği içtihatlar ışığında değerlendirilir. Sözleşme'ye taraf tüm devletler İHAM'ın verdiği kararlara uymakla yükümlüdür.

¹ Bundan böyle metinde Bildirge olarak anılacaktır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin tam metni: <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>

² İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin tam metni: <https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>

Avrupa Birliği de üye devletler tarafından oluşturulan ulusüstü bir örgüt olarak insan hakları konusunu temel değerleri arasında saymakta ve üye ülkelerde de bu değerleri yerleştirmeye yönelik düzenlemelere gitmektedir. Bu konuda Birlik içerisinde hukuki düzenlemeler ve örgütsel yapılanmalarla insan hakları güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. İHAS, Avrupa Birliği için de büyük önem taşımaktadır ve AB'nin Sözleşme'ye taraf olması gündemdedir.

İHAM kararlarına uymak İHAS'a taraf olan tüm devletler açısından önemlidir. Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde olan aday ülkelerde de temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma ve hukuk güvenliğini artırma açısından İHAS'ı uygulamak ve İHAM kararlarına uymak büyük önem taşır. AB'ye aday ülke olan Arnavutluk Cumhuriyeti, İHAS'ı 13 Temmuz 1995 yılında imzalamış ve Sözleşme, 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Arnavutluk 13 Temmuz 1995 tarihinde AK'ye üye olmuştur.

İmzalandığı günden bu yana, Arnavutluk hukuk sisteminde, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) iç hukuk düzeninin önemli bir parçası olmuştur. İHAS, normlar hiyerarşisinde, uluslararası bir sözleşme olarak, Anayasa'dan sonra gelmektedir. Bu bağlamda, İHAS hukukuna ne ölçüde uyulduğu, uygulamada yaşanan sıkıntıların neler olduğu, bunların sonuçları ve çözüm yolları Arnavutluk'taki insan haklarının geleceği bakımından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma kapsamında İHAS'ın Arnavutluk hukuk düzenindeki etkisi sorgulanmakta ve İHAS'ın iç hukuk düzeninde etkili olup olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Arnavutluk'ta bu konuda çok az sayıda çalışma yapıldığı göz önüne alındığında, Arnavutluk'ta İHAS Hukuku'nun iç hukuka etkisi hususunda ciddi bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Şüphesiz ki bu konuda öncü bir çalışma olarak daha sonraki çalışmalar için de başvurulabilecek bir kaynak olması hedeflenmektedir.

Tezin amacı, İHAS'ın Arnavutluk hukuk düzenindeki etkisini değerlendirmektir. Kapsam, sadece Arnavutluk Hukuku'nun İHAS Sözleşmesi'ne uyumu ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunlarla sınırlandırılmıştır. Bu tezde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda yerli ve yabancı literatür taranarak, akademik makaleler, kitaplar, ulusal ve uluslararası kurumların raporları ve internetteki çeşitli web siteleri ve adresler taranarak ilgili materyaller üzerinden analizler yapılmıştır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "İHAS ve ulusal hukuk" başlığı altında İHAS'ın önemi, niteliği, genel anlamda iç hukuklara etkisi, normlar hiyerarşisindeki yeri, İHAM kararlarının taraf devletlerce uygulanması, İHAS hukukuna uyum için alınması gereken tedbirler değerlendirilmektedir. İkinci bölümde, "Arnavutluk ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Hukuku" başlığı altında, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası incelenerek bu kapsamda temel insan

hak ve özgürlükleri ile ilgili düzenlemeler ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise İHAM'ın Arnavutluk Cumhuriyeti ile ilgili verdiği kararlar incelenerek, İHAS konusunda Arnavutluk Cumhuriyeti'nin ne gibi sorunlarla karşı karşıya olduğu ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise Arnavutluk Cumhuriyeti'nde insan haklarının daha iyiye gitmesi ve İHAS konusunda yaşanan sorunların ortadan kalkması için neler yapılabileceği ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHAS VE ULUSAL HUKUK

1.1 İHAS'IN NİTELİĞİ

İnsan haklarının boyutu II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişmiştir. İnsan hakları artık sadece devletleri ilgilendiren bir konu olmaktan çıkıp diğer devletlerin de müdahalelerine yol açmıştır.³ Günümüzde, insan hakları konusu evrensel bir konudur. Sadece ulus içinde değil, devletler arası ilişkilerde büyük önem taşır. Bu temelde uluslararası ve ulusüstü örgütlerin de gündemindedir.

İnsan hakları yapıları çok farklı olan devletlerin milli sınırları içinde korunmaktadır fakat bütün uluslararası belgeler, bu devletlerden, vatandaşlarıyla ilişkilerinde asgari bazı standartlara saygı göstermelerini talep etmektedir.⁴

Bu standartlar, Bildirge'de yer almaktadır ve evrensel bir kabul görmüş olmakla beraber; farklı koşullar altında yaşayan bireyler için bahsi geçen hakların evrenselliği hiçbir anlam ifade etmeyecektir, dolayısı ile yararı da olmayacaktır. 1945 yılında BM Şartı'nı⁵ imzalayan devletler, insan haklarını korumak için bir çaba içine girilmesini kararlaştırmışlardır. 10.12.1948 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi kabul edilmiştir. Bu Bildirge, insan haklarına saygı gösterilmesini, özgürlüğü, adaleti ve barışı vurgulamaktadır. İnsanlığın baskı ve zorbalıkla karşı karşıya getirilmemesi, bu tarz durumlarda başkaldırma zorunda bırakılmaması için insan haklarının hukuken güvence altına alınması zorunlu görülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nda işlenen suçların bir daha işlenmemesi, karşılıklı bir anlayışa dayanan bir birliğin oluşturulması, yeni bir Avrupa kurulması düşüncesi ile yola çıkarak 1949 yılında Avrupa Konseyi kurulmuştur. Avrupa Konseyi'nin temel amacı, "insan hakları, hukukun üstünlüğü ve çoğulcu demokrasi ilkelerini korumak ve güçlendirmek; ırkçılık, hoşgörüsüzlük ve yabancı düşmanlığı, sosyal dışlanma, uyuşturucu madde ve çevre konularındaki sorunlara çözüm

³ Council of Europe, "International Protection of Human Rights" (Strasbourg, 1989).

⁴ Theo van Boven, "Human Rights and Rights of Peoples", European Journal of International Law 6, sayı 3 (1995): pp. 461–76, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035931>.

⁵ Birleşmiş Milletler Antlaşması 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış olup, 24 Ekimde yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın tam metni: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

aramak; Avrupa kültürel benliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunmak”⁶ olarak özetlenebilir.

Avrupa Konseyi, İHAS’ın hazırlanmasını üstlenmiştir. İHAS uluslararası hukuk konusunda yeni gelişme yolları açan bir sözleşmedir.

İHAS, Avrupa Konseyi içinde oluşturulan en önemli insan hakları sözleşmesidir. Bir anlamda, insan hakları alanında Avrupa kamu düzeninin anayasal belgesi niteliğindedir. Sözleşme’de yer alan hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması tüm üye devletlerin ortak yükümlülüğüdür. Yaşayan bir belge (living instrument)⁷ olan İHAS, İHAM’ın ürettiği içtihat ışığında değerlendirilmelidir. İHAM’ın verdiği kararlara, Sözleşme’ye taraf tüm devletler uymalıdır. İHAM’ın ihlal kararı sonrasında, “taraf devletler ihlali sona erdirmek ve mümkün olduğunca ihlal öncesi durumu yeniden sağlayacak şekilde ihlalin sonuçlarına uymakla yükümlüdür.”⁸

İHAS, “dünyada barışın ve adaletin asıl dayanağını oluşturan’ temel özgürlüklerin, gerçekten demokratik olan bir siyasal rejime ve insan hakları ortak anlayış ve saygısına” dayandığı inancı üzerine kurulmuştur. “Aynı anlayış içinde bulunan, ideal ve siyasal gelenek, özgürlüğe saygı, hukukun üstünlüğü alanlarında ortak varlığa sahip olan” Avrupa devletlerinin hükümetleri, bu hakların gerçekleştirilmesi için ortak adımlarını atmışlardır.⁹

“İHAS, Avrupa Bütünleşmesi konusunda oldukça büyük bir önem taşımaktadır. İnsan hakları koruma konusunda en etkili Sözleşme olmuştur. Avrupa Birliği Adalet Divanı, temel insan haklarını AB hukukun genel prensipleri içinde kabul etmiştir.”¹⁰ Entegrasyon sürecinde olan aday ülkelerin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma ve hukuk güvenliğini artırma açısından İHAS’ı uygulamaları büyük önem taşır.

Sözleşme’nin özelliklerinden bahsedecek olursak, Sözleşme’nin ikincil niteliğinden bahsedilebilir. İHAS’ın denetim mekanizması olarak belirttiği İHAM’ın harekete geçmesini sağlamak için önce iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunması her şeyden önce taraf devletlerin ve onların ulusal yargı organlarının sorumluluğundadır. Aynı zamanda, yasaların ve kanunların doğru uygulanıp uygulanmadığını

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Avrupa Konseyi”, Çevrimiçi, erişim 02 Mart 2021, https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa.

⁷ Council of Europe, “Interpretative mechanisms of ECHR case-law: the concept of European consensus”, Online, 2020, <https://www.coe.int/en/web/help/article-echr-case-law>.

⁸ Ebru Karaman, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”, Journal of Istanbul University Law Faculty (İstanbul Üniversitesi, 2014).

⁹ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi tam metin: https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf

¹⁰ Naz Çavuşoğlu, “Avrupa Topluluğu/Birliği’nin İnsan Hakları Politikası”, İnsan Hakları Yıllığı, sayı 21, 22 (1999): ss. 1–14.

Sözleşme değil, taraf olan devletlerin organları denetlemektedir. Bu bağlamda, İHAS ikincil hukuk niteliğindedir.

Sözleşme'nin mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesine dayanmaması İHAS'ın başka bir özelliğidir. Diğer uluslararası sözleşmelerinden farklı olarak, İHAS taraf devletlere karşılıklı olarak herhangi bir yükümlülük getirmemektedir. Başka bir deyişle, "Sözleşme'ye taraf bir devlet, insan haklarına saygı göstermeyi, Sözleşme'ye üye diğer devletlerin de saygı göstermesi koşuluna bağlı tutamaz."¹¹

Sözleşme'nin bir diğer özelliği ise doğrudan etki niteliğidir. "İHAS, taraf devletlerin yetki alanına giren herkese doğrudan etkili (*direct effect*) olacak bir nitelik taşır. Yani Sözleşme, kişilere doğrudan hak ve özgürlükler tanır. Nitekim Sözleşme'nin temel hak ve özgürlükleri düzenlediği Birinci Bölüm'deki kurallar; konularıyla ve "açık ve ayrıntılı" ve "yeterli derecede belirleyici" içerikteki düzenlemeleriyle uygulanmak için başka kuralları gerektirmeden sübjektif hakları, kişiler lehine tanımaktadır."¹²

İHAS bireyi uluslararası hukuk boyutunda hak sahibi yapmıştır. Sözleşme, bireyin haklarını ihlal eden devlete karşı İHAM'a başvurulmasını vurgulamıştır. Bireysel başvuru hakkı, İHAS ile getirilen denetim sisteminin en temel parçasıdır. Bireysel başvuruya ek olarak, devlet başvurusu da bulunmaktadır. Devlet başvuru mekanizması, Sözleşme'nin en önemli özelliklerinden biridir.¹³

İHAS'ın önemli özelliklerinden biri, Sözleşme'yi uygulama açısından vatandaşlık ilkesinin önemli olmamasıdır.¹⁴ Başka bir deyişle, Sözleşme'den sadece bir ülkenin vatandaşları değil, yabancılar da yararlanabilmektedir.¹⁵ Sözleşme'ye taraf olan devletlerin başka uluslararası sözleşmeleri uygulamalarında hiçbir sakıncası yoktur. Böylece bireyler ulusal mahkemelerdeki başvurularda diğer uluslararası sözleşmelerinin hükümlerinden yararlanmak isteyebilirler.¹⁶

¹¹ Şeref Ünal, "Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması", AYM Yayınları 30 (y.y.): 60, <https://anayasa.gov.tr/media/4759/serefunal.pdf>.

¹² Aydan Ömür Surlu, "İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması", TBB Dergisi, sayı 87 (2010): 163, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-87-608>.

¹³ Feyyaz Gölcüklü ve Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, 6. baskı (Ankara: Turhan Kitabevi, 2005), ss. 13–14.

¹⁴ Ünal, "Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması", s. 70.

¹⁵ Yasemin Özdek, *Avrupa insan hakları hukuku ve Türkiye AİHS sistemi, AİHM kararlarında Türkiye* (Ankara: TODAİE, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2004), s. 33.

¹⁶ Sadık Kocabaş, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler" (Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009), <https://core.ac.uk/download/pdf/35314701.pdf>.

Sözleşme, “olağanüstü durumlarda bile hiçbir devlete yaşam hakkına saygı yükümlülüğünden, işkence ve kölelik yasağından sıyrılma, suç ve cezaların kanuniliğinden vazgeçme fırsatı tanımamıştır.”¹⁷ Olağanüstü durumlarda bile devletler yukarıda bahsi geçen hak ve özgürlüklere saygı göstermekle yükümlüdür. Sözleşme, taraf olan devletlerin tek taraflı olarak ve kendi Kanunlarını kullanarak değiştirilemez. Sözleşme sadece kendi kurallarına göre değiştirilebilir.¹⁸

Sözleşme’nin en önemli özelliği de taraf devletlerinin iç hukukunu etkilemesidir. “Sözleşme’ye aykırı olan yasaların, Sözleşme’ye uygun bir duruma getirilmesi gereğini doğurmasıdır. Yani Sözleşme, ulusal hukuku etkileyen, ortak hukuk kuralları koyan bir belgedir.”¹⁹

1.2. SÖZLEŞME’NİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE İÇ HUKUKTAKİ YERİ

İHAS uluslararası bir sözleşmedir. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanarak 4 Kasım 1950 yılında imzaya açılmış ve 3 Eylül 1952’de yürürlüğe girmiştir.²⁰ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi “toplu icradan” yararlanarak müşterek, iki taraflı taahhütnameler ve nesnel yükümlülükler ağı oluşturmaktan sorumludur.²¹ Sözleşmeciler Devletler, İHAS’ı onaylayarak, kendi iç mevzuatlarının Sözleşme’yle uyumlu olacağını taahhüt ederler. Ayrıca, Sözleşmeciler Devletler, Sözleşme’nin herhangi bir şekilde ihlal edildiği iddiasını önlemek için iç hukuklarında tüm hukuki yolları temin etmekle ya da gerçekleşmiş ihlaller için de yeterli tazminatı karşılamakla yükümlüdürler.²²

İHAM, taraf devletlerden Sözleşme’yi kendi iç hukuk yollarına dahil etmelerinin istenmediğini, ancak “öngörülen hak ve özgürlüklerin özü, Sözleşmeciler Devletlerin yargı yetkisi dahilindeki herkes için iç hukuk düzeni çerçevesinde güvence altına alınmasının gerektiğini” belirtir.²³

Sözleşme’nin ulusal yargı sistemi üzerindeki etkisi iki taraflıdır: İlki, “İHAS’ın iç hukuk kaynakları hiyerarşisindeki yeri”, ikincisi de “İHAS hükümlerinin kendiliğinden uygulanan karakteri ve Avrupa Sözleşmesi hukukunun doğrudan ulusal mahkemeler tarafından uygulanması

¹⁷ **Ibid.**

¹⁸ **Ibid.**

¹⁹ **Ibid**, s. 9.

²⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş** (Legal, 2012), s. 965.

²¹ İHAM, **İrlanda v. Birleşik Krallık, Başvuru No. 5310/71** (1978).

²² İHAM, **Sürmeli v. Germany Başvuru no: 75529/01** (2006).

²³ İHAM, **Soering v. Birleşik Krallık, Başvuru No. 14038/88** (1989).

imkânı"dır.²⁴ Sözleşme'yi daha yakın zamanda onaylamış ülkeler, uluslararası anlaşmaları ve özellikle İHAS'ı iç hukuk hiyerarşisinde en yüksek noktada konumlandırmaktadırlar.²⁵

İnsan hakları ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin olarak çıkarılan Sözleşme, 59 maddeden ve ek protokollerden oluşmaktadır. AK'ye üye olan 47 ülkenin 47'si de bu Sözleşme'ye taraf olarak bu sözleşmeyi iç hukuklarında bağlayıcı bir hukuk normu olarak kabul etmişlerdir.²⁶

İHAS'ın esas amacı, "ortak bir Avrupa kamu düzeni"²⁷ kurmasıdır. Bu nedenle, taraf olan devletlere hem iç egemenlik hem de dış egemenlik konusunda bazı sınırlamalar getirmiştir. Sözleşme, sadece yükümlülük yüklemekle kalmamış, bu yükümlülüğü denetleyecek etkin bir mekanizma da geliştirmiştir. Sözleşme'ye uymama durumunda, 1959 yılında İHAM adında Avrupa Konseyi'ne bağlı bir yargı mercii kurulmuştur. 1998 yılında ise Mahkeme kalıcı hale gelmiştir. İHAM, Sözleşme'nin en önemli denetim organı olarak yukarıda bahsi geçen sınırlamaları denetlemek ve hedeflenen Avrupa kamu düzenini korumaya çalışmaktadır.²⁸

Avrupa kamu düzeninin unsurları arasında hukukun üstünlüğü, özgürlüklere saygı, ölçülülük, ayrımcılık yasağı ve çoğulculuktan bahsedilebilir.²⁹ Aynı zamanda Avrupa kamu düzeni, İHAS'ın hükümleri ve İHAM'ın kararları ile birlikte AK'ye üye olan tüm devletler için var olduğu anlamına gelmektedir.³⁰

İHAS'ın denetim mekanizması devletler için büyük bir önem taşımaktadır ve aynı zamanda onu özel kılmaktadır.³¹ İHAS tarafından yüklenmiş olan tüm yükümlülükler devamlı bir şekilde denetlenmektedir. "Sözleşme iç hukuktaki ihlal iddialarının incelenebilmesi amacıyla o tarihe kadar kabul edilen diğer insan hakları belgelerinden farklı olarak etkin bir denetim sisteminin kurulmasını benimsemiştir."³²

²⁴ A Caligiuri, G Cataldi, ve N Napoletano, **La tutela dei diritti umani in Europa** (Padova, 2010), s. 565, <http://www.sidi-isil.org/wp-content/uploads/2010/06/Volume-TDUE-CEDAM-Indice.pdf>.

²⁵ Andrea Caligiuri ve Nicola Napoletano, "The Application of the ECHR in the Domestic Systems", The Italian Yearbook of International Law Online 20, sayı 1 (2012): ss. 125-59, <https://doi.org/10.1163/22116133-90000173>.

²⁶ "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, erişim 03 Mart 2021, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/>.

²⁷ Cem Şenol, "AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi", Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1 (2012): s. 265, https://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/83/11_Senol.pdf.

²⁸ *Ibid*, s. 261.

²⁹ Özge Okay Tekinsoy, "Avrupa Kamu Düzeni Kavramı", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 1, sayı 1 (2011): s. 67, http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/Hukuk_Fak_Derg_makale_4.pdf.

³⁰ Şenol, "AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi", s. 276.

³¹ *Ibid*, s. 265.

³² *Ibid*.

Sözleşme'nin normlar hiyerarşisindeki yeri Sözleşme'ye taraf olan ülkelere göre değişmektedir. Örnek vermek gerekirse; Sözleşme'nin yeri Türkiye Cumhuriyeti hukuk sisteminde T.C. Anayasası'nın 90. maddesinde³³ açıklanmaktadır: "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz." Anlaşılabacağı üzere Sözleşme'nin iç hukuktaki yeri Anayasa'da düzenlenmiştir. Hatta Kanun ile Sözleşmelerin çatışması durumunda Sözleşme'nin Kanun'dan daha üstün olduğu, Anayasa Mahkemesi'nin ise denetiminin dışında olduğu belirtilmiştir. Böylelikle Sözleşme'ye taraf olduktan sonra, ülkenin normlar hiyerarşisinde güvenli bir yeri olduğu söylenebilir.

Ulusal hukuk ile uluslararası hukuk normları arasındaki ilişkiyi düzenleyen iki temel görüş vardır: Bunlardan birisi, İkici/Düalist görüş; diğeri ise Tekçi/Monist görüştür. Düalist görüşe göre; uluslararası hukuk ile ulusal hukuk tamamen ayrı alanları düzenleyen sistemlerdir. Bu teoriye göre iki hukuk kaynağının özneleri de farklıdır. Uluslararası hukukun özneleri devletler iken; ulusal hukukun özneleri devlet ve fertlerdir. Bu iki hukuk kaynağının özneleri farklı olduğundan ötürü birinin diğeriye etkisi, üstünlüğü veya geçerliliği olamaz. Uluslararası hukuk normu iç hukuka aktarılmadığı sürece bu iki hukuk kaynağı birbiriyle mukayese edemez. Bu iki hukuk düzeninin kuralı çatışmaz. Devletlerin iç hukukunda uluslararası hukuk kurallarına aykırı kurallar bulunabilir.³⁴

İki hukuk normu arasındaki ilişkiyi düzenleyen ikinci görüş ise Tekçi yani Monist görüştür. Monist teoriye göre, uluslararası hukuk kuralları ile ulusal hukuk kuralları tek bir hukuk sisteminin parçalarıdır. Bu iki hukuk kaynağının da öznesi insandır. Monist teori içinde de iki farklı görüş vardır: Bunlar, iç hukukun üstünlüğüne dayalı monizm ve uluslararası hukukun üstünlüğüne dayanan monizmdir.³⁵ İç hukukun üstünlüğüne dayanan monist görüşe göre, önemli olan devletin iradesidir. Uluslararası hukuk sadece devletin iç hukukunda yer alan ve o devletin dış ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarıdır. Uluslararası hukuk kuralları, o devletin dış hukukudur. Monist görüş içindeki diğeri bir görüş ise uluslararası hukukun üstünlüğüne dayanan monizmdir. Genel kabul gören monist görüş budur. Bu görüşe göre, ulusların içinde bulundukları uluslararası toplumun kuralları ile çatışma halinde olması ve ondan farklı bir düzen öngörmesi, uluslararası

³³ "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" (2008).

³⁴ "Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler", Ankara Üniversitesi, erişim 03 Mart 2021, [https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94344/mod_resource/content/0/Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94344/mod_resource/content/0/Uluslararası_Hukuk_ile_İç_Hukuk_Arasındaki_İlişkiler.pdf).

³⁵ Ibid.

toplumun mevcudiyeti olanağını ortadan kaldıracaktır.³⁶ Bir başka sebep ise hukukun temel prensiplerinden biri olan ahde vefa³⁷ (pacta sunt servanda) olarak gösterilmektedir.

Avrupa ülkeleri Anayasa Mahkemeleri, İHAS'ın hukuki niteliği ve değeri konusunda önemli değerlendirmeler yapmışlardır. Örneğin, Alman AYM'si, 16 Mart 1987 tarihinde, Alman Anayasası hükümlerinin İHAS ile Komisyon ve Mahkeme kararlarının ışığı altında yorumlanması gerektiğine karar vermiştir.³⁸ Aynı zamanda, Portekiz AYM'si, Anayasa'nın 8. maddesinde yer alan ahde vefa (pacta sunt servanda) ilkesi gereğince, İHAS ile çelişen iç hukukun Anayasa'ya da aykırı olduğunu kararlaştırmıştır.³⁹ Fakat, en kesin kural İspanya Anayasası'nda incelenebilir. Anayasa'nın 10. maddesinin 2. fıkrasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin Anayasa hükümlerinin, İspanya'nın onayladığı BM Bildirgesi ve insan hakları alanındaki diğer uluslararası belgelere uygun olarak yorumlanması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁰ Avusturya'da İHAS bütünüyle Anayasal düzeydeki normlar olarak iç hukuka mal edilmiştir.⁴¹ İsviçre'de ise, İHAS Anayasa'yı tamamlayarak boşluklarını doldurmaktadır.⁴²

Üstünlük tartışmasında başka birçok teori ve görüş vardır fakat kesine en yakın çözüm Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun hazırladığı taslak maddelerde mevcuttur.⁴³ "Devletlerin Hakları ve Yükümlülüklerine Dair Taslak Deklarasyon (Draft Declaration on Rights and Duties of the States)"⁴⁴ 13. maddesi uyarınca "Her devlet, antlaşmalardan ve uluslararası hukukun diğer kaynaklarından doğan yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirme yükümlülüğü altındadır ve bu yükümlülüğü yerine getirmemenin bir mazereti olarak anayasasındaki veya yasalarındaki hükümleri gerekçe gösteremez."⁴⁵ Hükümde görüldüğü üzere, iç hukuktaki en üstün hukuk

³⁶ Gökhan Güneysu, "Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış : Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 16 (2015): 4117–37.

³⁷ Ümmühan Kaya, "Sözleşmenin Uyarlanması Sonradan Değişen Şartlar ve Öngörülemezlik İlkesi", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 22, sayı 3 (2016).

³⁸ Hakan Özdemir, "Anayasa Yargısı Bakımından Fransa ile Almanya'nın Karşılaştırılması", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7, sayı 2 (2018): ss. 689–717.

³⁹ Assembleia da República, "Constitution of the Portuguese Republic", 4 § (2005), <http://www.en.parlamento.pt/Legislation/CRP/Constitution7th.pdf>.

⁴⁰ The principles relating to the fundamental rights and liberties recognised by the Constitution shall be interpreted in conformity with the Universal Declaration of Human Rights and the international treaties and agreements thereon ratified by Spain. "The Spanish Constitution" (1978).

⁴¹ Dilek Kurban, **Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform**, 2007, <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3347.4646>.

⁴² "Switzerland: Implementation of the European Convention on Human Rights", United Nations, erişim 04 Nisan 2021, <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/portfolio-items/switzerland-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights/>.

⁴³ Yücel Acer ve İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı** (Seçkin Yayıncılık, 2019), s. 38.

⁴⁴ United Nations, "Yearbook of International Law Commission", 1949, s. 288.

⁴⁵ Hüküm, orijinal metninden çevrilmiştir. Orijinali: Every State has the duty to carry out in good faith its obligations arising from treaties and other sources of international law, and it may not invoke provisions in

normunun bile uluslararası hukuk kurallarına aykırı olması durumunda bu aykırılığın bir öneminin olmadığı ve uluslararası hukuk kurallarının her daim bir üstünlüğü olması söz konusudur. Parlamentonun yaptığı veya halk oylamasında kabul edilen anayasanın bile uluslararası hukuk normlarına aykırı olması durumunda uluslararası hukuk kurallarının geçerli olacağı hükümde açıktır. “Sözleşme’yi iç hukukun bir parçası haline getirilen ülkelerde, Sözleşme ile anayasa ve kanunlar arasındaki çatışma durumunda dört (4) farklı uygulamadan bahsedilebilir. Birincisi, “Sözleşme’ye sıradan bir kanunla aynı hiyerarşik değeri atfeden ülkeler, anayasa hükmüne üstünlük tanımaktadır.”⁴⁶ Örneğin: İtalya, Almanya ve İsviçre. İkincisi, “Sözleşme’ye kanun ile anayasa arası bir hiyerarşik statü tanıyan (yani Sözleşme’ye kanunların üstünde fakat anayasanın altında bir hiyerarşik değer atfeden) ülkelerde, Sözleşme ile anayasa hükmü arasındaki çatışmada yine anayasaya üstünlük tanınacak; bir Sözleşme hükmü ile kanunun çatışmasında ise, Sözleşme hükmü öncelikle uygulanacaktır.”⁴⁷ Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 90.maddesinde “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır”⁴⁸ vurgulanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nde uluslararası hukuk kuralları normlar hiyerarşisinde Kanunlar ile aynı seviyede yer alır. Hatta uluslararası hukuk kuralları ile kanunların çatışması durumunda uluslararası hukuk kurallarının geçerli kılınacağı hakkındaki hüküm ile uluslararası sözleşmelerin kanun ile Anayasa’nın arasında yeni bir norm, yeni bir basamak olarak normlar hiyerarşisinde yer alabileceği söylenebilir. Biraz daha ileri gitmek gerekirse, bu uluslararası sözleşmelerin Anayasa Mahkemesi’ne götürülemeyeceğinden bahseden hüküm, uluslararası hukuk normunu Anayasayla çatışma durumundan da korumaktadır. Bu şekilde, Anayasa ve İHAS çatışsa bile bu Sözleşme’nin herhangi bir maddesinin ülkenin iç hukukunda iptal olması mümkün olmayacaktır. Böylelikle, İHAS’ın Türkiye Cumhuriyeti normlar hiyerarşisinde Anayasa ve Kanun arası bir yerde olduğunu ancak Anayasa’ya karşı da korunduğunu net bir şekilde görebiliriz. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi için de İHAS çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti 2010 yılındaki Anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi’nin yetkileri arasına bireysel

its constitution or its laws as an excuse for failure to perform this duty.
https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

⁴⁶ Ahmet Burak Bilgin, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 22, sayı 1 (y.y.): s. 88, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/274329>.

⁴⁷ *Ibid*, s. 89.

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

başvuruları da eklemiştir. Güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurmasının yolu açılmıştır.⁴⁹

Üçüncü uygulamaya göre, "Sözleşme'ye kanunların üstünde anayasal bir değer atfeden (yani Sözleşme'yi kurallar kademelenmesinde anayasası ile eş tutan) ülkelerde; Sözleşme ile bir kanun hükmünün çatışması halinde Sözleşme hükmüne öncelik tanınacak, Sözleşme ile anayasanın çatışması halinde ise ülkenin anayasa hukuku ilkelerine göre çözülmektedir."⁵⁰ Buna örnek olarak Avusturya ve Belçika verilebilir.

Dördüncü ve son uygulama ise, "Sözleşme'yi hiyerarşik anlamda anayasalarından dahi üstün tutan ülkeler"de Sözleşme'nin anayasa veya kanun ile çatışması halinde Sözleşme'nin hükümlerine öncelik tanınmaktadır.⁵¹ Buna örnek olarak İspanya ve Yunanistan verilebilir.

1.3. AB'NİN İHAS'A TARAF OLMASI

İnsan haklarına saygı duyulmasının gerekliliği üye devletler ve topluluk kurulları tarafından çeşitli açıklamalarla vurgulanmıştır. Bu husustan Avrupa Tek Senedi'nin⁵² ve Avrupa Birliği Antlaşması'nın önsözünde de bahsedilmiştir.⁵³ Önsözden de anlaşılacağı üzere AB, Sözleşme ile güvence altına alınan temel haklara saygıyı garanti eder. Üye devletler, bireyin temel hak ve özgürlüklerine saygı göstermelidir.

Lizbon Anlaşması da temel hak ve özgürlükler kavramını⁵⁴ güçlendirmiştir ve bu, AB'nin İHAS'a taraf olmasının en önemli adımı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, Lizbon Anlaşması gereğince İHAS'ın 59. maddesinin 2. fıkrası⁵⁵ AB'nin İHAS'a taraf olmasını hukuksal açıdan mümkün ve zorunlu kılmıştır.

⁴⁹ T.C. Anayasa Mahkemesi, "**Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi**", y.y., s. 5.

⁵⁰ Ahmet Burak Bilgin, "**Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri**", s. 89.

⁵¹ **Ibid**, s. 90.

⁵² "Üye Devletlerin Anayasa ve yasalarında İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşme'sinde ve Avrupa Toplumsal Şartı'nda tanınan temel haklara, özellikle özgürlük, eşitlik ve toplumsal adalete dayanarak demokrasiyi geliştirmek için birarada çalışmaya karar vererek..." bkz: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, "**Avrupa Tek Senedi**" (2007), <https://www.ikv.org.tr/images/files/A4-tr.pdf>.

⁵³ "... Özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıklarını TEYİT EDEREK.." bkz: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "**Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma**" (2011), <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>.

⁵⁴ "Birlik, 12 Aralık 2007 tarihinde Strazburg'da kabul edilen ve Antlaşmalar ile aynı hukuki değere sahip 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda belirtilen hakları, özgürlükleri ve ilkeleri tanır." Bkz: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213660>

⁵⁵ Avrupa Birliği bu Sözleşme'ye katılabilir.

AB'nin İHAS'a katılımı, mevcut sistemde insan haklarının korunması konusunda köklü bir değişiklik yaratacaktır. Böylece, Avrupa'daki insan hakları ortak bir standarda sahip olacak, eğer AB insan hakları ihlallerinde bulunursa üye devletler bu ihlallerden sorumlu olmayacaktır. İHAM, insan hakları davalarının karara bağlanmasında nihai karar organı olacaktır. Buna ek olarak, AB'nin tüm yasal sistemleri insan haklarının korunması hususunda aynı hukuksal gözetime tabi olacaktır; bir diğer deyişle, AB'nin bizzat kendisinin hukukun üstünde olmaması üye devletler için bir güvence yaratmaktadır.

AB'nin İHAS'a katılması, bu katılımın prensipte AB hukuku kapsamındaki mevcut yargı yolları sistemini değiştirmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Aksine, AB hukukunun özerkliği ilkesi, mevcut AB hukuk düzeni anlamında, İHAS'a katılımın önünde bir engel değildir. İHAM, katılımın ardından somut davaları, hiç şüphesiz Birlik hukukuna göre değerlendirecektir.

1.4. SÖZLEŞME'NİN ARNAVUT İÇ HUKUKTAKİ YERİ VE DEĞERİ

İHAS onaylandığında Arnavutluk henüz Anayasası'nı onaylamamıştı. Fakat 7491/1991 sayılı "Temel Anayasal Hükümler" Kanunu yürürlükteydi. Bu yasa, 1976 Anayasası'nı yürürlükten kaldırmıştır. Anayasal hükümler 1991'den sonra tekçi otoriter devletten insan hak ve özgürlüklerine saygılı demokrasiye geçişin temelini oluşturmuştur.⁵⁶ İHAS'ın onaylanmasından sadece 2 yıl sonra Arnavut Parlamentosu Arnavutluk'un ilk demokratik Anayasası'nı kabul etmiştir.⁵⁷ Arnavutluk Anayasası, tekçi sistemi tercih etmiş ve İHAS'a normlar hiyerarşisinde, Arnavutluk Anayasası'nın altında ve olağan kanunlarının üstünde yer vermiştir.

1998 yılında Arnavutluk Anayasa'nın kabulü, uluslararası anlaşmaların Arnavutluk Cumhuriyeti'ndeki rolünün önemini vurgulamıştır. Uluslararası anlaşmalar Arnavutluk iç hukuk sisteminin en önemli kaynağı olarak kabul edilmiştir. Anayasa'nın 116. maddesi⁵⁸ Anayasa'dan başlayarak, uluslararası anlaşmalar, kanunlar ve son olarak Bakanlar Kurulu düzenlemeleri

⁵⁶ Komünist rejiminin yıkılması ve çoklu partili yönetimine geçmesi

⁵⁷ Meclis tarafından 25 Kasım 1998 tarihinde kabul edilmiştir.

⁵⁸ Arnavutluk Cumhuriyeti'nin tamamında geçerli olan normatif hükümler:

- Anayasa
- Onaylanmış uluslararası anlaşmalar
- Kanunlar
- Bakanlar Kurulu Düzenlemeleri.

<https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

(normative acts of the Council of Ministers) şeklinde bir hiyerarşi belirlemiştir. Yanı sıra, Anayasa'nın 122. maddesinin 1 ve 2. paragraflarından⁵⁹ Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Kanunla onayladığı uluslararası anlaşmaların iç hukuk sistemindeki önemi kolayca anlaşılabilir. Dolayısıyla, İHAS, Arnavutluk anayasal sistemi içinde diğer tüm anlaşmalara göre ayrıcalıklı bir role sahiptir.

Arnavutluk Anayasası'nın 17. maddesi de bu ayrıcalığı vurgulamaktadır. 17. maddenin 2. fıkrası⁶⁰ ile Anayasa doğrudan Avrupa Sözleşmesi'ne başvurarak onu iç hukuk sisteminin bir parçası haline getirmektedir.

Arnavutluk Cumhuriyeti, İHAS'ı imzaladıktan hemen sonra idam cezasının kaldırılmasını içeren 6 numaralı Protokolü⁶¹, katılım tarihinden itibaren 3 yıllık bir süre içinde imzalama, onaylama ve uygulama yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu, idam cezasını öngören 10/12/1990 tarihli mevzuat hükümlerinin Anayasa Mahkemesi'nin 65/1999 sayılı Kararıyla⁶² feshedilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Anayasa Mahkemesi'nin yaklaşımı önemlidir; çünkü, devlet kurumları, özellikle de Parlamento, idam cezasının 3 yıl içinde kaldırılması konusunda gerekli yasal adımları atmakta başarısız olmuştur. Mahkeme, Arnavutluk anayasal sisteminde insan haklarının korunma düzeyini tespit etmek için Sözleşme'yi ölçüt olarak belirlemiştir. Bu karar, Anayasa'nın 17. maddesinin 2. fıkrasının, ilk somut uygulamasına işaret etmektedir. 65/1999

⁵⁹ Onaylanan herhangi bir uluslararası anlaşma, Arnavutluk Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nde yayımlandıktan sonra iç hukuk sisteminin bir parçasını oluşturur. Kendi kendini yürütmediği ve uygulanması bir yasanın kabul edilmesini gerektirmediği sürece doğrudan uygulanabilir. Meclis üyelerinin çoğunluğunun onayladığı yasaların değiştirilmesi ve yürürlükten kaldırılması, uluslararası bir anlaşmanın onaylanması için aranan aynı çoğunlukla yapılır. 2. Kanunla onaylanmış bir uluslararası anlaşma, kendisiyle uyumlu olmayan ülke kanunlarına göre önceliğe sahiptir.

⁶⁰ Bu Anayasa'da öngörülen hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, yalnızca kanunla, kamu yararına veya başkalarının haklarının korunması için konulabilir. Bir sınırlama, sınırlamayı gerektiren durumla orantılı olacaktır. Bu sınırlamalar hak ve özgürlüklerin özünü ihlal edemez ve hiçbir durumda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörülen sınırlamaları aşamaz

⁶¹ İHAS 1. maddesi: Ölüm cezası kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez.

⁶² Karar no: - 65/99 Anayasa, 5, 116 ve 122. maddelerinde, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin kendisini bağlayan uluslararası hukuku uygular ve ulusal hukuk sisteminin bir parçası olan onaylanmış uluslararası anlaşmaları, yürürlükte olan yasalar hiyerarşisi içinde listeler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Arnavutluk'un imzaladığı ve onayladığı bu uluslararası anlaşmalardan biridir. 6 No'lu Protokol'ün 1. maddesine göre, "Ölüm cezası kaldırılmıştır. "Kimse böyle bir cezayla cezalandırılamaz, idam edilemez." Arnavutluk, bu Sözleşmenin 6 No'lu Protokol'ünü henüz onaylamamıştır, ancak 17. maddenin 2. fıkrasında yer alan Anayasa'nın, Sözleşme'de öngörülen kısıtlamaları aşabilecek özgürlükler ve insan hakları üzerinde hiçbir durumda kısıtlamaya izin vermediği gerçeği göz önüne alındığında, Ceza Kanununda bulunan idam cezasının, bu tür bir kısıtlama sağlamayan Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası ile Sözleşme'nin yarattığı kavram ve ruhun ihlali olduğu anlaşılabilir.

sayılı Karar, Anayasa Mahkemesi'nin, temel hak ve özgürlükleri, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ışığında yorumlamasına imkân vermiştir. Arnavutluk'un İHAS'a taraf olmasından sonra, temel hak ve özgürlüklerle ilişkin kararlarında, Anayasa Mahkemesi'nin, İHAS hükümlerine atıfta bulunduğu söylenebilir.

Arnavutluk hukuk sisteminde, normlar hiyerarşisinde, İHAS, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın hemen ardından gelir. İHAS, hakların asgari standartlarını belirler. Bu, Arnavutluk devletinin ilgili hakları daha yüksek düzeyde garanti altına almasını ve onlara saygı duymasını engellememektedir. Ancak Arnavutluk hukuk sisteminin çerçevesi İHAS ile uyumlu olsa da İHAS hukukunun pratikte uygulanması bir sorun olmaya devam etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK VE İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ HUKUKU

2.1 ARNAVUTLUK CUMHURİYETİ ANAYASASI

Latince “constitutio” teriminin karşılığı olarak kullanılan anayasa kelimesinin Türkçe karşılığı oluşum veya kuruluş terimine karşılık gelmektedir.⁶³ Her ne kadar herkes tarafından kabul edilen tek bir tanıma sahip olmasa da günümüzde bu terim yerleşmiş durumdadır.

Genel olarak anayasa, bir devletin hukuki altyapısını oluşturan; ulus adına yetkili kılınan kurumların yetkilerini ve bu yetkilerin sınırlarını ve birbirleriyle olan münasebetlerini belirleyen ve aynı zamanda temel hak ve hürriyetleri düzenleyen yazılı kaynaklardır.⁶⁴

Genelde ülkelerin yazılı bir anayasası vardır; yâni devletin ve organlarının yetkilerini belirleyen ve kişilerin hak ve özgürlükleri için teminatlar getiren bir vesika ya da vesikalar serisi mevcuttur. Genelde büyük formalitelerle oluşturulan bu yazılı vesika, 1787’de Amerika’da ve 1789’da Fransa olduğu gibi, çoğunlukla bir ihtilâlin veya inkılâbın neticesi ortaya çıkmıştır. Buna karşın Britanya Anayasası, herhangi bir yerde resmen kanun şeklinde çıkarılmamış olduğu gibi, bu anayasanın temel prensiplerini ihtiva eden herhangi bir vesika da mevcut olmadığından dolayı, yazılı değildir. Asırların akışı içinde gelişerek ortaya çıkmıştır. Kaideleri, parça parça olarak kanunlarda, yargılama hukukunda, eski uygulamada ve siyasi hükümlerle hakları arasında ve teamüllerde bulunur.⁶⁵

İstikrarlı bir demokraside anayasa, insanların düzenli insan ilişkilerine attığı değeri, bireyin yasaya uygun olarak özgürlüğünü yansıtır. Fakat gerçekler biraz farklıdır, çünkü yasalar kimsenin armağanı değil, sadece siyasi kararların bir ürünüdür.

İnsan, elbette ki devlet iktidarının birincil kaynağıdır. Modern demokrasilerde egemenlik ulusa aittir. Fakat bu egemenliğin sınırları çizilirken halkın özgürlük mücadelesi kadar yönetenlerin hükümlerlik ve güç çatışmaları da bu özgürlüğün ve hakların sınırını çizmektedir. Bütün bu mücadelenin sonucu ortaya çıkan sistem anayasalarda ifadesini bulur. Bu anlamda, anayasanın olmadığı devletlerde, ‘hukuk devletinden’⁶⁶ bahsetmek de mümkün değildir.

⁶³ Engin Selçuk, “Anayasa Hukuku”, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, y.y., s. 16.

⁶⁴ Bilal Tunç, “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”, Karadeniz Araştırmaları XVII, sayı 67 (2020): s. 658.

⁶⁵ E. W. Ridges, “İngiliz Anayasa Hukuku”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 8, sayı 3–4 (1951): s. 186.

⁶⁶ Aydın ‘hukuk devleti’ terimini şu şekilde tanımlamaktadır ‘Hukuk devletinin birden çok tanımı olmakla beraber en temel tanımı, faaliyetlerinde hukuk kurallarına bağlı olan, vatandaşlarına hukuk güvenliği

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası da egemenliğin halka ait olduğunu belirtmektedir. Bu önemlidir, çünkü; anayasalar, normlar hiyerarşisinde herhangi bir yasadan (normdan) daha üstün olacak şekilde düzenlenmiştir. Bu üstünlük genellikle zor değişiklik sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sadece bu değil, anayasa değişikliğine özellikle mevcut reform ve yeni bir kurumsal çerçevenin oluşturulması ile ilgili yüksek bir mali ve sosyal maliyet de eşlik eder. Üstünlük ilkesi, anayasası olan tüm devletler için geçerlidir. Devletlerin tüm anayasal kurumların ve kuruluşların en önemli hukuksal dayanağı, o devletin anayasasıdır.

Anayasa'nın üstünlüğü, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası 4. maddesinin 2. fıkrasında belirtilmiş ve kanunların Anayasa'ya aykırı olamayacağı ifade edilmiştir. Arnavutluk'ta Anayasa Hukuku'nun tarihine baktığımızda, Kanun'un⁶⁷ yüzyıllarca Arnavutların büyük bir kısmı tarafından kabul gören ve saygı gören bir tür "Anayasa" olarak kabul edildiğini görürüz. Vlor'a'da toplanan Arnavutluk Milli Kongresi tarafından Anayasa bağımsızlığının ilan edilmesinden hemen sonra, 28 Kasım 1912'de bağımsızlık ilan edilmiştir. 1920'de Arnavutluk'un temel anayasal ilkelerini doğrulayan Lushnja Kongresi tarafından anayasal statüye sahip Lushnja Tüzüğü onaylanmıştır. 1925 yılında, ilk Arnavut Anayasası ilan edilmiştir. Kurulan bu cumhuriyet, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti modelini temel almıştı. 1928'de, Arnavutluk Krallığı'nın Temel Tüzüğünü onaylayan Anayasa Meclisi, Arnavutluk'u Demokratik ve Parlamenter Krallık ilan etmiştir. Kral Ahmet Zogu'nun Arnavutluk'tan ayrılması ve Mussolini'nin faşist yönetiminin işgali ile Anayasa fiili olarak sona ermiştir.

1946 yılında, 1945 seçimleriyle kurulan Arnavutluk Anayasa Meclisi, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ni ilan ederek yeni Anayasa'yı onaylamıştır. 1991 yılında, çok partili sistemin kabul edilmesiyle, Temel Anayasa Hükümleri Kanunu olarak bilinen geçici bir Anayasa kabul edilmiştir. Kurulan devletin demokrasiye uyum sağlaması için hukukun üstünlüğünün inşası ve insan haklarına saygı gösterilmesi için derin bir kurumsal reform süreci gerekmektedir.

Arnavutluk Cumhuriyeti'nin mevcut Anayasası 1998 yılında kabul edilmiştir. Uygulama sırasında ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Buna karşın Arnavutluk'ta demokratik bir devletin işleyişini sağlamayı da başardığı söylenebilir. Örneğin, kurumları siyasi çoğunluğun etkisinden yeterince izole edememiştir. Aynı şekilde, Parlamento'nun hükümet üzerinde gerçek ve etkili bir şekilde gözetimini de sağlayamamıştır. Tüm bunların ötesinde, Arnavutluk'taki siyasi ve kurumsal

sağlayan, yönetimde keyfiliğin egemen olmamasını sağlayan ve kendisini hukukla sınırlayan devlet demektir. Bir hukuk devletinde hukuka uymak sadece vatandaşlar için değil, devlet için de zorunludur.

⁶⁷ Kanun, geleneksel Arnavut kanunları için kullanılan bir tanımdır. Bu kanunlar öncelikli olarak sözlü olup 20. yüzyılda yazılı olarak yayınlanmıştır. Leka Dukagin'nin Kanun'u 15. yüzyılda hazırlanmıştır. Sonrasında altı türü daha sonra gelişti.

yaşamın tüm aktörleri ve gözlemcileri için 1998 Anayasası'nın en önemli başarısızlığının bağımsız, hesap verebilir ve adaletli bir yargı sistemini tesis edememesi olduğu söylenebilir.⁶⁸

Arnavutluk Cumhuriyeti'nin mevcut Anayasası, kabulünden bu yana dört kez değiştirilmiştir. İlk değişiklik, 2007 yılında yerel yönetim yetkililerinin görev süresini uzatmak için yapılmıştır. İkinci ve en önemli değişiklik, 2008 yılında Cumhurbaşkanı'nın seçilme şeklini, hükümete güven oylamasını ve Başsavcılığın görev süresini değiştirmek için gerçekleştirilmiştir. Üçüncü değişiklik, 2012 yılında üst düzey devlet memurlarının yargılanabilmesi için yapılmıştır. Dördüncü değişiklik, 2015 yılında devlet bütünlüğünü ihlal eden koşulların doğrulandığı kamu görevlileri için seçilme veya kamu görevlerini yerine getirme hakkını sınırlamak amacıyla yapılmıştır.⁶⁹

Elbette ki pratikte hiçbir anayasa işlevsel olması haricinde kalıcı olamaz ve başlangıçta yazıldığı gibi kalamaz. Hayat değişkendir. Aynı şekilde sosyal ve ekonomik koşullar da değişkendir. Bu bağlamda, anayasalar değişen ekonomik ve sosyal koşullara göre güncellenmelidir. Ancak bu şekilde işlevselliğini koruyabilir. Bunun için süreç içerisinde değişen koşullara göre anayasanın gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerekir. Anayasanın hazırlanması sırasında öngörülemeyen yeni realitelere göre uyarlanması amacıyla mevcut anayasanın bazı hükümlerinin tamamlanması, içeriğinin değiştirilmesi veya tamamen yer değiştirilmesi ile bu güncelleme gerçekleşir. Anayasanın gözden geçirilmesi de mevcut anayasada belirtilen kural ve prosedürlere uyarak yapılır.

2.1.1. Temel Hak ve Özgürlükler İçin Anayasal İlkeler

2.1.1.1. Kişisel Haklar ve Özgürlükler

Latince "proprius" tan kelimesinden gelen mülkiyet hakkı, yasal düzenin belirlediği sınırlar içinde, mülkiyetin bir kişinin gözetiminde olması ve onu elden çıkarma hakkına sahip olma anlamına gelir.⁷⁰ Mülkiyet, maddi veya manevi kapsamda olabilir.⁷¹

Mülkiyet hakkı hem ilgili yasalarda hem de Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nda öngörülen temel insan hakları ve özgürlüklerinden biridir. Çeşitli ihlallere karşı koruyucu nitelikte

⁶⁸ Bashkim Dedja, "100 vjet – shtet Drejtësia Kushtetuese në forcimin e shtetit të së drejtës", 2013.

⁶⁹ Afrim Krasniqi, "Institucioni i Presidentit të Republikës: Problematika rreth kornizës kushtetuese të formatimit dhe kompetencave të tij", 2015, <https://altri.al/wp-content/uploads/2018/05/Botimi-i-punimeve-akademike-mbi-reformen-kushtetuese-.pdf>.

⁷⁰ A Nuni ve L Hasneziri, **E Drejta e Pronësisë** (Tiran, 2008).

⁷¹ R Gjata, **E Drejta Civile** (Tiran: Shtypshkronja "Albpaper", 2008).

araçlar ve mekanizmalar oluşturma ihtiyacını belirlediği için büyük öneme sahiptir. Anayasa hem özel hem de kamu mülkiyeti için eşit koruma sağlar. Anayasa anlamında ve uluslararası hukuk açısından Mülkiyet Hukuku, hak sahiplerinden totaliter rejimler tarafından alınmış mülkün iadesi ile sınırlanmamış, Mülkiyet Hukuku'ndan ziyade adalet ilkesi ile ilgili görülmüştür.

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın, "özgürlük ve kişisel haklar" başlığının ikinci bölümünde yer alan "temel insan hakları ve özgürlükleri"nin ikinci bölümünde (Madde 41)⁷² mülkiyet hakkına yer verilmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın 17. maddesinde⁷³ mülkiyet hakları da dahil olmak üzere temel hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar ve bu kısıtlamaların temel özgürlük ve hakların özünü ihlal etmemesi gerektiği belirtilmiştir. Mülkiyet hakkı, Arnavutluk hukuk sistemindeki en önemli alanlardan biri olarak kabul edilmektedir ve her zaman tartışmalara yol açmıştır.

Yaşam Hakkı

Yaşam hakkı dünyada en temel hak olarak kabul edilmiştir. Bir kişinin yaşam hakkından mahrum edilmesi, onun özgürlük ve güvenlik hakkından, düşünce, din ve vicdan hürriyetinden ve diğer insan haklarından da mahrum edilmesi anlamına gelir.⁷⁴ Anayasa'nın 21. maddesinde "Bir insanın hayatı anayasanın koruması altındadır" ifadesi ile yaşama hakkı teminat altına alınmıştır. Anayasa'nın bu maddesi, vatandaşların yaşam hakkını garanti eden özel kanunlarla yakından ilgilidir. Bu yasalar ayrıca, yaşam hakkının ihlal edilmemesini, mümkün olduğunca açık bir şekilde sağlamak için ilgili yaptırımları da öngörmektedir. Yaşam hakkı doğası itibarıyla diğer bütün haklarla doğrudan bağlantılı bir haktır.⁷⁵ Yaşam hakkı temel ve öncüdür, aynı zamanda evrensel bir haktır. Yaşam hakkı herhangi bir coğrafi bölge ile sınırlı olmadan tüm ülke insanlarına tanınan bir haktır. Sadece coğrafi olarak değil, ideolojik, ırksal, dilsel, dinsel ve cinsiyet ile ilgili bir ayırım

⁷² Arnavutluk Anayasası'nın 41. maddesi: 'Herkes mülkiyet hakkına sahiptir'

⁷³ Arnavutluk Anayasası'nın 17. maddesi: 'Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir'

⁷⁴ Erdem Denk, "Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi (Ankara Üniversitesi, 2001), <https://doi.org/10.1501/SBFder\0000001832>.; Ulf Linderfalk, "The Source of Jus Cogens Obligations – How Legal Positivism Copes with Peremptory International Law", Nordic Journal of International Law 82 (01 Ocak 2013): 369–89, <https://doi.org/10.1163/15718107-08203002>.; C Tomuschat ve J.-M Thouvenin, **The Fundamental Rules of the International Legal Order: Jus Cogens and Obligations Erga Omnes** (Boston, 2005), 35, <https://doi.org/10.1163/ej.9789004149816.i-472>.

⁷⁵ Şerife Gündoğan, "Devletin Bireyin Yaşam Hakkını kKoruma Yükümlülüğü Çerçevesinde Zorla Kaybetme" (İstanbul Şehir Üniversitesi, 2016), s. 2.

yapmaksızın tüm insanların bu hakka sahip olmasını ifade eder.⁷⁶ Ayrıca, yaşam hakkı mutlak ve dokunulmazlık özelliklerine sahiptir.⁷⁷

Bilgi Edinme Özgürlüğü

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası, ülkedeki demokrasinin işlerliği için en önemli haklardan biri olan bilgi edinme hakkını savunmaktadır. Bu hakkın amacı, demokratik rejim gereğince kamu kurumları tarafından atılan tüm adımların şeffaf hale getirilmesi gerektiğini varsayarak ve kamu yararı gözetilerek kamuoyunun bilgilendirilmesini sağlamaktır. Ayrıca, temel bir hak olarak amacı, kurumlarda yürütülen faaliyetlerin, sadece kamu tarafından izlenmek suretiyle en şeffaf, görünür ve açık bir şekilde yürütülmesini mümkün kılmaktır.⁷⁸

Bu hakkın kullanılması elbette ki vatandaşların kendilerini ilgilendiren konularda bilgiye erişimini güvence altına alarak mümkün olabilir. Vatandaşlar özellikle kamu kurumlarından istedikleri bilgilere kolaylıkla erişebilmelidir. Bu bağlamda saydamlık ve hesap verilebilirlik bu hakkın kullanılması açısından büyük önem taşır.

Bu hakkın uygulanmasını mümkün kılan temel mekanizma medyadır. Başka bir deyişle, (yasama, yürütme, yargıdan sonra) dördüncü güç, halkı bilgilendirmede ana rolü oynayan güçtür. Bu, kurumlardaki yolsuzluğu ve kamu yönetimi hizmetini azaltmayı, kamu yönetimi çalışmalarının etkinliğini artırmayı mümkün kılar.

Bilgi edinme hakkı, önemi açısından temel insan hakları ve özgürlüklerine giren bir haktır. Anayasa'nın 23. maddesinde yer almaktadır: "Bilgi edinme hakkı güvence altındadır, herkes yasalara uygun olarak devlet organlarının faaliyetleri ve devlet görevlerini yerine getiren kişiler hakkında bilgi edinme hakkına sahiptir."⁷⁹

Herkese, seçilen kolektif organların toplantılarına, özellikle de yerel organların toplantılarına katılma fırsatı verilir. Bu toplantıların bilgileri kamuoyuna sunulur ve bireylerin bu toplantılara katılmaları için özel imkanlar sağlanır. Böylece bir kez daha bireylere yönetimin nasıl çalıştığı hakkında bilgi edinme hakkı verilir, bu da yönetimin kamu tarafından kontrol edilmesini sağlar.

⁷⁶ *Ibid*, s.14.

⁷⁷ Osman Doğru, **Yaşama Hakkı** (Ankara: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, 2018), <https://www.anayasa.gov.tr/media/3555/yasama-hakki.pdf>.

⁷⁸ Çani Erdal, **"E Drejta per Informim"**, 2003.

⁷⁹ Anayasa'nın 23. maddesi: The right to information is guaranteed. Everyone has the right, in compliance with law, to obtain information about the activity of state organs, and of persons who exercise state functions.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği

Kişinin özgürlüğü ve güvenliği hakkı, kişinin fiziksel özgürlüğünden oluşan ve kişinin özgür eylemini yasaklayan veya kısıtlayan her türlü zorlamadan kurtaran bir haktır. Kişisel özgürlük, demokratik olmayan ülkelerde olduğu gibi, bastırılmaması ve sınırlandırılmaması gereken ahlaki özgürlüğü de içerebilir. Arnavutluk Anayasası 27. maddesi⁸⁰ ile İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 5. maddesi⁸¹ kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı konusunda benzerlik gösterir. Dolayısıyla bu benzerlik, yasal niteliği bakımından bu hakkın önemini ima etmektedir. Kişisel özgürlüğün korunması, mahkeme kararıyla suçlu olduğu kanıtlanana kadar herkesin masum olarak adlandırıldığı *masumiyet karinesi ilkesi*⁸² ile sağlanır.

Adil Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkı anayasal bir haktır. Temel bir hak olarak, Anayasa'nın 42. maddesine⁸³ onaylanmıştır ve vatandaşların haklarını korumaktadır. Adil yargılanma hakkı bir denetim mekanizması olup yargılama sürecinin usul olarak adil olup olmadığını denetlemeyi hedeflemektedir.

Standart yargılama süreci bu hakkın önemli bir parçasıdır. Adil yargılanma hakkı, herhangi bir kişinin meşru menfaatlerin korunması için mahkemeye veya yetkili devlet makamlarına gitme hakkını sağlar. Herhangi bir gerçek kişiyi veya bu kategorideki herhangi bir tüzel kişiyi bu önemli haktan mahrum bırakmanın meşru bir nedeni olamaz.

Adil kamu davasının en önemli bileşenleri yasa ile belirlenen bir mahkeme olması, yargılamanın makul bir süre içinde yürütülmesi, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme olmasıdır. Adalet güven ancak adil yargılanma hakkı ile sağlanabilir. Bu konuda yaşanacak olumsuzluklar ve aksaklıklar vatandaşın adalet mekanizmasına olan güvenini zedeleyecektir.⁸⁴

⁸⁰ Anayasa'nın 27. maddesine göre: Kanunun öngördüğü usuller dışında kimse hürriyetinden yoksun bırakılamaz. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁸¹ İHAS'ın 5. maddesine göre: Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

⁸² İHAS'ın 6. maddesi 2.fıkrasına göre: "Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır." https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf

⁸³ Anayasa'nın 42. maddesine göre: "Herkes adil yargılanma hakkına sahiptir." <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁸⁴ Agron Bajri, "Procesi i rregullt ligjor. Te drejtat dhe detyrimet e subjekteve ne funksion te procesit te rregullt ligjor (veshtrim krahasues)" (Universiteti Europian i Tiranës, 2016), http://uet.edu.al/images/doktoratura/agron_bajril.pdf.

2.1.1.2. Siyasi Haklar ve Özgürlükler

Vatandaşların siyasi haklarının neler olduğu ve bu hakları nasıl kullanabileceklerinin çerçevesi anayasalarda belirlenir. Arnavutluk Anayasası 3. bölümünde yer alan 45, 46, 47 ve 48. maddeler siyasi haklara vurgu yapmaktadır. 45. madde aktif ve pasif seçim hakkını öngörmektedir. Bu hak, oylamanın gizliliğini, özgürlüğünü ve eşitliğini garanti eden bir seçim sisteminin kurulması yoluyla kullanılır. Bu şekilde korunan siyasi haklar, vatandaşların siyasi olarak aktif olmasını sağlar. Bu hakkın en önemli katkısı, farklı sosyal grupların seçmenleri için oylamalara ve kararlara katılma fırsatları sunmasıdır.

Arnavutluk Anayasası 45. maddesinin 1. fıkrasında, seçim gününde bile 18 yaşını dolduran her vatandaşın seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu belirtilmiştir. Yaşa ek olarak, Anayasa Mahkemesi belirli bir bölgede ikamet, seçmen listelerine dahil olma, vatandaşlık ve siyasi iradeyi ifade etme konusunda zihinsel yetenek gibi başka kriterler de belirlemiştir.⁸⁵

Seçmen, oy kullanma hakkını kullanarak, yasal düzenin işleyiş biçimini ve kalitesini etkileme fırsatına sahip olmaktadır. Bu şekilde, vatandaş ülkenin yönetimi ve/veya yönetimini belirleme ve denetleme konusunda aktif hale getirmektedir. Aslında bu da demokrasinin özüdür.

45. maddenin 3. fıkrasında, nihai bir kararla bir suç işlemiş olduğu için hapis cezasına çarptırılan vatandaşların *seçilme hakkının* dışında tutulmasını öngörmektedir.⁸⁶ Bu şekilde yönetime seçilecek kişilerin belirli suçları işlememiş olması öngörülmektedir. Elbette seçilme hakkı ve seçme hakkı birbirinden farklı haklardır seçilme hakkının böyle bir kısıtlamaya tabii tutulması demokrasi açısından bir sorun teşkil etmemektedir.

Arnavutluk Anayasası'nın 46. maddesi örgütlenme hakkını düzenlemektedir.⁸⁷ Aynı şekilde, Anayasa Mahkemesi, örgüt kurma özgürlüğünün negatif bir hak olarak vatandaşlara ortak hedefler için örgütlenme fırsatı verdiğini belirtmektedir.

Anayasa'nın 47. maddesi toplanma özgürlüğü düzenlemektedir. Bu madde ile barışçıl olmayan ve silahlı mitingler yasaklanmıştır. Kamuya açık mekanlarda gerçekleştirilecek mitingler, sorumlu kamu makamlarının iznine tabii tutulmuş iken; kapalı alan toplantılarını düzenlemek sorumlu kamu makamlarının iznine tabi tutulmamıştır.⁸⁸

⁸⁵ 'Çevrimiçi', <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁸⁶ Arnavutluk Anayasası'nın 45. maddesinin 3. fıkrasına göre: "Hapis cezasına mahkûm olanlar sadece seçme hakkını kullanabilmektedir." <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁸⁷ Arnavutluk Anayasası'nın 46. maddesine göre: "Herkes örgütlenme hakkına sahiptir." <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁸⁸ Arnavutluk Anayasası'nın 47. maddesine göre: "Herkes silahsız ve barışçıl toplantılar düzenleme hakkına sahiptir. Toplantılar halka açık yerlerde ve Kanunun öngördüğü usullere göre yapılır."

Arnavutluk Anayasası'nın siyasi hak ve özgürlüklerle ilgili son maddesi 48. maddedir.⁸⁹ Bu madde, vatandaşların tek veya grup halinde kamu kurumlarına şikâyet veya taleplerini iletme hakkını düzenlemektedir. 48. madde, doğrudan Anayasa'nın 23. maddesi ile ilgilidir. 23. madde de bilgi edinme hakkı düzenlenmiştir ve bilgi edinme hakkı ile şikâyet ve taleplerin iletilmesi doğrudan bağlantılıdır. Vatandaşların kamu işleri hakkında bilgilendirilmesi kadar bu iş ve işlemlere yönelik şikâyet ve talepte bulunma, demokrasinin etkin bir şekilde kullanılması için bir zorunluluktur. Aynı şekilde bu şikâyet ve taleplere uygun zaman dilimi içerisinde yeterince açık cevap verilmesi büyük önem taşır. Anayasa, kamu kurumlarına yasaların öngördüğü zaman dilimi içinde cevap verme yükümlülüğü getirmektedir.

Haziran 2017'de ulusal parlamento seçimleri yapılmıştır. AGİT (OSCE) seçim gözlem misyonu "partilerin özgürce seçim kampanyası yapabildiğini ve temel özgürlüklere saygı duyulduğunu" bildirmiştir. Ayrıca AGİT, "seçim organlarının ve kurumlarının sürekli siyasallaşmasının yanı sıra, yaygın bir şekilde oy satın alma ve seçmenler üzerindeki baskı iddialarının halkın seçim sürecine duyduğu güveni zayıflattığını" belirtmiştir. Oylama ile ilgili olarak, AGİT "genel olarak düzenli bir oylama günü" olduğunu ancak "prosedürlere tam olarak uyulmadığını" tespit etmiştir.

Aynı zamanda AGİT'in sunduğu rapora göre; kadınların ve azınlık üyelerinin siyasi sürece katılımını kısıtlayan herhangi bir yasa olmadığı ve katılımın önceki yıllara göre arttığı tespit edilmiştir. Haziran 2017 seçimleri sonucunda, Meclis'teki kadın sayısı, toplam milletvekili sayısının yüzde 47'si ve kadın bakan sayısı ise toplam bakan sayısının yüzde 29'unu oluşturmuştur. Parlamento seçimlerini düzenleyen yasa, milletvekili adaylarının en az yüzde 30'unun kadın olması gerekliliğini belirtmektedir. Ancak AGİT'in nihai seçim raporunda, büyük partilerin her zaman aday listelerindeki yüzde 30'luk zorunlu kotaya uymadığını tespit etmiştir. Merkezi Seçim Komisyonu, bu partilere para cezası verip seçim listelerini kabul etmiştir. Elbette ki, kuralların bu şekilde hafif cezalarla ihlal edilebiliyor olması ciddi bir sorun teşkil eder. Bu şekilde, kuralların da bir anlamı kalmamakta ve vatandaşların sisteme olan güveni zedelenmektedir.⁹⁰

⁸⁹ Anayasa'nın 48. maddesine göre: "Herkes tek veya grup halinde kamu kurumlarına şikâyet veya taleplerini iletme hakkına sahiptir."

⁹⁰ "Raporti Përfundimtar i Misionit të OSBE/ODIHR-it për Vëzhgimin e Zgjedhjeve", 2017.

2.1.1.3. Sosyal, Ekonomik, Kültürel Haklar ve Özgürlükler

Sosyal, ekonomik ve kültürel hakların piyasa ekonomisi ve demokrasiyle yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Sosyal ve kültürel hakların varlığı demokrasiyi koruma işlevindedir. Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar vatandaşların toplum önünde eşitliğini, eşit koşullarda yaşayabilmeyi ve fırsat eşitliğini garanti altına alır.

Vatandaşlar, haklarını anayasada belirtilen şekil ve kısıtlamalara göre kullanırlar. Toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, önce var olma hakkının ve onurlu bir yaşam sürmenin garantisiyle gerçekleşir. Özellikle, var olma hakkı (ius existentiae) esas olarak beslenme ve korunma hakkıyla ilişkilidir. Bunun da ötesinde vatandaşların kendi kültürel ve sosyal yaşamlarını istedikleri gibi özgürce yaşayabilmeleri için sosyal ve kültürel hakların güvence altına alınması ve daha da ötesi ekonomik haklarla bu hakların tamamlanması gerekir.⁹¹

Demokratik bir sistem içinde, serbest girişim özgürlüğü ile serbest piyasa ekonomisinin temelleri güçlendirilmeli ve devlet gözetleyici ve düzenleyici olarak herkese minimum yaşam standardı sağlayıcı bir sistemi kurmalı ve bunun devamlılığını güvence altına almalıdır. Bunun da ötesinde serbest piyasaya dayalı demokratik bir ülke için fırsat eşitliğinin sağlanması gerekir. Fırsat eşitliğinin güvence altına alınması, anayasada öngörülen temel özgürlüklerden ve haklardan yararlanılması için temel bir ön koşuldur.

Temel haklar, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın ikinci bölümünde yer almakta olup beş başlıkta düzenlenmiştir: İlk bölüm "temel hakların genel ilkeleri"ni incelemektedir. İkinci bölüm "özgürlükler ve kişisel haklar"; üçüncü bölüm "özgürlükler ve siyasi haklar"; dördüncü bölüm "ekonomik, sosyal ve kültürel özgürlükler ve haklar"; beşinci bölüm "sosyal hedefler"i düzenlemektedir.⁹²

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin⁹³ (1966) üçüncü bölümünde insan haklarının ve özellikle iş hukukuyla ilgili hak ve özgürlükleri -örneğin; bir meslek seçme özgürlüğü, iş seçme özgürlüğü, sendika özgürlüğü, yaşlılık durumlarında sosyal koruma hakkı, engellilik istenmeyen iş veya işsizlik vb. aile hakları, sigorta ve sağlık hizmeti hakkı, çevrenin durumu ve korunması hakkında bilgi edinme hakkı, eğitim hakkı, sanatsal yaratım ve bilimsel araştırma özgürlüğünü- vurgulamaktadır.

⁹¹ Denar Biba, "Të Drejtat e Njeriut dhe Konstitucionalizmi-një perspektivë shqiptare" (UNIVERSITETI I TIRANËS, 2017).

⁹² Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

⁹³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf>

Arnavutluk Anayasası'na göre; sosyal koruma, öncelikle sosyal hedeflerin gerçekleştirilmesi yoluyla yapılır. Sosyal korumanın ikinci yolu ise gerçekleştirilmesi devletin finansal olanaklarına bağlı olan veya koşullandırılan amaç ve programlardır. Arnavutluk Anayasası'nda yer alan bu haklar, anayasal güvence altında olurlar farklı diğer haklardan farklı olarak "programatik (programa bağlı) hakların" gerçekleşmesi, devletin finansal olanaklarına bağlıdır. Bununla birlikte, kullanılan ad ve terminolojinin ötesinde, sosyal hedeflerin bile Anayasa'nın 2. bölümünün 5. maddesinde sağlanan sosyal haklar olduğu, ancak koşullu haklar olduğu ifade edilebilir. Bu haklar, yukarıda belirtildiği gibi programatik (programa bağlı) haklar olmakla birlikte, Anayasa'da yer alan haklardır. Sosyal haklar temel haklar olduğundan dolayı yasa koyucunun bu haklara müdahalesinin denetimi Anayasa yargısına aittir.⁹⁴

Son olarak, sosyal haklar, her birey için onurlu yaşam hakkını korumaktadır. Böylece yaşam hakkı garanti altına alınır. Bu bağlamda, Arnavutluk'ta asgari geçim ücretinin yasal düzeyde öngörülememesi ve garanti edilmemesi, mümkün olan en kısa sürede düzeltilmesi gereken bir eksikliktir. Demokratik ve sosyal devlet ilkesine dayanan bir Anayasa'ya sahip olmakla birlikte, uygulamada vatandaşlar geçimlerini sağlayabilecek asgari geçim ücretine/standardına sahip değildir. Bu göstergenin varlığı, "insanın fiziksel varlığına, ayrıca kişilerarası ilişkileri sürdürme ve sosyal, kültürel ve politik hayata minimum düzeyde bireysel katılım" olasılığına dönüşür.⁹⁵

Ekonomik faaliyet özgürlüğü ile demokrasinin sosyal haklar yoluyla korunması arasındaki mantık, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarına da yansımaktadır. Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 11. maddesinde onaylanan ekonomik faaliyet özgürlüğünün garanti edilmesine ek olarak, refah devleti ilkesinin de güvence altına alınması gerektiğinin altını çizmektedir.⁹⁶ Anayasa Mahkemesi, ekonomik faaliyet özgürlüğünü, bireyin diğer kuruluşlarla serbestçe ekonomik ilişkilere girerek bu faaliyetin uygulama alanını seçme iradesiyle ilişkili olduğu sürece olumsuz bir özgürlük olduğunu vurgular. Ayrıca, ekonomik faaliyet özgürlüğünün olumlu bir yönü vardır.

Ekonomik faaliyet özgürlüğüne ek olarak, refah devleti ilkesi ve kamu yararı ilkesinin garanti altına alınması için, devletin yasa koyucu aracılığıyla bu tür düzenlemelere gitme yükümlülüğü vardır. Yasa koyucunun bu düzenleme yükümlülüğü, belirli sektörlerde veya

⁹⁴ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi: <https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/06turkish/TIntCovEcSocCulRights.pdf>

⁹⁵ "Avokatura e Shtetit", Çevrimiçi 05 Mayıs 2021, http://www.avokaturashtetit.gov.al/?fbclid=IwAR19APF12jfQVDinLifbePEq_04bgIN3cr0Znt58xNFSB0wQInn6X6gGQ5k.

⁹⁶ Anayasa'nın 11. maddesine göre: "...Arnavutluk Cumhuriyeti'nin ekonomik sistemi... ekonomik faaliyet özgürlüğüne dayanmaktadır."

alanlarda serbest ekonomik faaliyetin uygulanmasını disipline etmeye yönelik somut yasal normların çıkarılmasıyla ifade edilir. Bu durumda devlet, bir yandan ekonomik özgürlüğün etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi ve bu özgürlüğün korunması için katalizör rolünü oynamalıdır. Sadece devlet, bu kişisel özgürlüğün uygulanması için gerçek ve optimal bir ortamın yaratılmasını başarabilir, bu nedenle piyasayı doğal olarak ekonomik faaliyetin serbest gelişimini sağlayabilecek çarpıklıklardan korumak için bir düzenleyici olarak görülmelidir. Bu nedenle, Anayasa taslağını hazırlayanlar öncelikle ekonomik faaliyet özgürlüğünü, Arnavutluk Cumhuriyeti'nin ekonomik sisteminin temel bir ilkesi ve ikinci olarak da vatandaşların özgürlük ve haklar kataloğunun bir parçası olarak görmeyi tercih etmiştir.

2.2. OMBUDSMAN (HALKIN AVUKATI), KORUYUCU VE İNSAN HAKLARININ GARANTİSİ

Siyasi sistemin değişmesi nedeniyle son 10 yılda Arnavutluk'ta meydana gelen sosyal travmalar, geleneksel devlet kurumları tarafından sorumlu bir şekilde yönetilememiştir. 1997 yılından sonra demokratik süreçlerin yönetilmesi için farklı bir strateji uygulanmaya başlanmıştır.

Parti çoğulculuğu ve piyasa ekonomisinin kurulmasının sonucunda, 8 yıllık demokratik değişimin ardından, 28 Kasım 1998'de Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın hazırlanması ve kabul edilmesi, Arnavut halkı için büyük bir başarı ve önemli bir zaferdir. Bu Anayasa, Arnavutluk tarihinde ilk kez Ombudsmanlık kurumunu, Arnavutluk'taki temel insan hak ve özgürlüklerinin gerçek olarak uygulanmasının garantörü olarak sunmaktadır. Anayasa'nın, 60., 61., 62. ve 63. maddelerinde, Ombudsman'ın işlevi, faaliyet ilkeleri, statüsü ve yetkileri belirtilmiştir.⁹⁷

1998 yılında referandumla onaylanan yeni Arnavutluk Anayasası hem yerel hem de uluslararası uzmanların bir katkısı ile düzenlenmiştir. Ombudsmanlık kurumunun oluşturulmasını öngören yeni Anayasa'ya dayalı olarak Şubat 1999'da Arnavutluk Parlamentosu tarafından kabul edilen ve esasında Danimarka ve İsveç yasalarının bir kombinasyonu olan "Ombudsman Hakkında" Kanun ile Arnavutluk'ta Ombudsmanlık Kurumu yürürlüğe girmiştir.

"Halkın Avukatı" (Ombudsman) Kanununa göre; Ombudsman, Meclis üyelerinin beşte üçü tarafından yeniden seçilme hakkı ile beş yıllığına seçilir. Ombudsman'ın önerisi üzerine

⁹⁷ Xhezair Zaganjori, Aurela Anastasi, ve Çani Eralda, **Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë** (Tiran, 2011), 217, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=726ef2ee-7a25-2477-3d07-a97bfeb4a8a7&groupId=252038.

Parlamento, diğer 3 delegeyi üç yıllığına yeniden seçilme hakkıyla seçmektedir. Ombudsman tam politik güce ve kontrole sahiptir. Bu, uzmanların ve kurumun tüm personelinin çalışmalarının, kurum başkanının, yani Ombudsman'ın ahlaki, profesyonel, yasal ve politik sorumluluğuna yansıdığı anlamına gelmektedir.⁹⁸

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi sürecinde yargısal olmayan araçlar içerisinde en güvenilir ve en işlevsel olanı ombudsman olduğu kabul edilmektedir.⁹⁹ Arnavutluk Anayasası'na göre: "Ombudsman görevlerini yerine getirirken bağımsızdır."¹⁰⁰ Ombudsman'ın görevleri gelen şikâyetleri incelemek ve kişi hak ve özgürlüklerini savunmak, kötü yönetimden kaynaklanan haksızlıkları önlemek ve yönetime karşı koruma sağlamaktır. Yüksek Mahkeme'nin dokunulmazlığına sahip olan Ombudsman, faaliyetlerini yerine getirirken tarafsızlık, gizlilik, profesyonellik ve bağımsızlık ilkeleriyle hareket etmelidir. Ombudsman, zihinsel veya fiziksel olarak yetersiz kaldığında, üç aydan fazla bir süre boyunca görevine devam etmediğinde veya görevlerine aykırı herhangi bir siyasi, kamusal veya mesleki faaliyete katılım sağlarsa, mahkeme kararı ile görevden alınabilir. Görevden alınma prosedürü, milletvekillerinin en az 1/3'ü tarafından önerge verilmesi ile başlar. Ombudsmanlık makamından görevden alınma kararı ise tüm milletvekillerinin 3/5'inin oyu ile alınabilir.¹⁰¹

Ombudsman'ın yetki alanı şu kurumları kapsar: Hükümet, bakanlıklar, Devlet İstihbarat Servisi, Ulusal Banka ve Devlet Bankaları gibi diğer merkezi kurumları; belediye başkanları, ilçeler, belediyeler ve cemaatlerin yanı sıra ilçelerde bulunan bu kamu idare kuruluşları ve alt kuruluşları adına faaliyet gösteren kamu kurumları veya yetkilileri içeren yerel yönetim organları. "Halk Avukatı" Kanun'unun 25. maddesi, yasalar ve diğer normatif fiiller, Silahlı Kuvvetlerin askeri emirleri, mahkeme kararları uyarınca, Ombudsman'ın yetki alanı dışındadır. Ayrıca Cumhurbaşkanı ve Başbakan da Ombudsman'ın yetkisi dışında bırakılmıştır.¹⁰²

Ombudsman, Mahkemelerin bağımsızlığını zarara uğratmaksızın yargı ve adli işlemlerin idaresinden kaynaklanan şikâyet, talep veya raporları alır. Gelen şikâyetler hakkında soruşturma açma ve kamuoyuna açıklama yetkisine sahiptir.

Ombudsman, devlet bütçesi tarafından finanse edilir ve yalnızca Arnavut vatandaşlarının değil, Arnavutluk'ta daimî ikamet eden yabancıların haklarını ve meşru çıkarlarını koruyan

⁹⁸ "Avokati i Popullit ne Shqiperi Ombudsmeni", 2003.

⁹⁹ Mahmut Doğan, "Ombudsman ve Devlet Denetleme Kurulu", içinde Türkiye'de Yönetim Geleneği, ed. Davut Dursun ve Hamza Al (İlke Yayıncılık, 1998), s. 235.

¹⁰⁰ Arnavutluk Anayasası'nın 60. maddesinin 2. fıkrası.

¹⁰¹ Zaganjori, Anastasi, ve Eralda, *Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë*, s. 222.

¹⁰² *Ibid*, s. 223.

bağımsız bir kurumdur. Ombudsmanlık Ofisi, bireylerin eşit fırsatlara sahip olmalarına yardımcı olur. Böylece idare ile herhangi bir ilişkide eşit olarak muamele görmeleri sağlanır. Ombudsman yasama tekniğinin ötesinde, genellikle devlet ile birey arasındaki ilişkiyi düzenlemek için kanun koyucunun niyetlerine bakar.

Haklarının ve özgürlüklerinin, merkezi ve yerel yönetimin bir eylemi veya ihmali ile ihlal edildiğine inanan herhangi bir kişi, davanın dikkate alınması için Ombudsman'a talepte bulunabilir. Mesai saatleri içerisinde bizzat ombudsmanlık ofisine giderek, şikâyet sahiplerini dinleyen, yazılı şikâyet formlarını doldurmalarına yardımcı olan veya ihtiyaç duydukları yasal tavsiye veya bilgileri veren bir ofis çalışanı desteğine başvurabilir. Ayrıca Ombudsman ve yetkili kişiler, ilgili taraflarla toplantılar düzenler. Şikâyet, açıklama, tavsiye ve mahkumlardan gelen bilgiler için resmi numaralarla birlikte ücretsiz bir çağrı merkezi kurulmuştur. Ombudsman ofisi, şikâyetlerini yazılı olarak bildirmeleri, problemin ana hatlarını çizmeleri ve gerekli olan belgeleri eklemelerini önerir. İlk olarak, şikâyetin Ombudsman'a yazılı olarak iletilmesi gerekmektedir. Acil bir durum olduğunda telefonla şikâyet yapılabilir, ancak mümkün olan en kısa sürede yazılı olarak bildirilmelidir. Aksi takdirde, davayı inceleme prosedürü askıya alınmaktadır. Şikâyetin eksik olduğu durumlarda, gerekli belgeler bulunmadığı için, doldurulması veya şikâyetin yapıldığı kuruma doğrudan soruşturma yapılması gerekmektedir. Ele alınan davayı uygun şekilde sunmak için özellikle dava karmaşık olduğunda ve çok fazla açıklama gerektirdiğinden- şikâyetçi ile konuşmak gereklidir.

Yapılan şikâyetlerin bazıları, Ombudsman'ın yargı yetkisine girmeyebilir. Bu gibi durumlarda şikâyetçiye mümkün olan en kısa sürede yanıt verilir. Ne yapılması, hangi başvuru yollarının kaldığı veya şikâyetle bulunmadan önce hangi çarelerin kullanılması gerektiği bildirilir.

Basından gelen ve Ombudsman'ın çalışma alanına giren günlük bilgiler, konu ile ilgili sorumlu bölümlere dağıtılır. İlgili bölüm uygun doğrulamaları yapar ve araştırmaları başlatır veya araştırma amacıyla kayıtları tutar. Aynı zamanda, Ombudsman, ofisinin dışındaki bireylerle ülkenin farklı bölgelerinde toplantılar yapar. Ombudsman, uygun gördüğü takdirde veya şikâyetle bulunan kişi tarafından talep edildiği takdirde kimliğini gizli tutacaktır. Bir şikâyeti, talebi veya bildirimini açıklığa kavuşturmak için gerekli tüm bilgileri topladıktan sonra, uzmanlar, yetkililer ve nihayet ombudsman, gerekli değerlendirmeleri yapar. Ayrıca, özel durumlarda, inceleme prosedürünü kendi inisiyatifiyle başlatabilir. Ancak daha sonra ilgili kişinin/tarafın rızası alınmalıdır.

2002 yılında Ombudsman Kurumu, "Açık Günler" adı verilen, vatandaşlarla doğrudan iletişim kurmaya yönelik yeni bir uygulama başlatmıştır. Halkla yapılan bu doğrudan toplantılar,

vatandaşların her yerde devletlerinin iyi yönetişimini hissetmeleri gerektiği görüşünden doğmuştur. Yerel yönetimin önem kazanması ve yerel yönetim yetkinliklerinin artması karşısında, Ombudsman, ortaya çıkan sorunları, bu sorunları yaratan kişilerle çözümlerin en iyisi olduğunu kanaatine varmıştır. Bu uygulama, Arnavut toplumunun sorunlarının daha derinden anlaşılması için daha etkilidir. Çünkü bürokratik prosedürleri, Arnavutluk'un başkentine, Tiran'a giden uzun yolları ve vatandaşların ekonomik maliyetlerini büyük ölçüde azaltır.

İlk başta vatandaşlar yerel medya aracılığıyla bilgilendirilmiştir. Mümkün olan yerlerde, yerel televizyonda konuşmalar yapılmıştır, burada iki veya üç kişilik çalışma grupları ilgili bölgeyi ziyaret edip, ombudsmanın rolünü, işlevini, yetkilerini ve yetki alanını açıklamaktadır. Sonrasında, ilgili belediyenin binalarından birinde vatandaşların kabulüyle devam edilmektedir. Şikayetlerin yerinde çözülmesi halinde, bu durum yerel yetkililerin aracılığıyla gün içinde yapılır. Fakat ombudsman uzmanlarının müdahale etmesi gerekirse; şikayetler alınır, ofise kaydedilir ve ardından soruşturma süreci başlatılır.

Ombudsman, kamu idarelerinden takip ettiği konuyla ilgili her türlü bilgi veya belgeyi isteme hakkına sahiptir. Devlet sırrı olarak sınıflandırılan bilgi veya belgeleri isteme hakkına da sahiptir. Bu durumlarda Ombudsman, devlet sırrının korunma şartlarına uymak zorundadır.

Ombudsman, söz konusu olan konulara açıklık getirmek için herhangi bir kişiyi veya uzmanı arayabilir ve sorgulayabilir. Bu kişiler taleplere uygun şekilde cevap vermelidir. Ombudsman, yukarıda belirtilen yönetim organlarının herhangi bir ofisine girebilir; hapishanelere ve diğer gözaltı yerlerine veya birey haklarının sınırlı olduğu diğer kurumlara girebilir. Ayrıca bu kurumlarda tutulan kişilerle özel olarak konuşabilir.

“Ombudsman Hakkında” Kanun’un 22. maddesine göre, Ombudsman’ın istekte veya öneride bulunduğu organların 30 gün içinde cevap vermeleri gerekmektedir. Cevap, söz konusu konunun gerekçeli açıklamalarını ve hangi organın hangi eylemleri, ihmalleri veya önlemleri aldığını içermelidir.¹⁰³

Ombudsman, insan hakları ihlallerinin yasadan kaynaklandığı sonucuna varırsa, yasama organlarına yasaları değiştirme ya da iyileştirme ya da idari organlara tüzük ya da yönetmelikleri değiştirme ya da iyileştirme teklifinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Anayasa Mahkemesi’ne bu tür işlemlerin yürürlükten kaldırılmasını tavsiye eder. Ombudsmanlık kurumunun hükümetten bağımsız olmaktan ve herhangi bir politik etkiye bağlı olmadan ayrı olarak temel özelliği; sorunları

¹⁰³ “Avokati i Popullit ne Shqiperi Ombudsmeni”, ss. 15–17.

kavramada hız ve esneklik ile iletişim kurma kolaylığı ve özellikle önerilerinin etkinliği ve gücüdür. Ombudsman'ın görevi, kamu idaresinin faaliyetlerinden kaynaklanan şikayetleri gözden geçirmektir. Önerileri, talepleri veya önerileriyle, standartlarda ve hizmet kalitesinde iyileştirmeler getirmeyi ve kamu yönetiminde dürüstlüğü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Amacı, bireylerin davalarına gerek kalmadan hak ve özgürlüklerini kullanmalarını sağlamaktır.

Bazı Avrupa kuruluşları, özellikle AK ve AGİT, Ombudsmanlık kurumunun kurulmasında rol oynamıştır. Kurumun bağımsızlığını artırmak için, Nisan 2000'de bir grup milletvekili girişimde bulunmuş ve Ombudsman Kanun'un 35. maddesi iyileştirilerek, Ombudsman'a personelinin yapısını ve sayısını kişisel olarak belirleme hakkı verilmiştir.

2000 yılının Mayıs ayında, kurum için Usul Kuralları ve Etik Kuralları hazırlanmıştır. 2000 yılının Temmuz ayında, 60 adayı içeren bir eleme sonrasında 15 uzman görevlendirilmiştir. En başından itibaren Ombudsman, Arnavutluk'ta çok sayıda insanı etkileyen ya da kurum üzerinde önemli bir bilişsel ve eğitimsel etkiye sahip olan sorunları ilgilendiren şikayetleri çözmeye odaklanmıştır.¹⁰⁴

04.02.1999 tarihli ve 8454 Sayılı Kanun'a göre Ombudsman, çalışmaları hakkında Meclis'e yıllık bir rapor sunmaktadır. Bu raporun bir kopyası Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a gönderilmektedir. Genelde yıllık rapor, Ombudsman'ın ilgili Meclis komitelerini bilgilendirdiği özel bilgilerden önce gelmektedir. Yıllık raporun amacı, insan hakları ve özgürlük ihlalleri vakalarını özetlemek, bu hakların nasıl korunduğunu açıklamak ve idarenin Ombudsmanlık Ofisi tarafından yapılan tavsiyelere karşı tutumunu açıklamaktır.

Yıllık rapor ve özel raporlar, kamuya da açıklandıktan sonra en geç bir ay içerisinde yayınlanmalıdır. İngilizce bir kopyası, yurtdışındaki meslektaş kurumlara ve bu kurumla ilgili uluslararası kuruluşlara gönderilmektedir.¹⁰⁵

Ombudsman, ofisinin kurumsal yapısını ve onun için çalışan kişilerin sayısını belirlemektedir. Kurumsal yapıya göre; Ombudsman üç yetkili tarafından yönetilen üç uzmanlık bölümünden oluşmaktadır. İlk bölüm, merkezi yönetim ve yerel yönetim adına hareket eden üçüncü taraflarla ilgili şikayetleri inceler. İkinci bölüm polis, gizli servis, hapishaneler, silahlı kuvvetler ve yargı ile ilgili şikayetlerle ilgilenir. Üçüncü bölüm ise ilk iki bölüm kapsamında olmayan şikayetler ile ilgilenmekte, sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapmakta ve insan hak ve özgürlüklerinin uygulanması alanında çalışmalar yürütmektedir. Genel Sekreter ise, kuruma yönetsel destek sağlar ve destek personelinin yönlendirir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ **Ibid**, ss. 8-9.

¹⁰⁵ **Ibid**, ss.17-18.

¹⁰⁶ **Ibid**, s.18

Ombudsman'ın fonları devlet tarafından karşılanmaktadır. Ombudsman tarafından verilen her türlü hizmet ücretsizdir. Ombudsman, faaliyetinin bağımsızlığını, tarafsızlığını ve anayasallığını tehlikeye atacak herhangi bir durum olmadan mali veya maddi bağışlardan yararlanabilir.¹⁰⁷

Ombudsman, varoluşunu, faaliyetini, yargı yetkisini ve yetkinliklerini yasal temellere dayandırır. Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası bu anlamda temel dayanaktır. Ombudsman'ın faaliyeti, 04.02.1999 tarihinde "Ombudsman Hakkında" 8454 sayılı Kanun ile düzenlenmektedir. Bu Kanun, Ombudsman'ın hükümlerindeki bazı görevlere ek olarak, özel kanunlarda belirtilen diğer görevleri de yerine getirebileceğini öngörmektedir.

Faaliyet esnasında Ombudsman, bireyin hak ve özgürlüklerinin savunulmasında tarafsız olmalı, gizlilik ilkelerine bağlı kalmalı, profesyonellik ve bağımsızlık ilkelerine göre tavır sergilemelidir. Ombudsman'ın temel özelliği olan bağımsızlık kavramı, Arnavutluk Anayasası'nda, kurumun Hükümet'ten ve herhangi bir siyasi etkiden bağımsız olduğu şeklinde belirtilmektedir. Fakat Ombudsman, hükümete karşı bir kurum değildir. Bu bağımsızlığın çok önemli bir unsuru, bu kurum ile Meclis arasında kurulan ilişkidir. Ayrıca, Ombudsman'ın kurumsal yapıyı tek yetkili olarak belirleyebilmesi de onun bağımsızlığını garanti eden bir başka unsurdur.

Ombudsman'ın diğer iki özelliği olan tarafsızlık ve profesyonellik ise insan haklarının korunması bağlamında birbiriyle yakından ilgilidir. Ombudsman yetkililerinin seçimi için profesyonel kriterlerin aranması ve personelinin kamu hizmetinin bir parçası olması, bu kurumun profesyonellik ve tarafsızlığının temsidir. Tarafsızlık ve profesyonelliğin gereği olarak da Ombudsmana kendi inisiyatifıyla incelemeye başlama gibi bir takdir yetkisi verilmiştir.

Gizlilik ilkesi "Ombudsman Hakkında" Kanunun 12. maddesinin ikinci paragrafında yer almaktadır. Bu yasa, "Ombudsmanın makul gördüğü takdirde ve şikâyeti, talebi veya bildirimini yapan kişi tarafından istenirse, gizliliği korumak zorunda olduğunu" belirtmektedir.¹⁰⁸

Ombudsmanlık, vatandaşların haklarını adaletsizlik ve istismarlardan korumanın da ötesinde, yönetim kültürünü de geliştirir. Böylelikle iyi yönetim, samimiyet, şeffaflık ve kamu yönetiminin hesap verebilirliği gelişir. Bütün bunlar o ülkede kamu yönetiminde yönetim kültürünün gelişmesi açısından büyük önem taşır. Bu elbette zor bir süreçtir. Yeni bir kültürün oluşması, yeni davranış kalıplarının oturması uzun bir süreçtir.

¹⁰⁷ Ibid, s.19.

¹⁰⁸ Zaganjori, Anastasi, ve Eralda, **Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë**, s. 227.

2.3. YARGI REFORMU VE ARNAVUT HUKUK SİSTEMİNDEKİ ETKİSİ

Yargı Reformu'nun uygulanması, Avrupa Komisyonu tarafından Arnavutluk'un Avrupa'ya entegrasyon sürecindeki temel önceliklerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir reform ancak şeffaf, kapsayıcı, uzlaşmacı ama aynı zamanda samimi bir süreçle mümkündür. Yargı Reformu, son yirmi yılda Arnavutluk'un adalet sistemini etkileyen en derin yasal ve kurumsal reformlarından biridir. Yargı Reformu'nun amacı güvenilir, adil, bağımsız ve etkili bir adalet sistemi oluşturmaktır. Bu kapsamda yapılan Anayasa değişiklikleri ile birlikte, hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve en önemlisi temel hak ve özgürlüklerine saygı konusunda beklentiler de artmıştır.

Yargı Reformu, 27 Kasım 2014 tarihinde Arnavutluk Cumhuriyeti Meclisi'nde Yargı Reformu için Özel Parlamento Komisyonu'nun kurulmasıyla başlamıştır. Yargı Reformu Özel Parlamento Komisyon'u, yargı sisteminin mevcut durumunu analiz etmeyi amaçlayan ve aynı zamanda onu etkileyen tüm hususları vurgulayarak 2015 yılında Yargı Sisteminin Analitik bir Belgesi'ni hazırlamıştır. Ayrıca, tanımlanan sorunların bir strateji ve eylem planı olarak kullanılması hedeflenmiştir.¹⁰⁹

AK, 2016 raporunda Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerini başlatma hazırlıkları kapsamında yargı reformunu ana kriter olarak listelemiştir. Arnavutluk'un AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzaladığı 2006 yılından bu yana AK tarafından yayınlanan raporlar, yargı sisteminde yapılan olumlu değişiklikleri memnuniyetle karşılamakla birlikte, Yüksek Adalet Konseyi'ndeki (yargıçları atayan bağımsız organ) çıkar çatışmalarını ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni yasa ile altı mahkemenin hâkimlerinin görevinden alındığı ve böylece yasanın Mahkemelerin çalışmalarını aylarca geciktirdiği gerçeğinin altını çizmişlerdir. Daha sonra, Anayasa Mahkemesi, yargı bağımsızlığını savunma kapsamında yeni yasanın büyük bir kısmının Anayasa'ya aykırı olduğunu ilan etmiştir.¹¹⁰

2009 yılında Arnavutluk, AB üyelik başvurusu yapmıştır. Bu başvuru Arnavutluk ve yargı sistemi için yeni bir döneme kapı aralamıştır. 2009 Arnavutluk raporunda, seçimlerden önce ana siyasi partiler arasındaki diyalog kültürünün kötüleştiği vurgulanmıştır.¹¹¹ Avrupa Komisyonu,

¹⁰⁹ Karar no: 96/2014, 27.11.2014 “Özel Parlamento Komisyonunun kurulması”

¹¹⁰ Sofia Lucas Areizaga, “Përparimi i Shqipërisë në Sundimin e Ligjit, Demokracinë dhe të Drejtat e Njeriut – Një krahasim i Instrumenteve të Monitorimit të BE-së dhe Këshillit të Europës.”, Albania Law Journal 2 (2017).

¹¹¹ “Albania 2009 Progress Report” (Brussels, 2009).

2010 yılına ait raporunda, yasa hazırlama kapasitesi bakımından bakanlıkların ve idari organların yetersiz kaldığını belirtmiş ve Parlamento'nun bağımsız bir kurum olarak işlev görmediğinin altını çizmiştir.¹¹² 2012 yılında Avrupa Komisyonu, idari reform açısından ilerleme kaydedilmediğini ve kurumların niteliklerinin ve bağımsızlıklarının tam manasıyla garanti altına alınamadığını belirtmiştir. Ayrıca, uygun kontrol mekanizmalarının olmaması, yargı sisteminin bozulmasına neden olmuştur.¹¹³ Bu kapsamında, Yargı Reformu Arnavutluk'un AB üyelik müzakerelerinin başlatılmasında kilit öneme haiz bir mesele haline gelmiştir.

Arnavutluk adalet sisteminde yaşanan bozulmanın boyutları en iyi, Üst Düzey Uzman Grubu tarafından Avrupa Parlamentosu Yargı Sistemi Reformu Özel Komisyonu'nun¹¹⁴ talimatlarıyla hazırlanan "Arnavutluk Yargı Sistemi Analizi" belgesinde ortaya konmaktadır. Grup tarafından yapılan tespitlere göre; halk adalet sistemini bozulmuş, dış etkenlerden fazlaca etkilenmiş olarak algılamakta ve şeffaflıktan yoksun, aşırı derecede uzayan yargı süreçlerine sahip ve alınan yargı kararlarının uygulanmasında başarısızlıklarla dolu olduğu ifade edilmiştir. 2015 yılında da aynı şekilde yargı, son derece yozlaşmış olarak nitelendirilmiştir. Yargı, yolsuzlukla mücadeleye en az katkıda bulunan üç kurumdan biri (Parlamento ve Hükümet ile birlikte) olarak görülmektedir. Resmi olmayan veriler, yozlaşmış hâkim ve savcıların dava açmamaları, duruşmaları ertelemeleri veya alınan kararları değiştirmeleri karşılığında rüşvet aldıklarını göstermektedir.¹¹⁵

2.3.1 Yargı Reformunun Aşamaları

Sürecin ilk adımı Kasım 2014'te Parlamento tarafından Yargı Sisteminde Reform Özel Meclis Komisyonu'nun kurulmasının onaylanmasıyla atılmıştır. Komisyon, çoğu iktidar koalisyonundan milletvekilleri olmak üzere 15 üyeden oluşuyordu. Haziran 2015'te Parlamento, Komisyona "Yargı Sisteminde Reform Stratejisi" başlıklı bir taslak belge sunmuş ve bu süreç uluslararası uzmanlar ve kurumlar tarafından izlenmiştir. Ayrıca Avrupa Komisyonu, 14 sayılı

¹¹² "Commission Opinion on Albania's application for membership of the European Union" (Brussels, 2010).

¹¹³ "Albania 2012 Progress Report" (Brussels, 2012).

¹¹⁴ 27.11.2014 tarihinde, Karar no. 96/2014 ile kurulmuştur.

¹¹⁵ Komisioni i Posaçem Parlamentar per Reformen ne Sistemin e Drejtësisë, "Analizë e sistemit të drejtësisë në shqipëri", 2015, <http://www.reformanedrejtësi.al/analiza-e-sistemit-te-drejtësisë-ne-shqipëri-2015>.

Kararla sürecin ilk aşamasını tamamlayan “Arnavutluk Yargı Sistemi Analizi” belgesini kabul etmiştir.¹¹⁶

İkinci aşamaya, Temmuz 2016'da Arnavutluk Parlamentosu'nun Yargı Reformu'na ilişkin Anayasa taslağını oybirliğiyle (140 oy) kabul etmesi neticesinde geçilmiştir. Bu, tüm Arnavut milletvekillerinin Meclis'te oylamaya tam olarak katıldığı ve hepsinin bir yasa tasarısı için oy verdiği nadir bir durum olarak kayda geçmiştir. Ekim 2016'da Parlamento, “Yolsuzluk ve Organize Suçlarla Mücadelede Kurumların Organizasyonu ve İşleyişi Hakkında” Kanun tasarısını kabul etmiştir. Ayrıca Parlamento, aşağıdakiler de dahil olmak üzere bir dizi kanun tasarısını onaylamıştır: “Arnavutluk Cumhuriyeti'nde Hakim ve Savcıların Statüsü Hakkında Kanun”; “Arnavutluk Cumhuriyet Savcılığının Organizasyonu ve İşleyişi Hakkında Kanun”; “Arnavutluk Cumhuriyeti'nde Yargı Yetkisinin Organizasyonu Hakkında Kanun”; “10/02/2000 tarihli ve 8577 sayılı Kanun'da Yapılan Bazı Ekler ve Değişiklikler Hakkında Kanun” ve “Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin Organizasyonu ve İşleyişi Hakkında Kanun”. Aynı yıl Yolsuzluk ve Organize Suçlarla Mücadele Özel Organı (Struktura e Posaçme Kundër Korrupsionit Dhe Krimet Të Organizuar SPAK) kurulmuştur. Bu organ, Ulusal Soruşturma Bürosu, Özel Savcılık ve Özel Mahkemeler'den oluşmaktadır.¹¹⁷

Üçüncü aşama ise, Haziran 2016'da Üst Düzey Uzman Grubu'nun yargı sisteminde reform yapmak için gerekli kanun paketinin bir taslağını Yargı Reform Komisyonu'na sunduğu tarihte başlamıştır. 2017'de sekiz Uluslararası Operasyonları İzleme (Operacioni Ndërkombëtar i Monitorimit ONM) uzmanı, süreci yakın bir şekilde takip etmek amacıyla Tiran'a gelmiş ve tüm reform sürecinde Arnavutluk'ta kalmıştır.¹¹⁸

2.3.2. Kurumlar

Şüphesiz, Yargı Reformu'nun en önemli kısmı, Anayasa'da yapılacak olan değişiklikler olmuştur. Meclis, 21 Temmuz 2016 tarihinde söz konusu değişiklikleri onaylamıştır. Reformla birlikte, Anayasa'nın yargı sistemine ilişkin 26 maddesinin 21'i değiştirilmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın yargı sistemi ile ilgili maddelerine en az 23 yeni husus eklenmiştir. Bunların ötesinde, Anayasa'da belirtilen üç kurum birleştirilmiş ve en az 12 yeni kurumun oluşturulması öngörülmüştür.

¹¹⁶ Fatmir Zana, “The sociologist looks over the process of justice system reform in Albania (2014-2018)”, 22 Mayıs 2019, ss. 10–11.

¹¹⁷ Ibid, s.11-12.

¹¹⁸ Ibid, s.12-14.

Anayasa'daki değişikliklerden sonra, Arnavutluk Cumhuriyeti hâkim ve savcılarının -geçici olarak- yeniden değerlendirilmesine ilişkin Kanun'un onaylanması amaçlanmıştır.

Yargı Reformu'nun sonucunda, yeni ve bağımsız kurumların kurulması ve mevcut kurumlarda önemli değişiklikler yapılması öngörüldü. Bu kurumların arasında:

a) Yargı Atama Konseyi (Këshilli i Emërimeve në Drejtësi)

İlk kez kurulan Yargı Atama Konseyi, yargı sistemine atamalarda kilit rol oynar ve YAK'nin sorumluluğu, yasal koşulların ve kriterlerin yerine getirilmesidir. Aynı zamanda Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi üyeliğine atanacak adayları değerlendirir. YAK adayların sıralamasını yapar ve seçilmiş üç aday süreci ilgili bilgilendirir.

YAK, her yıl kura ile seçilen 9 üyeden oluşur: 2 Anayasa Mahkemesi hâkimi, 1 Yüksek Mahkeme hâkimi, 1 savcı (Savcılıktan), 2 hâkim ve 2 Temyiz Mahkemesi savcısı ve 1 İdare Mahkemesi hâkimi.¹¹⁹

b) Anayasa Mahkemesi (Gjykata Kushtetuese)

Anayasa değişikliklerinden önce Anayasa Mahkemesi üyeleri Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine Meclis'in çoğunluğuyla onaylanırdı. Reform sonucunda, 3 üye Yüksek Mahkeme tarafından atanır; 3 üye Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve Meclis üyelerinin 3 / 5'inin çoğunluğu ile Meclis tarafından 3 üye atanır. Atanan üyeler sadece Yargı Atama Konseyi tarafından listelenen 3 aday listesinden seçilmelidir ve eğer 30 gün içinde nitelikli çoğunluk sağlanamazsa, Yargı Atama Konseyi tarafından listelenen adayın atanmış olduğu kabul edilir.¹²⁰

c) Yüksek Yargı Konseyi (Këshilli i Lartë i Gjyqësorit)

Anayasal değişikliklerden önce, yargı sisteminin yönetimi Yüksek Yargı Konseyi'nin sorumluluğundaydı. Anayasal değişikliklerden sonra Yüksek Yargı Konseyi, yargı sisteminin bağımsızlığını, esenliğini ve hesap verebilirliğini sağlamaktan sorumlu olacaktır.

Yüksek Yargı Konseyi, Anayasa Mahkemesi dışındaki tüm seviyelerden hâkimleri atar ve Anayasa Mahkemesi üyeleri hariç her seviyedeki hâkimin görevden alınması da dahil olmak Yüksek Yargı Konseyi 11 üyeden oluşur: 6 üye yargıçtır ve Ulusal Yargı Konferansı tarafından seçilir; 5 üye ise akademisyenler ve sivil toplum saflarından seçilir.¹²¹

d) Yüksek Savcılar Kurulu (Këshilli i Lartë i Prokurorisë)

Yüksek Savcılar Kurulu, ilk kez kurulan ve savcılık sisteminin bağımsızlığını, esenliğini ve hesap verebilirliğini sağlamaktan sorumlu olacak yeni bir kurumdur.¹²²

¹¹⁹ Artan Hoxha vd., "Monitorimi i Zbatimit Të Reformës Në Drejtësi", 2019, ss. 6–7.

¹²⁰ *Ibid*, s. 9.

¹²¹ *Ibid*, s. 7-8.

¹²² *Ibid*, s. 8.

e) Yargıtay (Gjykata e Lartë)¹²³

Anayasa değişikliklerinden önce, Yargıtay üyelerinin seçimi Cumhurbaşkanı'nın teklifi üzerine, Meclis'in çoğunluğu ile onaylanırdı. Reform sonucunda, Yargıtay üyelerinin seçimi Yüksek Adalet Konseyi tarafından yapılacaktır.

f) Başsavcı (Prokurori i Përgjithshëm)

Anayasa değişikliklerinden önce Başsavcı, yeniden atanma hakkı ile beş yıllığına atanırdı. Reform sonucunda Başsavcı, yeniden atanma hakkı olmadan 7 yıllık bir süre için görev yapacaktır. Başsavcı'nın seçimi, Cumhuriyet Savcılığı tarafından yapılacak ve Yüksek Savcılar Kurulu'ndan en iyi üç aday seçilip onay için Meclise gönderilecektir. Meclis, 30 gün içinde tüm üyelerinin 3/5 çoğunluğunu sağlayamazsa, Yüksek Savcılar Kurulu tarafından listelenen adayın atanmış olduğu kabul edecektir.¹²⁴

g) Özel Yolsuzluk ve Organize Suçlar Mahkemeleri (Gjykatat e posacme të korrupsionit dhe krimi të organizuar)

Reform, yolsuzluk ve organize suçların yanı sıra üst düzey yetkililere ilişkin suçların yargılanması için iki özel Mahkeme kurulmasını öngörmüştür: Birinci Derece (first instance court) Özel Mahkemesi ve Temyiz Mahkemesi.

Özel Yolsuzluk ve Organize Suçlar Mahkemeleri kurulduğu için, Ağır Suçların Birinci Derece Mahkemesi ve Ağır Suçların Temyiz Mahkemesi işlevsiz hale gelmiştir. Bu iki Mahkeme kapatılarak; davaları Özel yolsuzluk ve Organize Suçlar Mahkemeleri devralacaktır.¹²⁵

h) Özel Savcılık (Prokuroria e Posaçme)

Yolsuzluk ve Organize Suçlara Karşı Özel Savcılık ve Başsavcı'dan bağımsız Ulusal Kriminal Bürosu kurulacaktır. Özel Savcılık, yolsuzluk ve organize suçlara karşı özel mahkemelere karşı görev yapacaktır Ulusal Kriminal Büro sadece Özel Savcılığa rapor verecektir. Özel Savcılık savcıları Yüksek Savcılar Kurulu tarafından atanır ve 9 yıl görevde kalır.¹²⁶

i) Adalet Başmüfettişi (Inspektori i Lartë i Drejtësisë)

Adalet Başmüfettişi, her düzeydeki hâkim ve savcıya, Yüksek Savcılar Kurulu ve Başsavcı'ya karşı şikayetleri incelemekten sorumlu yeni bir kurumdur. Adalet Başmüfettişi mahkemelerin ve savcılıkların kurumsal denetiminden de sorumlu olacaktır. Adalet Başmüfettişi

¹²³ "Paketa E Ligjeve Të Reformës Në Drejtësi" (Tiran, 2018), s. 9.

¹²⁴ "Për informimin e qytetarëve lidhur me reformën në drejtësi" (Tiran, 2017), ss. 44–46, <https://ahc.org.al/wp-content/uploads/2019/09/manual-2-ok.pdf>.

¹²⁵ "Për Organizimin Dhe Funksionimin E Institucioneve Për Të Luftuar Korrupsionin Dhe Krimin E Organizuar" (2016), https://klp.al/wp-content/uploads/2020/02/lligj_nr_95_2016_per_organizimin_dhe_funksionimin_e_institucioneve_per_te_luftuar_korrupsionin_dhe_krimin_e_organizuar_s_1728.pdf.

¹²⁶ Ibid.

yeniden seçilme hakkı olmadan 9 yıllık bir süre için atanır. Adalet Başmüfettişi'nin seçilmesi için, Yargı Atama Konseyi, Meclise en uygun 3 adayı gönderir. Meclis 30 gün içinde tüm üyelerinin 3/5 çoğunluğunu sağlayamazsa, YAK tarafından seçilen adayın atanmış olduğu kabul edilir.¹²⁷

2.3.3. Yargı Reformuna İlişkin Bulgular

Bir öğrenci ekibi tarafından duruşmalara katılım yoluyla belirlenen verilere dayalı olarak iki bölüm halinde hazırlanan ve birinci bölümünde, cezai suçun mağdurunun konumu ve haklarıyla ilgili bulguları yansıtan; ikinci bölümünde ise sanığın haklarına ilişkin bulguların altını çizen ve "Arnavutluk Açık Toplum Kurumu" tarafından desteklenen, "Adaletin sağlanması adına Ceza Muhakemeleri Usul Kanun'unda yapılan değişikliklerin uygulanmasının izlenmesi"¹²⁸ 2020 yılı raporuna göre, Tiran Bölge Mahkemeleri ve Ağır Suçlar Asliye Hukuk Mahkemeleri'nce verilen mahkeme kararlarının incelenmesi ve izlenen yargıçlar, savcılar ve avukatlarla yapılan görüşmeler neticesinde, aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

Cezai suç mağdurunun hakları açısından bakıldığında, her ne kadar hazırlık soruşturmalarının tamamlandığına ve davanın mahkemeye sunulduğuna ilişkin mağdura bilgi verilmesi; hazırlık duruşmasının ve ilk duruşmanın tarihi ve saati hakkında mağdurun bilgilendirilmesi; mağdurun hazırlık duruşmasına ve ilk duruşmaya çağırılmasına ilişkin yükümlülükler dair hükümlere bir miktar saygı gösterildiği bir gerçekse de, mağdurun duruşmalara yeterli oranda ve etkili bir şekilde katılmasında sorunlar olduğu sonucuna varılmıştır.

Ayrıca, ceza yargılamalarında mağdur, tam haklara sahip ayrı bir özne olarak görülmesine rağmen; mağdur, ceza sürecinde hâlihazırda sahip olduğu ilave haklar konusunda henüz tam bir farkındalık kazanmamıştır. Bu durumu doğuran nedenler, yasal hükümler hakkındaki bilgi yetersizliği, ceza sürecine eklenen teminatların kullanılmasındaki ihmal ve kusursuz imkânsızlık (*objective impossibility*) ile ilintilidir.

İzleme sürecinin neticesinde hem hazırlık duruşmalarında hem de temel yargılama sürecinde sanığın savunma hakkına usul yönünden bir dereceye kadar tam saygı gösterildiği sonucuna varılmıştır. Sanıkların özet karar için dava açma hakkını kaybettiği giyabi yargılamalarla ilgili sorunlar tespit edilmiştir. Yasal değişikliklerle, ceza yargılamalarında fiilen hazır bulunmayan sanıklar için yasal başvuru yolları genişletilmiştir. Temel yollardan ikisi, Arnavutluk'taki İHAM

¹²⁷ Hoxha vd., "Monitorimi i Zbatimit Të Reformës Në Drejtësi".

¹²⁸ "Monitorimi i zbatimit të ndryshimeve të Kodit të Procedurës Penale për aksesin në drejtësi të viktimës dhe të të pandehurit" (Tiran, 2020), <https://www.osfa.al/sites/default/files/monitorimi-i-zbatimit-te-reformes-ne-drejttesi-5.pdf>.

içtihatlarına istinaden, temyiz hakkının zamanında geri verilmesi (*reinstatement of the right to appeal*) ve başvuru davalarının genişletildiği İnceleme Enstitüsüdür. İzleme süreci, savunma avukatının, sanığın gönüllü olarak yokluğunda yapılan yargılama ile gıyaben yargılama arasındaki farkı net bir şekilde anlamadığını tespit etmiştir. Aynı zamanda Ceza Muhakemeleri Usulü Kanun'unun etkili bir şekilde uygulanmasına engel teşkil eden hususlar, dava sayısının çok fazla oluşu ve esasında makul olan sürelerin uzatılmasına insan kaynaklarının eksikliğinin de eşlik etmesidir.

Böylelikle, Bağımsız Yeterlilik Komisyonu'nda yapılan değişiklikler, sadece sanığın haklarının Yargıtay, Anayasa Mahkemesi'nin birleştirici uygulaması ve İHAS'ın garanti ve bağlayıcı standartları doğrultusunda yeniden tanımlanmasını değil, aynı zamanda bu hakların önemli ölçüde iyileştirilmesini ve garanti altına alınmasını da beraberinde getirmiş ve sanığın adalete etkili bir şekilde erişimi sağlanmıştır. Bahse konu sürecin, hazırlık soruşturması, hazırlık duruşması ve ilk derece yargılaması sürecinde sanığın adalete erişimini garanti altına almak için yasal çerçeveyi değiştirme imkânına sahip olduğuna dair bir kanaate varmanın henüz erken olduğunu anlamak önemlidir. Bu arada, İlk Derece Mahkemesi'nde hükümlü ve sanığın adalete erişimini güvence altına almak için değiştirilmeyi bekleyen hükümler söz konusudur.

Ağır Suçlar Mahkemesi ve Tiran Bölgesi Mahkemesi'ndeki davalar üzerinde icra edilen analizlerden, sanığın soruşturma aşamasına ve hazırlık duruşmasına erişiminin garanti altına alınmasına ilişkin aşağıdaki bulgulara ulaşabiliriz:

Öncelikle, Mahkemeler genel itibarıyla sanığın haklarına saygı duymaktadır. Mahkeme'nin tasarrufunda, davaların reddine ilişkin kararlar ve mahkemenin, soruşturmanın devamı için eylemleri savcıya iade ettiği davalar söz konusudur. Bu davalar nispeten azdır ve her davada mahkeme, bu soruşturmanın tamamlanması için bir son tarih belirlemektedir. Ayrıca, savunma hakkıyla ilgili olarak, yukarıdaki istatistiklerden her davada sanığın bir savunma avukatı tarafından savunulduğu sonucuna varılmaktadır. Bağımsız Yeterlilik Komisyonu'nun 49. maddesindeki zorunlu savunmaya uygulanan müeyyideye göre; seçilmiş bir savunma avukatı bulunmadığında dahi savunma hakkı devlet tarafından garanti altına alınmaktadır. Bununla birlikte, etkili korumanın sağlanması bir sorun teşkil etmeye devam etmektedir.

Duruşmaların ifasında, hazırlık duruşmasında talebin sunulduğu an ile duruşmanın bitimi arasındaki süreye atıfta bulunarak, her ne kadar bazı sanıkların olduğu durumlar hariç tutulsa da 30 günlük süre sınırına genel olarak uyulduğu ortaya çıkmaktadır. Bağımsız Yeterlilik Komisyonu'nun bu yeniliği, yani Hazırlık Yargılaması Hâkimi, soruşturmanın etkinliği ve sanığın hak ve özgürlüklerinin daha iyi korunması için teminatlar getirmiştir. Davaların %95'inde özel yargılamaların yapıldığı görülmektedir. Bu uygulama, bir yandan sanığın konumunu

kolaylaştırmakta, diğer yandan sanığın adalete ve aynı zamanda usul ekonomisi (*judicial economy*) erişimini güvence altına almaktadır. “Usul ekonomisi, hâkimin yasanın öngördüğü düzen (intizam) çerçevesinde yargılamayı kolaylaştırarak, gereksiz zaman kaybına ve gereksiz masrafa sebebiyet vermeksizin âdil karara varması sağlanmaktadır.”¹²⁹

Ağır Suçlar Mahkemesi ve Tiran Yargı Bölge Mahkemesi’ndeki davaların analizinden, İlk Derece Mahkemesi’nde sanığın yargılama aşamasına erişiminin garanti altına alınmasına ilişkin bazı sonuçlar çıkarılabilir: ilk etapta, yapılan yargılama izlemelerinden, zorunlu korumanın yanı sıra sanığın sürece katılımının ve farkındalığının kanunun zorunlu kıldığı hallerde garanti edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, genel itibarıyla koruma hususunda sorunlar devam etmektedir ve bu da sürecin etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, Mahkeme’nin sanığın duruşmaya şahsen katılmadığını tespit etmesi üzerine bu davalarda duruşmanın durdurulması uygulaması benimsenmiştir. İlâveten, adalete etkili erişimi garanti eden şartlar, temyiz hakkının zamanında geri verilmesi ve inceleme talebinin yerine getirilmesidir. Mahkemeler’den alınan verilere göre Tiran Bölge Mahkemesi tarafından, zamanında eski hale getirme talepleri (*requests for reinstatement- temyiz hakkının geri verilmesi*) %48, inceleme talepleri ise %26 oranında kabul edilmiştir. Bu veriler, adalete erişimin düşük olduğunun bir göstergesidir. Ağır Suçlar Mahkemesi ise itiraz hakkı süresi içinde eski hale getirme taleplerini ve inceleme taleplerini kabul etmemiştir. Bu veriler de aynı şekilde adalete erişimin düşük olduğunun bir göstergesidir.

Sonuç olarak, yapılan reformun, sanığın haklarını ve adalete erişimini güvence altına almak için yeterli bir yasal çerçeve sunduğu, ancak Bağımsız Yeterlilik Komisyonu normlarında bazı değişiklik ve açıklamalara halen ihtiyaç duyulduğu ileri sürülebilir.¹³⁰

2.3.4. Uluslararası Operasyonları İzleme (International Monitoring Operation: IMO)

Uluslararası Operasyonları İzleme (Operacioni Ndërkombëtar i Monitorimit), Arnavut yetkililerinin Avrupa Komisyonu’na talebiyle 18 Ocak 2017’de kurulan ve sorumlulukları

¹²⁹ Ejder Yılmaz, “**Usul Ekonomisi**”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008, ss. 244–45, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2367.pdf?fbclid=IwAR1wTaGoEf-M3Z0IGfZHzy0gmXl6v77ZhlszlgfICGpqy5bM-lBghXoMKQ>.

¹³⁰ “**Monitorimi i zbatimit të ndryshimeve të Kodit të Procedurës Penale për aksesin në drejtësi të viktimës dhe të të pandehurit**” (Tiran, 2020), <https://www.osfa.al/sites/default/files/monitorimi-i-zbatimit-te-reformes-ne-drejttesi-5.pdf>.

Anayasa'nın ek hükümlerinde, özellikle de B maddesinde belirlenen önemli bir yapıdır.¹³¹ IMO, anayasal reform sürecini desteklemeyi ve bütün süreci izleyip denetleme yoluyla Arnavutluk'taki hâkim ve savcılarını yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu işleyiş Avrupa Komisyonu tarafından yürütölmektedir. Uluslararası Operasyonları İzleme'nin Arnavutluk'taki hâkim ve savcılarını değerlendiren mevcut süreci etkileyecek yürütücü işlevleri bulunmamaktadır.

Uluslararası Operasyonları İzleme öncelikle inceleme organları oluşturma sürecini denetler. Uluslararası Operasyonları İzleme, Bağımsız Yeterlilik Komisyonları, Uzman Yeterlilik Odası ve Kamu Komiserleri'nin iki makamı için adayların nitelik ve seçimi konusunda tavsiyeler vermekten sorumludur. Ayrıca, soruşturma kurumları kurulduktan sonra Uluslararası Operasyonları İzleme, yasanın öngördüğü şekliyle Arnavutluk'taki tüm ilgili yargı mensupları bu değerlendirmeye tabi olana kadar süren uzun vadeli bir süreçle soruşturma sürecinin mevcut işleyişini izlemek için gözlemciler oluşturur.

Uluslararası Operasyonları İzleme, Vetting sürecinin her aşamasını izlemek için gerekli bütün bilgileri, kişisel veri ve diğer dokümanları edinme hakkına sahiptir. Uluslararası Operasyonları İzleme'nin genel amacı, Arnavutluk hukuk sistemini AB müktesebatı ve en iyi uluslararası uygulamalarla uyumlu hale getirmektir. Özel amaç, hâkim ve savcılarının niteliklerini arttırmak, adaletin sağlanmasında organize suç, siyaset ve yolsuzluğun etkisini azaltmak ve yargı kurumlarının dürüstlük ve hesap verilebilirliğini arttırmaktır.¹³²

Arnavutluk'taki Yargı Rieformunun bir köşe taşı olduğı ve nihai amacının, İHAS ile uyumlu, Avrupa ailesine entegre, güvenilir, adil, bağımsız, profesyonel, hizmet odaklı, açık, hesap verebilir, verimli bir yargı sistemi oluşturmak olduğı göz önünde bulundurulursa, IMO'nun Arnavutluk'taki varlığının önemi açıktır. Bu özelliklere sahip bir yargı sistemi, İHAS'a göre önem arz eden bireyin kişisel hak ve özgürlüklerine saygı ile kanun önünde eşitlik için gerekli bir ön koşuldur.

Arnavutluk için hazırladığı raporda Venedik Komisyonu, Uluslararası Operasyonları İzleme'nin yeterliliklerini tüm süreç için çok önemli olarak değerlendirmiş ve gözlemci rollerinin süreçteki şeffaflığı sağlama konusunda hayati bir rol oynadığını bir kez daha teyit etmiştir. Uluslararası Operasyonları İzleme gözlemcileri bir yandan inceleme kurumlarının şeffaflığının, hesap verilebilirliğinin ve tarafsızlığının güçlendirilmesine katkı sağlarken diğer taraftan sürece dair kamu güvenini sağlamlaştırmıştır.

¹³¹ Anayasa'nın B eki, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF\(2016\)064-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2016)064-e)

¹³² "Most frequently asked questions on the International Monitoring Operation (IMO)", 2017, https://eeas.europa.eu/delegations/albania/20144/node/20144_en.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİNİN ARNAVUTLUK İLE İLGİLİ KARARLARI

İHAS'a taraf bir devlet olarak İHAM'ın Arnavutluk için verdiği çok sayıda ihlal kararları bulunmaktadır. 1 Ocak 2021 itibariyle İHAM'da Arnavutluk aleyhine yapılan başvuru sayısı 964, halen görülmekte (derdest) olan başvuru sayısı 563, karar sayısı ise 83'tür. 1996 yılından bu yana, üzerinden ihlal kararı verilen dosya sayısı 69 iken; ihlal olmadığı kararı verilen dosya sayısı ise sadece 5'tir. Ayrıca, dostane çözüm ile sonuçlandırılan dosya sayısı 2, diğer kararlar (other judgement) ise 7'dir.¹³³

Arnavutluk'un 45 yıl boyunca komünist bir düzende yönetildiği göz önüne alırsak, İHAM'a yapılan başvuruların büyük çoğunluğunun "mülkiyet" konusunda olduğunu söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. 1945 yılından 1990 yılına kadar iktidarda olan komünist yönetim, ilk yılında 'toprak sadece çalışana aittir' sloganı ile yola çıkmıştır. Bu politika doğrultusunda başta büyük ve orta ölçekteki toprak sahiplerini etkileyen; bunun da ötesinde büyük ölçüde yabancı sermayeye, dini kurumlara ve köylülere ait olan arazileri kamusallaştırmayı hedefleyen radikal bir tarım reformu uygulamaya başlamıştır. Böylelikle hızlı bir şekilde özel mülkiyet kamulaştırılmıştır.

1944 yılından sonra, Arnavutluk'taki mülk müsadere ve haciz olayları farklı kanuni dayanaklara göre şekillenmiştir: İlk müsadere şekli adli kararlar üzerinden olurken; ikinci yöntem 1945 yılı Ocak ayındaki, savaşın yararları üzerine olağanüstü vergi esasına dayanan Kanun dayanak yapılarak gerçekleştirilmiştir. Son olarak, 108 sayılı Kanunla 1945 yılındaki tarım reformuna dayanarak müsadere yapılmıştır.

29.04.1991 tarihli 7491 sayılı Kanun, "Anayasal Hükümler Üzerine" 1976 Anayasası'nı ilga etmiş ve 1998 yılındaki yeni Anayasa'nın temellerini atmıştır. Yasa, özel mülkiyete atıfta bulunarak; devleti piyasa ekonomisine dayalı ekonomik ilişkiler geliştirmeye zorlamıştır.¹³⁴

¹³³ "ECHR Overview 1959-2020" (Strasbourg, 2021), https://echr.coe.int/Documents/Overview_19592020_ENG.pdf.

¹³⁴ Bjanku Florian, "Pronesia mbi token ne Shqiperi ne kendveshtrim krahasues me Konventen Europiane te te Drejtave te Njeriu" (Universiteti i Tiranës, 2012).

3.1 MÜLKİYET HAKKINA İLİŞKİN İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ KARARLARI

2021 itibarıyla İHAM’ca mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin verilen karar sayısı 32’dir. Toplam başvurular içerisindeki oranı ise %21,33’tür.

3.1.1. Manushaqe Puto ve diğerleri / Arnavutluk¹³⁵

Manushaqe Puto ve diğerleri davasında İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin 6. maddesinin 1. fıkrası ve 1. No.lu Protokolün 1. maddesi ihlal edilmiştir. 1994 -1999 yılları arasında alınan kararlarda, iddialara göre, başvuru sahiplerinin çeşitli arazilerdeki mülkiyet sahipliğine ve tazminat alma hakkına sahip olduğuna karar verilmiştir. Başvuruculardan bazıları topraklarının bir kısmını geri kazanmış olsa da geri kalanın yerine finansal tazminat alamamışlardır.

Mahkeme, tazminat ödenmesine ilişkin Komisyon kararlarının uzun süre uygulanmaması nedeniyle uygun ve yeterli tazminat alınmasına izin veren etkili bir iç hukuk yolu bulunmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, bu davada Pilot yargılama usulünü uygulamak zorunda kalmıştır.

Pilot yargılama usulü, birçok ülkeye karşı tekrarlanan davaların altında yatan yapısal sorunları belirleme ve hükümetlere bu sorunları çözme zorunluluğu getirme tekniği olarak geliştirilmiştir. Mahkeme, aynı konuda birkaç başvuru aldığında; pilot prosedür kapsamında, öncelikli olarak bir veya daha fazla davayı önceleyebilir. Pilot kararlarda, Mahkeme’nin görevi, yalnızca belirli davada İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nin ihlal edilip edilmediğine karar vermek değil, aynı zamanda yapısal sorunu tanımlamak ve hükümete gerekli düzeltmeleri sunmaktır.¹³⁶

Pilot karar usulünün en önemli özelliklerinden biri de hükümetin ivedilikle harekete geçerek kararın gerektirdiği ulusal tedbirleri alması koşuluyla ilgili davaların ertelenmesi veya “dondurulması” imkânının bulunmasıdır. Ancak, Mahkeme adaletin menfaatlerinin gerektirdiği durumlarda, ertelediği davaların incelenmesine devam edebilmektedir.¹³⁷

Arnavutluk hükümetinden, acil olarak, söz konusu farklı menfaatler arasında adil bir denge kurarken etkili bir şekilde tazminat alma hakkını güvence altına almak için genel önlemler alması istenmiştir. Nihayetinde Arnavutluk, tazminat hakkını 18 ay içinde, yani 17 Haziran 2014’ten önce, etkin bir tazminat mekanizmasının kurulması yoluyla etkin bir şekilde güvenceye almak zorunda kalmıştır.¹³⁸

¹³⁵ İHAM, *Manushaqe Puto and Others v. Albania* (2012).

¹³⁶ “*Pilot Judgements*”, 2020, https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf.

¹³⁷ T.C Adalet Bakanlığı, “*Tematik Bilgi Notu-Pilot Kararlar*”, 2015.

¹³⁸ “*Summary of ECtHR Judgments Presented to the Committee of Ministers*”, 2015.

3.1.2 Ahmatas / Arnavutluk¹³⁹

Başvurucular 1928, 1932, 1948, 1949, 1953 ve 1957 doğumludur. Hepsi Arnavutluk'ta yaşamaktadır. 19 Ocak 1996 tarihinde, Korça Komisyonu, başvuranların 4.000 metrekarelik bir arsa için miras kalan isimlerini kabul etmiştir. Başvuruculara tazminat ödenmesine karar verilmiş olmasına rağmen başvuru sahiplerine herhangi bir tazminat ödenmemiştir.

5 Ocak 1999 yılında devlet, başvuruculara 1.018.236 Lek (Arnavut Para Birimi: ALL) tutarında tazminat ödenmesine karar vermiş olmasına rağmen, başvuru gününe kadar, başvuru sahiplerine devlet tahvili veya başka bir şekilde tazminat ödenmemiştir.

Arnavutluk Hükümeti, 2009 yılında başvuranların 200 metrekare olarak 2.000.000 ALL tutarında tazminat başvurusu ve tazminatı aldığını belirtmiştir. Mali Tazminat Fonu'ndan (FCF) herhangi destekleyici bir belge gönderilmemiştir.

3.1.3. Muka / Arnavutluk¹⁴⁰

Başvurucu 1926'da doğmuş ve halen Arnavutluk'ta yaşamaktadır. Tiran Komisyonu'na göre; 7 Haziran 1995 yılında, başvuru iki araziye sahipti. Bunlardan bir tanesi 63 metrekare ve diğeri 597 metrekare büyüklüğündeydi. Araziler işgal edildiğinden beri, komisyon, başvurucuya, yasada öngörülen yollardan biriyle tazminat ödeneceğine karar vermiştir. Komisyon, başvurunun arazide bulunan iki binayı reddetme hakkını kabul etmiştir. 16 Ağustos 1995 tarihinde Komisyon, başvuranın 800 metrekarelik bir başka arsayı devraldığını belirtmiştir. Bu arazinin 178 metrekaresi restore edilmiştir. 622 metrekare işgal edildiğinden dolayı, başvurucuya kanunun öngördüğü yollardan biriyle tazminat ödenecektir.

Başvurucu, 7 Haziran 1995 tarihli Komisyon kararıyla ilgili tazminat talebinde bulunmuştur (başvuru tarihi bilinmiyor). 23 Şubat 2009 tarihinde, başvuranın 178 metrekarelik bir arsa iadesinden yararlandığı gerekçesiyle, tazminat talebi reddedilmiştir. Tiran Bölge Mahkemesi'ne 30 günlük yasal süre içerisinde temyiz başvurusunda bulunulmamıştır.

¹³⁹ İHAM, **Ahmatas v. Albania** (2017).

¹⁴⁰ İHAM, **Muka v. Albania** (2012).

3.1.4 Beshiri ve diğlerleri / Arnavutluk¹⁴¹

Dava, Şubat 2003'te İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nin 34. maddesine dayanılarak açılmıştır. Başvurucular dört kardeştir. Mayıs 2015'te Mahkeme, İHAS'ın 29. maddesinin 3.fıkrası hükümleri uyarınca, başvuru ve kabul edilebilirlik esaslarını incelemeye karar vermiştir. Başvurucuların babası, 46,70 metrekare ve 48,55 metrekare büyüklüğünde 2 bitişik arazisi ile 42,70 metrekarelik bir kır evine sahiptir. 1946-1978 yılları arasında devlet tarafından kır evi B.N'nin babasına kiralanmıştır. Devlet, başvurunun babasına yenileme için 16.204 ALL borç vermiştir (tarih bilinmiyor).

B.N, 1976 yılında 48,55 metrekare arsa üzerinde 2 ek bina inşa etmiştir. Tiran Bölge Mahkemesi, 23.02.1976 tarihli karar ile, ek binaları 14.07.1978 yılında başvurunun babasının borcunu geri ödememesinin sonucunda, 133. numaralı karar ile mülkü kamulaştırmıştır. 1978'den itibaren B.N'nin ailesi, kiracı olarak kır evinde oturmaya devam etmiştir. Mayıs 1996'da Tiran Komisyonu, başvurularda mülkü (42,70 metrekare) ve 1.204 ALL geri vermiştir.

1997 yılında B.N, Tiran Bölge Mahkemesi'ne mülkiyet hakkı ile ilgili bir başvuruda bulunmuştur. 15.07.1997 tarihinde Tiran Bölge Mahkemesi, Komisyon'un kararını geçersiz ilan etmiştir. 7 Kasım 1997'de Tiran Temyiz Mahkemesi, Bölge Mahkemesi'nin kararını onamıştır ve temyiz başvurusunu reddetmiştir. Başvurucular, 6 Mayıs 1998 tarihinde yukarıdaki mahkemelerin kararlarını bozan Yüksek Mahkeme Hukuk Dairesi'ne temyiz başvurusunda bulunmuşlardır. Yüksek Mahkeme, kararların mantıksız ve yanlış hesaplamalar içeren bir bilirkişi raporuna dayandığına hükmetmiştir. 11 Nisan 2001'de Tiran Temyiz Mahkemesi, Komisyon'un kararını geçersiz olarak ilan etmiştir.

Devamında, başvurularda Yüksek Mahkemesi ve Temyiz Mahkemesi kararlarının Anayasa'ya aykırı olduğunu öne sürerek Anayasa Mahkemesi'ne başvurmaya karar vermiştir. 24.09.2002 yılında Anayasa Mahkemesi, şikâyetin kendi yetki alanı dışında olduğuna hükmetmiştir. Bunun üzerine başvurularda 2003 yılında İHAM'a başvurmuştur.

Hükümet başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Başvuru, Sözleşme'nin 35. maddesinin 1. fıkrasında belirtilen 6 aylık sürenin dışında yapılmıştır. Anayasa'nın 131 (f) maddesine atıfta bulunan başvurularda, tüm iç hukuk yollarını tüketmek için Anayasa Mahkemesi'ne şikâyetle bulunmak zorunda kalmışlardır. Başvurucular, İHAS'ın 6. maddesinin 1. fıkrasının ve 13. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

İHAM, 2006 yılında, dava sonucunda Sözleşme'nin ihlal edildiğine karar vererek hükümetin ön itirazını reddetmiştir. Mahkeme, davalı durumdaki Devletin başvuru sahibine,

¹⁴¹ İHAM, **Beshiri and Others v. Albania** (2006).

kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

3.1.5. Gjonbocari / Arnavutluk¹⁴²

Gjonbocari davası, komünizm döneminde el konulan malların tazminatı ile ilgilidir. Başvurucuların ebeveynleri, komünizm döneminde el konan Vlora şehrinde 132 hektarlık araziye sahipti. 30 Mart 1994 yılında, yasalara dayanarak, başvuranlar Vlora'daki Toprak İade ve Tazminat Komisyonu'na başvurmuştur.

27 Ağustos 2006 tarihinde Komisyon, 14 hektarı geri vermiş ve başvurucular mülkü Vlora Tapu Sicili'ne tescil etmişlerdir. Başvurucular 28 Aralık 1998 tarihinde Vlora Komisyonu'na yeni kanuna göre yeni bir belge düzenlenmesi talebinde bulunmuşlardır. 6 Ocak 1999'da Komisyon, mülkün statüsü hakkındaki kararın 1996'da alındığını söylemiştir.

25 Kasım 1996 tarihinde Turizm Bakanlığı, 20/2 sayılı kararname ile, başvurucuların mülkiyetinin bir kısmını turizm amacıyla kiraya vermiştir. 29 Aralık 1997 tarihinde başvurucular, kararı bozmak için Tiran Bölge Mahkemesi önünde dava açmışlardır. 17 Şubat 1998 tarihinde Tiran Bölge Mahkemesi, işlemin özel mülkiyetle ilgili olduğu gerekçesiyle kararı iptal etmiştir. 16 Haziran 1998 tarihinde Tiran Temyiz Mahkemesi, Bölge Mahkemesi'nin kararını bozmuş ve kararın geçerliliğini onaylayarak, Komisyon'un 27 Ağustos 1996 tarihli kararının resmi gerekliliklere uymadığı için geçersiz olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, başvurucular ilgili mülk üzerinde hak iddia edememişlerdir.

10 Haziran 1999 tarihinde, başvuranların itirazını takiben, Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin 16 Haziran 1998 tarihli kararını mantıksız olduğu gerekçesiyle bozmuş ve davayı yeniden görülmesi için Temyiz Mahkemesi'ne geri göndermiştir. 10 Kasım 1999 tarihinde, Tiran Temyiz Mahkemesi, yeniden yapılan duruşmanın ardından, yasanın öngördüğü bir aylık sürenin sona ermesinin ardından Bölge Mahkemesi'ne açıldığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir. 17 Ocak 2001 tarihinde Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin kararını onamıştır.

Başvurucular, işlemlerin süresi, mahkemelerin tarafsızlığının olmaması, kararların uygulanmaması, düzen ilkesinin ihlali nedeniyle 2001 yılında İHAM'a başvurmuşlardır. İHAM, 2007 yılında, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra başvuruyu reddetmiştir.

¹⁴² İHAM, *Gjonbocari v. Albania* (2017).

3.1.6. Ramadhi ve diğerleri / Arnavutluk¹⁴³

Dava, altı Arnavut vatandaşı tarafından İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nin 34. maddesi uyarınca Arnavutluk Cumhuriyeti'ne karşı Mahkeme'ye temyiz başvurusu temelinde başlatılmıştır. Başvurucular, Shyqyri Ramadhi, Remzi Kapidani, Rabiye Ramadhi, Xhemile Ramadhi, Dilaver Ramadhi ve Nakib Ramazan olmak üzere altı kişidir. İHAS'ın 6. maddesinin 1. fıkrasının, 13. maddesinin ve 1. No.lu Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Arnavutluk makamları Mülkiyet Kanunu ve Arazi Yasası uyarınca verilen kararları uygulamayı ihmal etmiştir. Başvurucular ayrıca, 1. No.lu Protokolün 1. maddesi ile bağlantılı olarak İHAS'ın 14. maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

Komünizm döneminde, başvurucuların babalarına ait olan çok sayıda arsa ve iki dükkâna (işyeri), Arnavut makamları tarafından herhangi bir tazminat ödenmeksizin el konulmuştur. Toplam 46.000 m2 (arsa) ve 150 m2 (dükkân) ("ilgili mülk") alana sahip olan gayrimenkul, Kavaja bölgesinde yer alıyordu. Mülklerinin tamamını iade edemeyen Kavaja Komisyonu, başvurucuların 10.000 m2 arsanın mülkiyetini almasına ve 5.500 m2 olan arazinin ise tazmin edilmesine karar vermiştir. Kalan 30.500 m2 arazi için de Mülkiyet Yasası uyarınca Komisyon'un yetkisi dışında olduğuna karar vermiştir.

Başvurucular, tazminat kararının devlet makamları tarafından uygulanmamasından şikayetçi olmuşlardır. Ayrıca, Komisyon'un kendilerine tazminat hakkı veren kararlarını uygulamak için etkili araçların bulunmadığını iddia etmişlerdir. Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrasına göre:

" Medeni haklarını ve yükümlülüklerini belirlerken herkesin mahkeme tarafından makul bir süre içinde adil yargılanma hakkı vardır ... "¹⁴⁴

Ayrıca İHAS'ın 13. maddesine atıfta bulunarak:

¹⁴³ İHAM, **Ramadhi and Others v. Albania** (2007).

¹⁴⁴ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, 6. madde 1. fıkra'ya göre: Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

*"Bu Sözleşme'de belirtilen hak ve özgürlükleri ihlal edilen herhangi bir kişi, resmi görevlerini yerine getiren kişiler tarafından bu tür bir ihlal yapılmış olsa bile, ulusal mahkemeye etkili bir şikâyet getirme hakkına sahiptir."*¹⁴⁵

Son olarak, başvuruçular, yerel mahkemelerin mülkiyet haklarını açıkça ihlal ederek ikametlerine dayanarak kendilerine karşı ayrımcılık yaptıklarını iddia etmiştir. Arnavutluk devleti bu iddiayı reddetmiştir. Mahkeme, yerel mahkemeler önünde bir ayrımcılık davası açamamış olan başvuranların, Sözleşme'nin 35. maddesinin 1. fıkrası açısından iç hukuk yollarını tüketmediklerini değerlendirmektedir.

İHAM, 2007 yılında, İHAS'ın 6. maddesinin 1. fıkrası, 13. maddesinin ve 1. No.lu Protokolün 1. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Dolayısıyla Arnavutluk, İHAS'ın 44. maddesinin 2. fıkrasına uyarınca kararın kesinleştiği tarihten itibaren üç ay içinde arsayı geri iade edecek; ayrıca maddi ve manevi tazminat olarak ödeme yapacaktır.

3.1.7. Mullai ve diğerleri / Arnavutluk¹⁴⁶

Başvuruçular, 1947 yılında üç katlı bir kır evine sahipti ve Tiran merkezinde bulunan bir arsa da miras olarak kalmıştı. Bu mülklerin mülkiyetine 1947 yılında devlet tarafından el konulmuş olsa da 1994 yılına kadar başvuruçular mülkü kullanmaya devam ettiler.

Başvuruçular, 1993 Mülkiyet Kanunu uyarınca Tiran Mülk İade ve Tazmin Komisyonu'ndan mülkiyetin iadesini talep etmişlerdir. Komisyon 30 Aralık 1994 tarihinde 1.100 metrekarelik kır evi ve arsa için talebi kabul etmiştir. 8 Ağustos 2002 tarihinde de başvuruçuların orijinal mülke tekabül eden 1.515 metrekarelik arsa üzerindeki mülkiyet haklarını kabul etmiştir. Başvuruçular, 30 Nisan 1998 tarihinde aldıkları arazilerde inşaatlar yapmak istemişlerdir. Ancak uzun bir prosedür sonucunda ilgili kurumlardan inşaat ruhsatı alamamışlardır. Bunun üzerine, başvuruçular, 2006 yılında İHAM'a başvurmuştur.

Başvuruçular, Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini ve mülklerinden barışçıl bir şekilde yararlanma haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca, uzun süre yasadışı bir şekilde mülklerinden yoksun bırakıldıklarından şikayetçi olmuşlardır.

İHAM, 1. No.lu Protokolün 1. maddesinin birinci ve en önemli koşulunun, bir kamu otoritesinin mülkünden barışçıl şekilde yararlanmasına yönelik herhangi bir müdahalenin yasal olması gerektiğinin altını çizmektedir. Mahkeme, 2011 yılında, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolün

¹⁴⁵ İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 13. maddeye göre: Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir.

¹⁴⁶ İHAM, **Mullai and Others v. Albania** (2011).

1. maddesini ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğine karar vererek kararın kesinleştiği tarihten itibaren üç ay içinde, Hükümet tarafından konuyla ilgili yazılı görüşlerini ve anlaşmalarını sunmaya davet etmiştir.

3.1.8. Hamzaraj / Arnavutluk¹⁴⁷

Başvurucu Aferdita Hamzaraj, 1926 doğumlu ve Vlora'da yaşayan bir Arnavut vatandaşıdır. 30 Ocak 1995 tarihinde Lushnjë Bölge Mahkemesi, başvurusunun Lushnjë şehrinde babasının 576 metrekarelik bir arsanın mirasçısı olduğuna hükmetmiştir. Başvurucu, 21 Mart 1996 tarihinde, Mülkiyet Yasası uyarınca, Mülk İadesi ve Tazminat Komisyonu'na orijinal mülkün iadesini talep etmiştir. Komisyon, belgelere dayanarak, mülkün iade edilmesinin imkânsız olduğuna karar vererek, başvurusunun tazmin edilmesine karar vermiştir. Fakat, yetkili makamlar yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir.

Bunun üzerine, başvuru, 2004 yılında İHAM'a başvurmuşlardır. Başvurucu, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme, 2009 yılında, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolün 1. maddesini ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğine karar vererek davalı durumdaki Devletin başvuru sahibine, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

3.1.9. Vrioni ve diğerleri / Arnavutluk¹⁴⁸

Shahin Vrioni, 1925 doğumlu ve Arnavutluk'ta yaşayan bir Arnavut vatandaşıdır. Gherardo La Francesca, Dario La Francesca ve Oliver Vrioni, sırasıyla 1946, 1950 ve 1974 doğumlu, İtalya'da yaşayan Arnavut ve İtalyan vatandaşlarıdır. Shahin Vrioni diğer başvuru sahipleri temsil etmiştir. Başvurucu, 1950 yılında Arnavut makamları tarafından, 1,637 metrekarelik araziye herhangi bir tazminat ödenmeksizin el koyduğunu iddia etmiştir.

1 Temmuz 1991 tarihinde, Arnavutluk'taki İtalyan Büyükelçiliği, başvuru sahiplerinin büyükbabalarından kalan mülkün yanındaki iki binayı satın almıştır. Arnavutluk Hükümeti ise satıştan elde edilen geliri, Roma'daki Arnavutluk Büyükelçiliği binasını satın almak için kullanmıştır. Başvuru sahipleri, 1996 ve 1999 yılında Mülkiyet Yasası uyarınca, orijinal mülkün iadesini talep eden Mülk İadesi ve Tazminat Komisyonu'na talepte bulunmuştur. Komisyon, 18 Mart 1996 ve 14 Aralık 1999 tarihinde, belgelere dayanarak, mülkün iade edilmesinin imkânsız

¹⁴⁷ İHAM, **Hamzaraj v. Albania** (2009).

¹⁴⁸ İHAM, **Vrioni and Others v. Albania** (2009).

olduğuna karar vererek onun yerine İtalya Büyükelçiliđine ait olan arazisinde boş bir alanı vermiştir. Başvuruculara Tapu Sicil Müdürlüğü tarafından tapu verilmiştir. Başvurucular, Büyükelçilik'ten mülklerini iade etmelerini talep etmişlerdir. Fakat, İtalya Dışışleri Bakanlığı, Arnavutluk'taki binaların İtalya Büyükelçiliği'ne ait olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, başvuruculara yönelik tazminat taleplerinin belirlenmesi için onları Arnavutluk makamlarına yönlendirmiştir. Fakat, yetkili kurumlar yükümlölüklerini yerine getirmemişlerdir.

Bunu üzerine, başvuru, 2006 yılında İHAM'a başvurmuşlardır. Başvuru, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini iddia etmiştir. İHAM, 2009 yılında davanın kabulüne karar vermiştir. Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrasına ve 6. maddesinin 1. fıkrasına ihlaline karar vererek kararın kesinleştiği tarihten itibaren üç ay içinde, Hükümet tarafından konuyla ilgili yazılı görüşlerini ve anlaşmalarını sunmaya davet etmiştir.

3.1.10. Eltari / Arnavutluk¹⁴⁹

28 Aralık 1994 tarihinde Vlora Mülkiyet İade ve Tazminat Komisyonu, başvuru, mirasçısı olduğu 10.500 metrekare büyüklüğünde bir arsasının iadesi imkânsız olduğundan dolayı, başvurucuya yasanın öngördüğü yollardan biriyle tazminat ödenmesine karar vermiştir. Eylül 1997 tarihinde, başvuru Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın Vlora bölge ofisi ile 79,5 metrekare olan bir eczaneyi satın alması için bir satış sözleşmesi imzalamıştır. Eczanenin sahibi, Vlora savcılığına satış sözleşmesinin yasadışı olduğunu iddia eden bir şikâyetle bulunmuştur. Vlora Bölge Mahkemesi, eczane satın alma sözleşmesinin iptaline karar vererek başvurucuya sadece 79,5 metrekare arsa için tazminat ödeneceği belirtmiştir. 21 Mart 2000 tarihinde Temyiz Mahkemesi Bölge Mahkemesi'nin kararını onamıştır. Yüksek Mahkeme de aynı şekilde bu kararı onamıştır. Başvuru Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuş fakat Anayasa Mahkemesi davanın reddine karar vermiştir.

Başvuru, 2006 yılında İHAM'a başvurmuştur. Başvuru, yerel yargılamaların adaletsizliği ve nihai mahkeme kararının uygulanmamasına ilişkin İHAS'ın 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrasının ve 6. maddesinin 1. fıkrasının ihlal edildiğini iddia etmiştir. İHAM, 2011 yılında, davanın kabulüne karar vermiştir. Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek, kararın kesinleştiği tarihten itibaren üç ay içinde, Hükümet tarafından konuyla ilgili yazılı görüşlerini ve anlaşmalarını sunmaya davet etmiştir.

¹⁴⁹ İHAM, **Eltari v. Albania** (2011).

3.1.11. Gurgaj ve diğerleri / Arnavutluk¹⁵⁰

Başvurucuların babaları, Arnavutluk'ta 324.7 hektarlık birkaç arazinin sahibiydi. 15 Mart 1996 tarihinde Fier Bölge Mahkemesi, başvurucuların babalarının mülkiyet üzerindeki hakkını tanımıştır. 2000 yılında Mülkiyet İade ve Tazminat Komisyonu, belgelere dayanarak, mülkün iade edilmesinin imkânsız olduğuna karar vererek başvurucunun tazmin edilmesine karar vermiştir. Fakat, yetkili makamlar yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir.

Bunun üzerine, başvurucular 2006 yılında İHAM'a başvurmuşlardır. Başvurucular İHAS'ın 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. 8 Mart 2007 tarihinde, Mahkeme başvuruculara Hükümet'in gözlemlerini göndermiştir fakat başvurucular tarafından herhangi bir yanıt gelmemiştir. İHAM, 2 Temmuz 2007 tarihinde, istisna olarak yanıt süresini 13 Temmuz 2007 tarihine kadar uzatmaya karar vermiştir. Ancak, başvurucular tarafından yazılı olarak yanıt gelmemiştir. Bu durumda Mahkeme, Sözleşme'nin 37. maddesinin 1 (A). fıkrasına¹⁵¹ uyarınca, başvurucunun davasını takip etme niyeti olmadığı gerekçesiyle başvurunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir.

3.1.12. Vefa Holding Sh.P.K ve Alimucaj / Arnavutluk¹⁵²

Vefa Holding, 28 Ağustos 1992'de bir ticaret şirketi olarak kurulmuştur. Faaliyet alanı yıllar içinde aşamalı olarak genişlemiş, bunun sonucunda kayıtlı adı "Vefa Holding Sh.P.K" olarak değiştirilmiştir. Genişlemesi için bankalarla mali kaynak sağlama konusunda bir anlaşmaya varamadıklarından dolayı, şirket bireylerle kredi anlaşmaları yapmıştır. 1994 ile 1997 yılları arasında şirket, yatırım planlarına devam etmek için müşterilerinden borç almaya devam etmiştir.

1997 yılında piramit şirketlerin çöküşü ile birlikte Arnavutluk'ta iç savaş başlamıştır. 23 Ocak 1997 tarihinde Piramit Şirketleri Yasaklama Yasası yürürlüğe girmiştir. Yasa, şirketin yatırımlarını sürdürebilmek adına bireylerle kredi anlaşmaları yapmaya devam etmesini engellemiştir. 9 Mayıs 1997 tarihinde Bankacılık Dışı Kuruluşlar Denetim Yasası (Non-banking Entities Audit Act) yürürlüğe girmiştir. Ağustos 1997 tarihinde Hükümet, Bankacılık Dışı Kuruluşlar Denetim Yasası'nın 5. paragrafı (section) uyarınca Vefa Holding Sh.P.K şirketini denetlemeye karar vermiştir.

¹⁵⁰ İHAM, **Gurgaj and Others v. Albania** (2017).

¹⁵¹ İHAS'ın 37. maddesinin 1 (A). fıkrasına uyarınca: Yargılamanın her aşamasında, Mahkeme aşağıdaki koşulların oluştuğu kanısına varırsa bir başvurunun kayıttan düşürülmesine karar verebilir:

a) başvuru sahibi davasını takip etme niyetinde değilse

¹⁵² İHAM, **Vefa Holding SHPK and Others v. Albania** (2011).

1997 yılında (tarih bilinmiyor) başvuru Hükümet'in 22 Ağustos 1997 tarihli kararına ilişkin Tirana Temyiz Mahkemesi'ne itirazda bulunmuştur. Mahkeme, 17 Eylül 1997 tarihinde kararı bozmuştur. 28 Ekim 1997 tarihinde Hükümet, şirketi denetlemek üzere üç kayyum atamıştır. 6 Kasım 1997 tarihinde Hükümet, uluslararası bir şirketle anlaşıp tek kayyum olarak atamıştır. Denetleme süreci iki aşamadan oluşmuştur. İlk aşamada, Vefa Holding Sh.P.K'nin yönetimi ele geçirilecek, borçları ödenecek, operasyonları askıya alınacak, idari değişiklikler yapılacaktır. İkinci aşamada, denetim planı uygulanacak ve Hükümete nihai bir rapor sunulacaktır.

1997 yılında, başvuru, mülkiyet haklarını devralmak için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi başvuruyu kabul etmiştir. 6 Mart 1998 tarihinde Hükümet, şirketin mali kontrolünü yapmaya karar vermiştir ve beş mali kontrol uzmanı atamıştır. Atanan mali kontrol uzmanları, bir önceki uluslararası şirketten gerekli bilgileri alamadıkları için süreçte gecikme yaşadıklarını vurgulamışlardır. Başvuru, 1998 yılında Anayasa Mahkemesi'ne Bankacılık Dışı Kuruluşlar Denetim Yasası (Non-banking Entities Audit Act) aleyhinde başvuruda bulunmuş fakat Anayasa Mahkemesi başvuruyu reddetmiştir.

Başvuru, 2005 yılında İHAM'a başvurmuştur. Başvuru, İHAS'ın 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini iddia etmiştir. İHAM, 2011 yılında davanın zaman aşımına uğraması gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir.

3.1.13. Qufaj C.O Sh.P.K / Arnavutluk¹⁵³

1992 yılında, 165 sayılı Kararname ile, Tiran Belediyesi Qufaj Co. Sh.P.K şirketine 15,788 metrekarelik bir arazi satmıştır. Belediye 500 dairenin inşası için izin vereceğini ifade etmiş fakat bunu yerine getirmemiştir. Başvuru tazminat talebinde bulunmak için Tiran Bölge Mahkemesi'ne başvurmuştur ancak 1995 yılında Bölge Mahkemesi başvuruyu reddetmiştir.

Tiran Temyiz Mahkemesi başvurunun kabulüne karar vererek tazminat talebinde bulunmuştur. Şirket, Tiran Temyiz Mahkemesi'nden kararın uygulaması (icrası) için gerekli makamlara talimat vermesini istemiştir. Fakat belediye yeterli bütçe olmadığını belirterek Tiran Temyiz Mahkemesi'nin kararını reddetmiştir. İcra Dairesi, Maliye Bakanlığı'ndan gerekli mali kaynağı sağlanması için talepte bulunmuştur. Başvuru, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ancak Anayasa Mahkemesi konunun yetkisi dışında olduğuna karar vermiştir. Bunun üzerine davacılar İHAM'a başvurmuştur.

¹⁵³ Ibid.

Dava 1999 yılında İHAS'ın 34. maddesi uyarınca açılmıştır. Başvurucu, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolünün 1. fıkrası ve 6. maddesinin 1. fıkrasını ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme, 18 Kasım 2004 tarihinde, Sözleşme'nin 1. No.lu Protokolün 1. maddesinin ve 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devletin başvurucuya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapılması gerektiğine hükmetmiştir.

3.2. İHAS'DA MADDE 2 VE MADDE 3 İLE İLGİLİ DAVALAR

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 2. ve 3. maddeleri temel insan haklarının korunması bağlamında büyük önem taşımaktadır. 2. madde yaşam hakkını, 3. madde ise insanca yaşam hakkını düzenler. 2. maddede yaşam hakkına vurgu yapılarak; “herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.” ifadeleriyle yaşam hakkı güvence altına alınmıştır. Aynı şekilde 3. maddede de “hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz” denilerek insanca yaşam hakkı güvence altına alınmıştır. İHAM'ın uygulaması göz önüne alındığında, bu hakkın ilgili devletlere olumlu ve olumsuz yükümlülükler yüklediği ortaya çıkmaktadır. Devletler, ülke içinde bu tür olayların önlenmesi için işkence, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele vakalarının cezai takibatını garanti altına almanın yanı sıra; davaların tarafsız ve verimli bir şekilde yargılanmasını garanti altına almak için, etkili bir sistem oluşturma yükümlülüğüne ve sorumluluğuna sahiptirler.

İHAS, yaşam hakkını ilan eden ve koruyan araçlardan biridir. Yaşam hakkı, İHAS'ın 2. maddesinin 1. fıkrasında öngörülen “herkesin yaşam hakkı yasayla korunur” olarak belirtilmiştir. Öyle ise “hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz”. Bu paragrafın yorumlanmasından, İHAS'ın her bireyin ayrımcılık olmadan yaşam hakkını koruduğunu anlaşılmaktadır. Tek tip bir standart uygulamak yerine, temel yaşam hakkı ile ilgili konuların vakalara göre ayrı ayrı ele alınması gerektiği değerlendirilmekte ve devletlere problematik yasal çerçeveyi düzenleme konusunda önemli bir sorumluluk verilmiştir.

Temel insan haklarından biri olan yaşam hakkı, Arnavutluk Anayasası'nda da yer almaktadır. Buna rağmen, bu konuda çeşitli ihlaller olduğu ve geliştirilmeye açık bir alan olduğu davalar incelendiğinde görülecektir.

2021 itibarıyla İHAM'a yaşam hakkı ve işkence yasağı hakkının ihlaline ilişkin verilen karar sayısı 10'dur. Toplam kararlar içerisindeki oranı ise %6,66'dır.

3.2.1. Rrapo / Arnavutluk¹⁵⁴

Dava, başvurucunun cinayet, adam kaçırma, uyuşturucu dağıtımı, hırsızlık ve gasp ile uğraşan bir örgüte üye olmak da dahil olmak üzere bir dizi ciddi suçla karşı karşıya bulunduğu Kasım 2010 tarihinde Arnavutluk'tan ABD'ye iade edilmesiyle ilgilidir. Arnavutluk ve Amerikan vatandaşlığına sahip olan A.Rrapo 11 Ekim 2010 tarihinde İHAM'a başvurmuştur. Başvurucu, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) iadesi nedeniyle İHAS'ın 2, 3 ve 34. maddelerinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Rrapo, Tiran'daki ABD Büyükelçiliği'nden Amerikan pasaportunu yenileme talebinde bulunmuş, fakat ertesi gün tutuklanmıştır. Büyükelçilik, 55. sayılı diplomatik nota ile, bu vatandaşın Amerika'ya iade edilebilmesi için erken tutuklanmasını istemiştir. Diplomatik nota göre; 28 Mayıs 2010 tarihinde, ABD Mahkemesi tarafından başvuru için bir tutuklama emri çıkarılmıştır.

Savcı, ABD'ye iade edilmesi için başvurucunun önceden tutukluluğunun onaylanmasını talep etmiştir. Hem Bölge Mahkemesi hem de Yargıtay başvurucunun iadesi lehine karar vermiştir. Başvurucu, Amerikan makamlarının belgelerine dayanarak, ulusal mahkemelerin iade kararı vermeyi kabul ettiklerini iddia ederek ölüm cezasına çarptırılma riskinin olduğunu iddia etmiştir. Mahkeme, Amerikan vatandaşı Almir Rraponun ölüm cezasına çarptırılmayacağına dair herhangi bir garanti talep etmemiştir. Başvurucu, ulusal hukuk yollarını tükettikten sonra 2010 İHAM'a başvuruda bulunmuştur. Sonrasında ABD Büyükelçiliği, diplomatik bir notla "ABD'ye iade edildiğinde başvuran için ölüm cezası talep edilemeyeceği veya bu cezanın uygulanmayacağını" belirtmiştir. Böylece İHAM, başvurucunun ABD'ye iadesinin, İHAS'ın 2. ve 3. maddelerini ve 13. Protokolünün 1. fıkrasını ihlal etmediğine karar vermiştir. İHAM'a göre, 26 Kasım 2010 tarihinde Yüksek Mahkeme kararından sonra başvuranın iadesi için yasal bir dayanak bulunmamaktadır. Mahkeme, 2012 yılında verdiği kararda, nesnel bir gerekçe bulunmadığından dolayı, yerel tedbirlerde ara kararın yerine getirilmemesinin Sözleşme'nin 34. maddesini ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Devletin başvurucuya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilerek ödeme yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁵⁴ İHAM, **Rrapo v. Albania** (2012).

3.2.2. Ceka / Arnavutluk¹⁵⁵

Başvurucu Gjyste Ceka, 1963 doğumlu ve Arnavutluk'un Mirditë ilinde yaşayan bir Arnavut vatandaşıdır. Dava, soygun şüphesiyle tutuklanmasının ardından Temmuz 2004'te Gj. Ceka'nın iki oğlunun polis tarafından gözaltında tutulmasıyla ilgilidir. Gj. Ceka, İHAS'ın 2. maddesine ve 3. maddesine dayanarak, bir oğlunun iki polis tarafından kötü muamele sonucu öldüğünü ve müteakip soruşturmanın da etkisiz olduğunu iddia etmiştir. İddiaya göre; tutuklanan (E), Hücre arkadaşıyla (K) bir tartışma yaşadıktan sonra, kontrol merkezi görevlisi E ve K'yi sorgulama sürecini başlatmıştır. E, hücreyi K ile paylaşmaması koşuluyla K ile barışmayı kabul etmiştir. Fakat bu talepten sonra E'nin yüzüne ve boynuna sert bir şekilde şiddet uygulanmıştır. Sorgulama süresinin bitiminde, hücre sine giderken, E bilincini kaybederek yere düşmüştür. Kendine geldikten sonra, E'nin şikâyetleri doğrultusunda Rreshen hastanesine sevk edilmiştir. Şikâyetleri devam eden E, Tiran Askeri Hastanesi'ne sevk edilmiştir. Tutuklanan (E) ambulansla Tiran'a götürüldüğü sırada komaya girdikten 2 gün sonra hayatını kaybetmiştir. E'nin ölüm belgesinde, şiddetten kaynaklanan "beyin kanaması ve epidural anestezi"den dolayı vefat ettiği ifade edilmiştir.

Devamında, annesi iç hukuk yollarını tükettikten sonra 2005 yılında İHAM'a başvurmuştur. Başvurucu, İHAS'ın 2. ve 3. maddelerinin ihlal edildiğini iddia etmiştir. Fakat, 16 Temmuz 2012 tarihinde Arnavutluk Hükümeti başvurucuya bir tazminat ödeyeceğini beyan etmiştir. Hükümetin bu kararından sonra, İHAM başvurunun kayıttan düşürülmesine karar vermiştir.

3.2.3. Kaciu ve Kotorri / Arnavutluk¹⁵⁶

Kaciu ve Kotorri kararı, İHAM'ın Arnavutluk'a ilişkin verdiği kararlar içinde en önemlilerinden biridir. Davada Sözleşme'nin 3. maddesinin ihlal edildiği ileri sürülmüştür.

Başvurucular Tiran'da yaşayan Olsi Kaciu ve Peqin Yüksek Güvenlikli Hapishanesi'nden ömür boyu hapis cezasına çarptırılan Elidon Kotorri isimli iki Arnavut vatandaşıdır. 2000 yılının Ocak ayında, üç kişi öldürülmüş ve biri ağır yaralanmıştır. Polis olay yerinde birtakım nesneler bulmuştur. Olaydan üç ay sonra, aranan kişiler tutuklanmıştır. İlk başvuru sorgulama sırasında ciddi bir şiddete maruz kaldığını ve ilk iki hafta boyunca bir avukata erişiminin reddedildiğini belirtmiştir. İkinci şikâyetçi ise, DNA testini yapmak için rızası olmadığından şiddet kullanıldığını, aynı zamanda su ve yemek verilmeden kendisine işkence yapıldığını belirtmiştir.

¹⁵⁵ İHAM, **Ceka v. Albania** (2012).

¹⁵⁶ İHAM, **Kaciu and Kotorri v. Albania** (2013).

İlk başvuru, bir suç ihbarında bulunmadığından dolayı; ikinci başvuru ise kasten cinayet işlemek ve yasadışı ateşli silah bulundurmaktan suçlu bulunmuştur. Delil yetersizliğinden dolayı yargılamanın yenilenmesini (iade-i muhakeme) talep etmiş olsalar da her iki yargılamada da başvurucular suçlu bulunmuştur.

İHAM, 3. maddede düzenlenen işkence yasağının mutlak koruma altında olduğunu belirterek, 3.maddenin ihlal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda, devlet tarafından başvuru ile ilgili gerekli bilgileri ve açıklamaları talep etmiştir.

Mahkeme, somut davadaki asıl sorunun, Yüksek Mahkemeler tarafından davanın alt mahkemelerde tekrar yargılanmasıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Yeniden yargılama sonucunda Bölge Mahkemesi, Yüksek Mahkeme'nin verdiği karara uymamıştır ve bunun sonucunda Yargıtay'ın 15 Ekim 2004 tarihli kararına kadar, yaklaşık iki yıl süren başka bir dava açılmıştır. Başvurucular, 2007 yılında İHAM'a başvurmuştur. Dava sonucunda İHAM, 2013 yılında Arnavutluk devletinin, başvuruculara, manevi tazminat ödemesine karar vermiştir.

3.2.4. Gori / Arnavutluk¹⁵⁷

Başvuru Arben Gori, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı için 15 yıl hapis cezası, kasıtlı cinayet ve yasadışı ateşli silah bulundurma nedeniyle İtalya'da işlenen suçlar için de ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır.

Başvuru, 6 Ekim 1997 tarihinde İtalya'da kasıtlı cinayetle suçlanmıştır. Bunun ardından 2 Şubat 2001 tarihinde Milano Temyiz Mahkemesi, başvuru ömür boyu hapis cezası ve yasadışı ateşli silah bulundurma nedeniyle beş yıl hapis cezasına çarptırmıştır. 16 Şubat 2001 tarihinde İtalyan makamları, suç örgütüne katılmak ve uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı ile ilgili ikinci bir tutuklama emri çıkarmıştır. Nisan 2001 tarihinde, Gori Arnavutluk'ta uyuşturucu kaçakçılığı nedeniyle gözaltına alınmıştır. Aynı gün Interpol (uluslararası kriminal polis teşkilatı) Roma, Arnavutluk makamlarından İtalya'da işlenen suçlar için başvuru aleyhinde cezai takibat başlatmasını istemiştir. 29 Aralık 2003 tarihinde Tiran Bölge Mahkemesi Gori'yi suçlu bulmuş ve Haziran 2006 tarihinde Yüksek Mahkeme tarafından 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 30 Nisan 2001 tarihinde başvuru Arnavutluk'ta tutuklanmıştır.

Gori'ye MS (multiple skleroz) hastalığı teşhisi konulmuş ve bu nedenle uygun tıbbi yardım talep etmiştir. Fakat Arnavutluk makamlarından gerekli tıbbi bakım sağlanmamıştır. 9 Temmuz 2004 tarihinde İHAM'a başvurmuştur.

¹⁵⁷ İHAM, **Gori v. Albania** (2009).

Mahkeme, 7 Temmuz 2009 tarihinde, İHAS'ın 34. maddesinin, 3. maddesinin ve 5. maddesinin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devletin başvuru sahibine, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapması gerektiğine hükmetmiştir.

3.2.5. Dybeku / Arnavutluk¹⁵⁸

Başvurucu Dybeku, 2003 yılında adam öldürme ve yasa dışı patlayıcı madde bulundurmaktan ömür boyu hapis cezasına çarptırıldığında, kronik paranoid şizofreni bozukluğu nedeniyle tedavi görmekte olduğunu ifade etmiştir. Fakat başvurusunun bu hastalığı göz önünde bulundurmadan cezaevine gönderilmiştir. Başvurucunun babası ve avukatı, 2006 yılında, cezaevinde uygun tıbbi tedavi görmediğinden dolayı Dybeku'nun sağlığının kötüleştiğini öne sürerek cezaevi aleyhine İHAM'a başvurmuştur.

Mahkeme, Dybeku'nun özel sağlık durumu nedeniyle İHAS'ın 3. maddesi olan insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir. Arnavutluk makamları, başvurusunun sağlık durumuna rağmen standart cezai işlem uygulamalarını uyguladığını kabul etmiştir. Ayrıca, İHAS kararlarının bağlayıcılığı ve infazı başlıklı 46. madde uyarınca Mahkeme, Arnavutluk'un sağlık durumlarından dolayı özel bakım gerektiren hükümlülere yönelik uygun tutukluluk koşullarının ve uygun tıbbi tedavinin sağlanmasına dair gerekli tedbirleri alması gerektiğini belirtmiştir.

İHAM, 2007 yılında, davalı durumdaki Devletin başvuru sahibine, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapması gerektiğine hükmetmiştir.

3.3. İHAS'IN ADİL YARGILANMA HAKKINA İLİŞKİN (6. MADDE) KARARLARI

İHAM'ın Arnavutluk Cumhuriyeti'ne ilişkin kararları incelendiğinde, Mahkeme'nin, özellikle mülkiyet hakkı ve adil yargılanma hakkı bakımından Arnavutluk için ihlal kararları verdiği görülmektedir.

¹⁵⁸ İHAM, **Dybeku v. Albania** (2007).

Ayrıca AK, Arnavutluk'taki adil yargılanma hakkına ilişkin raporlar da hazırlamıştır. Raporlara göre; mevcut ihlaller, yargı sisteminin düzgün bir şekilde işleyişini aksatarak Arnavutluk halkının adalete ve hukukun üstünlüğüne olan güvenini zayıflatmaktadır.

2021 itibarıyla İHAM'da adil yargılanma hakkının ihlaline ilişkin verilen karar sayısı 66'dır. Toplam kararlar içerisindeki oranı ise %44'tür. Bu davalardan birkaçı aşağıda özetlenmiştir.

3.3.1. Marku / Arnavutluk¹⁵⁹

Arnavut vatandaşı Ndoc Marku, 2002 yılında savaş gazisi statüsünü almak için başvuruda bulunmuş fakat Savaş Gazileri Merkez Komisyonu¹⁶⁰ Eylül 2001 tarihinden beri başvuru kabul etmediğini açıklamıştır. Başvurucu 2003 yılında Lezha Bölge Mahkemesi'ne itirazda bulunmuştur. Bölge Mahkemesi itirazını kabul ederek, Merkez Komisyonu'na sunulmasını onaylamıştır. 14 Temmuz 2003 tarihinde Merkez Komisyonu işlev dışı olduğundan dolayı başvuruyu tekrar reddetmiştir. Başvurucu, Merkez Komisyonu'nun tebligatına ilişkin herhangi bir itirazda bulunmamıştır. 2004 yılında Merkez Komisyonu'nun son faaliyet tarihinin 2006 yılına kadar ertelendiği bildirilmiştir.

Başvurucu 2005 yılında Tiran Bölge Mahkemesi'ne savaş gazisi statüsünün yasal olarak tanınması talebinde bulunmuştur. 2006 yılında Tiran Bölge Mahkemesi, başvurucuyu bir gazi olarak tanımıştır. Ancak, Merkez Komisyonu bu karara itiraz etmiş ve 2007 yılında Tiran Temyiz Mahkemesi kararı onamıştır. Başvurucu 2008 yılında, Merkez Komisyonu'nun savaş gazisi statüsüne ilişkin mali yükümlülüklerini ödemesini talep eden bir hukuk davası açmıştır.

Yapmış olduğu tüm itirazların reddedilmesi üzerine başvurucu, 15 Haziran 2012 tarihinde İHAM'a başvurmuştur. İHAM 2014 yılında, İHAS'ın 6. maddesinin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vermiştir. Başvurucu, adil tazminat talebinde bulunmadığından dolayı Mahkeme davalı durumdaki Devletin başvurucuya herhangi bir ödeme yapması gerektiğine hükmetmemiştir.

3.3.2. Cani / Arnavutluk¹⁶¹

Başvurucu, kendisinin Mahkeme önünde kamuya açık duruşma hakkından mahrum bırakılması sebebiyle, İHAS'ın 6. maddesinin ihlali nedeniyle İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Temyiz Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme, başvurucuya ve diğer iki sanığa yönelik davanın birkaç kez reddedilmesinin ardından, Mart 2004'te Berat Bölge

¹⁵⁹ İHAM, **Marku v. Albania** (2014).

¹⁶⁰ Bundan böyle 'Merkez Komisyonu' olarak anılacaktır.

¹⁶¹ İHAM, **Cani v. Albania** (2012).

Mahkemesi, başvuruçuyu sanıklar ile iş birliği içinde işlenen çeşitli suçlardan mahkûm etmiştir. Bölge Mahkemesi başvuruçuyu ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezasına çarptırmıştır. Başvuruçu Mahkeme tarafından atanan bir avukat tarafından temsil edilmiştir.

Başvuruçu 12 Mart 2004 tarihinde Vlora Temyiz Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Suçları işlediğini itiraf etmesine rağmen, Mahkeme tarafından verilen cezaya itiraz etmiştir. Temyiz Mahkemesi, başvuruçuyu gıyabi yargılamada (trial in absentia) yirmi beş yıl hapis cezasına çarptırmıştır. Daha sonraki bir tarihte, savcı Temyiz Mahkemesi'nin kararına itiraz etmek için Yüksek Mahkeme'ye başvurmuştur. Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi tarafından verilen kararı bozmuş ve Bölge Mahkemesi'nin kararını onaylamıştır. Bölge Mahkemesi ömür boyu ceza, Temyiz Mahkemesi ise 25 yıl ceza istemiş olmasına rağmen; Yüksek Mahkeme Temyiz Mahkemesi'nin kararını bozup Bölge Mahkemesi'nin kararını kabul etmiştir. Bunun üzerine başvuruçu, duruşmalara katılma hakkının ihlal edildiğini iddia ederek AYM'ye başvurmuştur. 2006 yılında AYM şikâyetin kendi yetki alanı dışında olduğuna hükmetmiştir.

Bunun üzerine davacılar 2006 yılında İHAM'a başvurmuştur. İHAM, 2012 yılında 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devletin başvuruçuya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapması gerektiğine hükmetmiştir.

3.3.3. Shkalla / Arnavutluk¹⁶²

Dava, başvuruçunun mahkemeye erişim hakkının engellenmesi ile ilgilidir. Başvuruçu, Haziran 2001 yılında ağırlaştırılmış cinayet ve yasadışı ateşli silah bulundurmaktan dolayı iki kişinin öldürülmesi ile suçlanmıştır. Temmuz 2001 yılında Tiran Bölge Mahkemesi tutuklanma emri çıkartmıştır. Shkalla, Ceza Kanunu 247. maddesi uyarınca kaçak olarak ilan edilmiş ve avukatı bilgilendirilmiştir.

Aralık 2001 tarihinde savcılık başvuruçunun ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasını talep etmiştir. Avukat, başvuruçunun yokluğunda savcılık kararına itiraz etmiştir. Başvuruçunun suçta tekrür¹⁶³ olmaması, genç olması ve düşük eğitim düzeyine sahip olması nedeniyle ceza indirimi isteyerek hapis cezasının 25 yıldan az olmasını talep etmiştir. Aynı gün, Bölge Mahkemesi başvuruçuyu suçlu bularak ömür boyu hapis cezasına çarptırmıştır. Nisan 2002 tarihinde, Tiran Temyiz Mahkemesi, Bölge Mahkemesi'nin kararını onaylamıştır. Mayıs 2002 tarihinde,

¹⁶² İHAM, **Shkalla v. Albania** (2011).

¹⁶³ Suç tekrarlanması

başvurucu, aile tarafından seçilen bir avukat aracılığıyla temyiz başvurusunda bulunmuştur. Ocak 2003 tarihinde, Yüksek Mahkeme, başvurucunun ve ailesinin ortaya çıkması için birkaç kez haberdar edildiğini belirterek, başvurucunun temyiz başvurusunu reddetmiştir. 14 Haziran 2003 tarihinde başvuru polise teslim olmuştur. Aynı zamanda başvuru AYM'ye gıyabi yargılamaya karşı itirazda bulunmuştur AYM süre aşımı nedeniyle incelemeyi reddetmiştir.

Bunun üzerine, 13 Temmuz 2005 tarihinde İHAM'a başvurmuştur. İHAM, 2011 yılında İHAS'ın 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devletin başvuruoya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapması gerektiğine hükmetmiştir.

3.3.4. Berhani / Arnavutluk¹⁶⁴

Başvurucu, 6 Temmuz 1996 tarihinde cinayetle suçlanmıştır. Birkaç gün sonra Kuçova Bölge Mahkemesi, delil yetersizliğinden dolayı başvurucunun beraatına karar vermiştir. Tiran Temyiz Mahkemesi, Kuçova Bölge Mahkemesi'nin kararını reddetmiş ve başvurucunun tutuklanmasına karar vermiştir. Bu sırada başvuru Arnavutluk'tan kaçmıştır. Ocak 1997 tarihinde başvuru, adaletten kaçan suçlu statüsünü kazanmış ve Mahkeme kendisini temsil etmesi için bir avukat tayin etmiştir. Saniğin gıyabında yargılaması devam etmiş ve tanıkların ifadelerinin ardından, Berat Bölge Mahkemesi başvuruoyu kasten öldürmeden (cinayetle) suçlu bulmuştur. Başvurucunun avukatı 2000 yılında Vora Temyiz Mahkemesi'ne başvurmuş, fakat Vlora Temyiz Mahkemesi, süresi içerisinde başvuruda bulunmadığı gerekçesiyle temyiz başvurusunu reddetmiştir. Kasım 2001'de, başvuru İtalya'dan iade edilmiştir. Berhani, Bölge Mahkemesi'ne, Yargıtay'a ve Yüksek Mahkeme'ye başvurduktan sonra Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Haziran 2004'te Anayasa Mahkemesi, başvurucunun başvurusunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

Bunun üzerine, başvuru, 20 Aralık 2004 tarihinde İHAM'a başvurmuştur. İHAM, 2010 yılında İHAS'ın 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devletin başvuruoya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapması gerektiğine hükmetmiştir.

¹⁶⁴ İHAM, **Berhani v. Albania** (2010).

3.3.5. Xheraj / Arnavutluk¹⁶⁵

Başvurucu Xheraj, 1995 yılında Durrës Savcılığı tarafından cinayetle suçlanmıştır.

Savcılık maktulün ölümünden önce başvuranın katillerden biri olduğunu söylediği iddiasıyla, maktulün babasından gelen delillere dayanarak bu suçlamayı yapmıştır. 27 Kasım 1996 tarihinde başvuran gıyaben cinayetten suçlu bulunmuş ve Durrës Mahkemesi tarafından yirmi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

10 Aralık 1997 tarihinde, başvuranın avukatı mahkemenin kararının adli incelemesini talep etmiştir. Adli inceleme talebinde, başvuran lehine yeni delillerin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ayrıca, iki tanık, cinayetin işlendiği sırada başvuruyla birlikte seyahat ettiklerini ifade etmişlerdir. Fakat, Temyiz Mahkemesi itirazı reddetmiştir.

27 Kasım 1998 tarihinde, Savcının talebi doğrultusunda, kanıtların gözden geçirilmesi kabul edilmiş ve 14 Aralık 1998 tarihinde Durres Bölge Mahkemesi başvuruğunun beraatine karar vermiştir. 10 günlük süre içinde karara itiraz edilmemiş ve 24 Aralık 1998 tarihinde karar kesinleşmiştir. 8 Ekim 1999 tarihinde Durres Temyiz Mahkemesi kararı reddederek davanın yeniden görülmesini talep etmiştir. Temyiz Mahkemesi, mağdurun ailesinin başvuruğunun beraatından haberdar edilmediğini ileri sürmüştür.

20 Haziran 2001 tarihinde Yüksek Mahkeme beraat kararını bozmuştur. 13 Şubat 2002 tarihinde başvuruğunun avukatı Yüksek Mahkeme'nin kararına itiraz ederek AYM'ye başvurmuştur. Başvurucu, avukatının aracılığıyla süreçten haberdar edilmediğini ve mahkemelerin kararlarının adil olmadığını ileri sürmüştür. 26 Nisan 2002 tarihinde, AYM şikâyetin kendi yetki alanı dışında olduğuna hükmetmiştir.

Bunun üzerine, başvuru, 20 Eylül 2002 tarihinde İHAM'a başvurmuştur. İHAM, 2008 yılında İHAS'ın 6. maddenin 1. fıkrasının ihlal edildiğine karar vererek; davalı durumdaki Devlet tarafından başvurucuya, kararın kesinleştiği tarihten itibaren 3 ay içerisinde, tarih, uzlaşma ve vergilerde geçerli olan oranda ulusal para birimine çevrilmek üzere ödeme yapılması gerektiğine hükmetmiştir.

¹⁶⁵ İHAM, Xheraj v. Albania (2008).

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin Batı Balkanlar'a doğru genişlemesi, AB ailesinin bir parçası olmak isteyen aday ülkelerden biri olan Arnavutluk'u da içermektedir. Müzakerelerin başlatılması sürecinde, Avrupa Komisyonu, Arnavutluk'tan Kopenhag kriterlerini karşılamasını istemiştir. Kopenhag kriterleri, bir ülkenin AB'ye üye olup olamayacağını belirleyen kurallardır. Bu kriterler 22 Haziran 1993 yılında Kopenhag Zirvesinde, AB Konseyi tarafından belirlenmiştir.

“Birinci grup veya siyasi kriterler demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığını vurgulamaktadır. İkinci grup, ekonomik kriterler işleyen ve aynı zamanda içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığını vurgulamaktadır. Üçüncü grup ise Topluluk Mevzuatının Benimsenmesi (acquis communautaire) kriterleri siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmasını vurgulamaktadır.”¹⁶⁶

AB'ye entegre olmak isteyen ülkelerin, gerekli kriterleri başarılı bir şekilde karşılamaları gerekmektedir. Arnavutluk, İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasından bu yana, ulusal mevzuatı AB Müktesabatına¹⁶⁷ uyumlaştırmak için girişimde bulunmuştur.

AB'ye aday bir ülke olan Arnavutluk, 30 yıllık demokrasi sürecinde yasal, kurumsal ve finansal olarak ilerleme göstermiştir. Bununla birlikte, Avrupa-Atlantik yapılarına entegrasyonun ana kriterlerinden biri olan insan haklarına önem verme konusunda daha fazla ilerleme, demokrasinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi için bir öncelik olmaya devam etmektedir.

İHAS, Arnavutluk anayasal sistemi içinde diğer uluslararası anlaşmalara göre ayrıcalıklı bir role sahiptir. Arnavutluk hukuk düzeninin bir parçası olan İHAS, normlar hiyerarşisinde, Anayasa'dan hemen sonra gelmektedir.

Freedom House raporlarında, Arnavutluk'un insan hakları durumu değerlendirilmektedir. Buna göre, Arnavutluk'taki durum sabit görünmekte ancak siyasi haklar açısından hala yapılacak çok şey olduğu gözlemlenmektedir. Raporlarda, Arnavutluk, kısmen özgür bir ülke olarak nitelendirilmiştir. Örgütlenme özgürlüğü bakımından hala önemli sorunlar devam etmektedir. Son yıllarda meydana gelen bazı eylemlerde polis, fiziksel güç kullanarak protestoculara müdahale etmiştir. Arnavut gazeteciler iktidar tarafından çeşitli fiziksel taciz ve tehditlere maruz kalmıştır. Bu

¹⁶⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “**22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi**”, 2011, <https://www.ab.gov.tr/302.html>.

¹⁶⁷ AB Müktesabatı (acquis communautaire), temel Avrupa Birliği anlaşmalarında ve diğer yardımcı hukuk kaynaklarında (tüzük, karar, yönerge vs.) yeralan kural ve kurumlar bütünü ifade etmektedir. <http://www.canaktan.org/ekonomi/avrupa-birligi/muktesabat1.htm>

yüzden Arnavut gazetecilerin çoğu depolitize değildir. Üstelik seçim kampanyaları sırasında kamu görevlilerini işe alan partiye destek verenleri ve muhalefet partisinin iktidara gelmesi durumunda ise işini kaybedenleri görmek oldukça normal bir durumdur.

Adil ve özgür seçimler hakkı en çok sorun yaratan haktır. Arnavutluk seçimlerinde her zaman istikrarsızlık ve boykotlar görülmüştür. Oyların satın alınmaları uluslararası aktörler tarafından eleştirilmiştir. Hukukun üstünlüğü ve yargı sistemi her zaman hükümet tarafından etkilenmiştir. Dolayısıyla Arnavutluk'ta yargı bağımsızlığından bahsetmek çok güçtür.¹⁶⁸

Çalışmada, siyasi haklar incelendikten sonra aynı başlık altında sosyal, ekonomik ve kültürel hak ve özgürlükler de incelenmiştir. Anayasal düzeyde sosyal hakların tanınmasının piyasa ekonomisi ve demokrasiyle yakından ilişkili olduğu görülmelidir. Sosyal hakların varlığı demokrasiyi koruma işlevindedir. Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 11. maddesinde onaylanan ekonomik faaliyet özgürlüğünün garanti edilmesine ek olarak, refah devleti ilkesinin de güvence altına alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Sosyal hakların korunmasının anayasal güvencesi, diğerlerinin yanı sıra, halkın ülkeyi yönetmesini, kamu iktidarına sahip devlet kurumlarının oluşumuna ve işleyişine aktif katılımını varsayan demokrasinin varlığıyla yakından ilgilidir.

Arnavutluk Anayasası'nda tanımlanan temel hak ve özgürlükler incelendikten sonra, Ombudsman'ın insan haklarını koruyucu rolü analiz edilmiştir. Gelişmiş bir siyasi ve idari kültürün yokluğunda, temel insan haklarının korunması oldukça zordur ve bu nedenle, Ombudsman'ın varlığı, yargı sisteminin işleyişindeki eksiklikleri tamamlamak için tasarlanmıştır. Ombudsman, İHAM'a yapılacak başvuruların kabul edilebilirlik kriterleri hakkında halkı bilgilendirmeli; İHAM'ın Arnavutluk'a ilişkin verdiği ihlal kararlarında ortaya konan yapısal sorunları tespit etmeli; İHAM kararlarının uygulanmasını yakından izlemelidir. Ombudsman, etkili arabuluculuk yöntemleri kullanarak uzlaştırmacı çözüm yöntemleri kullanmalıdır.

Çalışmada, güvenilir, adil, bağımsız, hesap verebilir, etkili ve profesyonel bir yargı sistemi kurmak için zorunlu olan Yargı Reformu incelenmiştir. Yargı Reformu'nun amacı hukukun egemenliğini ve insan haklarına ve özgürlüklerine saygıyı güçlendirmektir. Değişikliğe uğrayan kurumlar arasında Anayasa Mahkemesi de vardır.

Yargı Reformu'nun, Meclis tarafından oybirliği ile onaylanmasının ardından yaklaşık beş yıl geçmiştir. Yargı Reformu'na ilişkin beklentilerin karşılanıp karşılanmadığı ve istenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı incelenmelidir. Ne yazık ki son beş yılda yargı sisteminin performansında bir düşüş gözlemlenmektedir ve bu düşüşün, giderek daha belirgin hale gelmesi beklenmektedir.

¹⁶⁸ Freedom House, "Albania", Freedom in the World 2021, 2021, <https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2021>.

Aynı zamanda, vetting süreci de hâkim ve savcılarının sayısını önemli ölçüde azaltabilir ve böylece sistemin uyumsuzlukları zamanında çözme kabiliyetini azaltabilir.

Bu noktada, Yargı Reformu ve Vetting sürecinin Arnavut hukuk düzeninde olumlu bir etkide bulunup bulunmadığı kesin olarak belirlenememektedir. Yargı Reformu ve Vetting süreci şüphesiz Arnavut vatandaşlarının ilgisini çekmiştir. Ayrıca, vatandaşların yargı sistemine olan güvenini yeniden kazanmak için bir “yargı reformu sözcüsüne” ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde vatandaşlar, izlenen süreçten ve yeni gelişmelerden haberdar olmamaktadır.

Vetting sürecinin başlamasıyla beraber, İHAS toplam 4 başvuruyu görüşmüş ve şikayetçilerin taleplerini Arnavutluk Hükümeti’ne tebliğ etmiştir. Mahkeme, hâkim ve savcılarının yeniden değerlendirilmesi süreciyle ilgili olmayan iddiaların bulunduğu gerekçesiyle bir başvurunun kabul edilmemesine karar vermiştir. Diğer başvurularda ise İHAM’ın davanın kabul edilebilirliği veya esası hakkındaki kararı beklenmektedir. Başvurular, Sözleşme’nin 6. maddesine dayanmaktadır. Başvurular hakkında İHAM henüz karar vermemiştir, Mahkeme adil bir sürecin uygulanıp uygulanmadığını, özel hayat hakkının korunup korunmadığını araştırmaktadır ve mevcut görevlerinden ihraç edilenlerin eşdeğer bir iş bulup bulamayacakları konusunda daha fazla bilgi talep etmektedir.

Mülkiyet ile ilgili tartışmalar, Arnavutluk’un genel kalkınması için büyük bir endişe kaynağı olarak görünmektedir. Çok sayıda çözülmemiş mülkiyet davaları, Arnavutluk yargı makamları tarafından incelenmeyi beklerken, İHAM’a mülkiyet hakkının ihlaline ilişkin yapılan başvuruların sayısı giderek artmaktadır.

1990 yılında siyasi sistemin değişmesi ile birlikte, 1990 yılından önce devlete ait olan ortak mülklerin özelleştirilmesi de başlamıştır. Bu geçişin ilk yıllarında Arnavutluk kırsal kesimlerden kentsel kesimlere hızlı bir iç göç hareketi başlamıştır. Bu durum çok sayıda yasadışı inşaat ve geniş arazi alanlarının yasal izin olmaksızın işgal edilmesi sonucunu doğurmuştur. Günümüzde Arnavutluk’taki toplam gayrimenkullerin önemli bir kısmının yasal izne sahip olmadığı söylenebilir.

Avrupa Komisyonu, Arnavutluk için hazırladığı ilerleme raporlarında, mülkiyet hakkına ilişkin kararların uygulanması hususunda devlet kurumlarını eleştirmiştir. Arnavutluk’ta mülkiyet iadesine ilişkin yargı kararlarının icrası ile ilgili sorunlar, yasal müdahalelere rağmen devam etmektedir. İHAM, tarafından verilen kararlarda, yerel mahkeme kararlarının uygulanmamasının ve mülkün iadesi veya tazminatı konusunun devamlı bir sorun olduğunu belirtilmektedir. AK raporları, Arnavutluk’taki mülkiyet konusunun temel insan hak ve özgürlüklerine saygı konusundaki temel endişelerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Mülkiyet hakları, gerektiği gibi uygulandığında, işleyen bir piyasa ekonomisinin temel unsurlarıdır. Yasal reformlarda bir iyileşme olmasına rağmen, halkın, hukuk sistemine duyduğu güven hala zayıftır. Arnavut makamlarının,

şimdiye kadar belirsizlik ve yolsuzlukla özdeşleştirilen inşaat izinlerinin çıkarılmasına yönelik yerel yönetim uygulamalarının etkili bir şekilde uygulanmasını yakından takip etmesi gerekmektedir.

İHAM'ın yaşam hakkı ve işkence yasağına ilişkin kararları incelendiğinde, Arnavut makamlarının, zarar gören tarafların iddialarını objektif bir şekilde soruşturmak için makul bir yaklaşım göstermediği söylenebilir. Arnavut Mevzuatı, vatandaşların, işkenceye, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye karşı şikayetçi olabileceği uygun yargı yolları bile sağlamamaktadır. Bazı kararlarında, İHAM, İHAS'ın 2. ve 3. maddesinin Arnavutluk Cumhuriyeti tarafından ihlal edildiğini tespit etmiştir.

Bu çalışmada, yaşam hakkının yasal çerçevesi incelenirken, Arnavut Mevzuatında, bazı eksikliklerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, İHAS tarafından belirlenen standartlara uygun olarak, kolluk kuvvetlerini denetlemek ve mevzuatta belirlenen görevleri yerine getirmek amacıyla özel ekiplerin kurulması oldukça önemlidir. Kötü muamelenin önlenmesine yardımcı olabilecek izleme araçlarının nezarethanelerde oluşturulması da önem taşımaktadır. Ayrıca, tüm tutukluların nezarethaneye gönderilmeden önce bir doktor tarafından muayene edilmesi de çok önemlidir ve tıbbi raporun bir nüshası muayene edilen tutukluya verilmelidir.

Adil yargılanma hakkı, İHAS'ın 6. maddesinde düzenlenmektedir. Bu madde uyarınca, “bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır”. Adil yargılanma hakkı anayasal bir haktır. Her kişinin temel haklarının korunması için mahkemeye başvurma hakkını güvence altına alınmaktadır. Mahkemelerin bağımsızlığı ve yolsuzluk iddiaları Arnavutluk'taki yargı sistemi için endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Ne yazık ki bu durum, Arnavut vatandaşların, yargıya olan güvenini sarsmıştır.

Bu noktada, adil yargılanma hakkının güvence altına alınması bakımından, mevcut ulusal düzenlemelerin, İHAS hukuku ile uyumlu hale getirilmesi önemlidir. Yasal süreçte yardımcı olacak bir uzmanlar ekibi oluşturmak da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bilgilendirme ve adalet erişimi artırmaya yönelik eksiksiz ve somut stratejiler geliştirmek için Arnavutluk makamları tarafından daha fazla önlem alınmalıdır. Son olarak, Yargı Reformu'nun başarılı bir şekilde uygulanması ve yargıçların yeniden değerlendirilmesi için Vetting süreci gereklidir, çünkü bağımsız ve tarafsız bir yargı sistemi, ülkede hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını büyük ölçüde etkilemektedir. Böylece görevlerini yerine getirme sürecinde bütünlük sağlamayan kamu görevlileri için gerekli önlemler alınacak ve kamu kurumlarına olan güven artacaktır.

Son yıllarda Arnavutluk'ta insan hakları konusunda artan bir farkındalık olduğu söylenebilir. İnsan hak ve özgürlüklerine getirilen kısıtlamaların İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde öngörülen sınırlamaları aşmasına izin verilmemelidir.

İHAS ve İHAM, temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik içtihadın güçlendirilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Ancak, İHAM'a yapılan başvuru sayısındaki artış ve İHAM'ın verdiği ihlal kararları, Arnavut yetkili makamlarının, Sözleşme'de güvence altına alınan hak ve özgürlükleri, ihlal ettiğinin bir göstergesidir. Arnavutluk, temel hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin haklarını güvence altına almak ve İHAS hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmek için çok daha fazla çaba sarf etmelidir.

KAYNAKÇA

- Acer, Yücel, ve İbrahim Kaya **Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı**. Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Albanian Helsinki Committee **“Për informimin e qytetarëve lidhur me reformën në drejtësi”**. Tiranë, 2017.
<https://ahc.org.al/wp-content/uploads/2019/09/manual-2-ok.pdf>.
- Areizaga, Sofia Lucas **“Përparimi i Shqipërisë në Sundimin e Ligjit, Demokracinë dhe të Drejtat e Njeriut – Një krahasim i Instrumenteve të Monitorimit të BE-së dhe Këshillit të Europës.”** *Albania Law Journal* 2 (2017).
- Ankara Üniversitesi. **“Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler”**. Erişim 03 Mart 2021.
[https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94344/mod_resource/content/0/Uluslararası Hukuk ile İç Hukuk Arasındaki İlişkiler.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/94344/mod_resource/content/0/Uluslararası_Hukuk_ile_İç_Hukuk_Arasındaki_İlişkiler.pdf).
- Assembleia da República **Constitution of the Portuguese Republic**, 4 § (2005).
<http://www.en.parlamento.pt/Legislation/CRP/Constitution7th.pdf>.
- Avokati i Popullit **“Avokati i Popullit në Shqipëri Ombudsmani”**, 2003.
- Avokatura e Shtetit”. **Avokatura e Shtetit**. Erişim 05 Mayıs 2021.
http://www.avokaturashtetit.gov.al/?fbclid=IwAR19APF12jfQVDinLifbePEq_04bgIN3cr0Znt58xNFSB0wQInn6X6gGQ5k.
- Bajri, Agron. **“Procesi i rregullt ligjor. Te drejtat dhe detyrimet e subjekteve në funksion të procesit të rregullt ligjor (veshtrim krahasues)”**. Universiteti Europian i Tiranës, 2016. http://uet.edu.al/images/doktoratura/agron_bajril.pdf.
- Biba, Denar. **“Të Drejtat e Njeriut dhe Konstitucionalizmi-një perspektivë shqiptare”**. UNIVERSITETI I TIRANËS, 2017.
- Bilgin, Ahmet Burak. **“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin İç Hukuktaki Yeri”**. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi* 22, sayı 1 (y.y.).
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/274329>.
- Boven, Theo van. **“Human Rights and Rights of Peoples”**. *European Journal of International Law* 6, sayı 3 (1995): 461–76.
<https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.ejil.a035931>.

- Caligiuri, A, G Cataldi, ve N Napoletano. **La tutela dei diritti umani in Europa**. Padova, 2010. <http://www.sidi-isil.org/wp-content/uploads/2010/06/Volume-TDUE-CEDAM-Indice.pdf>.
- Çavuşoğlu, Naz. “Avrupa Topluluğu/Birliği’nin İnsan Hakları Politikası”. **İnsan Hakları Yıllığı**, sayı 21, 22 (1999): 1–14.
- Council of Europe. **“International Protection of Human Rights”**. Strasbourg, 1989.
- Council of Europe. **“Interpretative mechanisms of ECHR case-law: the concept of European consensus”**. Online, 2020. <https://www.coe.int/en/web/help/article-echr-case-law>.
- Dedja, Bashkim. **“100 vjet – shtet Drejtësia Kushtetuese në forcimin e shtetit të së drejtës”**, 2013.
- Delegation of the European Union to Albania **“Most frequently asked questions on the International Monitoring Operation (IMO)”**, 2017. https://eeas.europa.eu/delegations/albania/20144/node/20144_en.
- Denk, Erdem. “Uluslararası Antlaşmalar Hukukunda Jus Cogens Kurallar”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Ankara Üniversitesi, 2001. <https://doi.org/10.1501/SBFder\0000001832>.
- Doğan, Mahmut. “Ombudsman ve Devlet Denetleme Kurulu”. İçinde **Türkiye’de Yönetim Geleneği**, editör Davut Dursun ve Hamza Al. İlke Yayıncılık, 1998.
- Doğru, Osman. **Yaşama Hakkı**. Ankara: Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Hukukun Üstünlüğü Genel Müdürlüğü, 2018. <https://www.anayasa.gov.tr/media/3555/yasama-hakki.pdf>.
- Erdalda, Çani **“E Drejta per Informim”**, 2003.
- European Commission **“Albania 2009 Progress Report”**. Brussels, 2009.
- European Commission **“Albania 2009 Progress Report”**. Brussels, 2009.

- European Commission **“Commission Opinion on Albania’s application for membership of the European Union”**. Brussels, 2010.
- European Court of Human Rights **“ECHR Overview 1959-2020”**. Strasbourg, 2021.
https://echr.coe.int/Documents/Overview_19592020_ENG.pdf.
- European Courts of Human Rights **“Summary of ECtHR Judgments Presented to the Committee of Ministers”**, 2015.
- European Courts of Human Rights **“Pilot Judgements”**, 2020.
https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Pilot_judgments_ENG.pdf.
- Florian, Bjanku. **“Pronesia mbi token ne Shqiperi ne kendveshtrim krahasues me Konventen Europiane te te Drejtave te Njeriu”**. Universiteti i Tiranës, 2012.
- Fondacioni Shoqeria e Hapur per Shqiperine **“Monitorimi i zbatimit të ndryshimeve të Kodit të Procedurës Penale për aksesin në drejtësi të viktimës dhe të të pandehurit”**. Tiran, 2020.
<https://www.osfa.al/sites/default/files/monitorimi-i-zbatimit-te-reformes-ne-drejttesi-5.pdf>.
- Freedom House. **“Albania”**. Freedom in the World 2021, 2021.
<https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2021>.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**. Legal, 2012.
- Gjata, R. **E Drejta Civile**. Tiran: Shtypshkronja “Albpaper”, 2008.
- Gölcüklü, Feyyaz, ve Şeref Gözübüyük. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**. 6. baskı. Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.
- Gündoğan, Şerife. **“Devletin Bireyin Yaşam Hakkını Koruma Yükümlülüğü Çerçevesinde Zorla Kaybetme”**. İstanbul Şehir Üniversitesi, 2016.
- Güneysu, Gökhan. **“Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı”**. **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 16 (2015): 4117–37.

Hoxha, Artan, Luljeta “**Monitorimi i Zbatimit Të Reformës Në Drejtësi**”, 2019.
Ikonomi, Erind Merkur, Klesta Hysi, Adea Pirideni,
ve Silvana Cinari.

İHAM **Ahmatas v. Albania** (2017).

İHAM **Berhani v. Albania** (2010).

İHAM **Beshiri and Others v. Albania** (2006).

İHAM **Cani v. Albania** (2012).

İHAM **Ceka v. Albania** (2012).

İHAM **Dybeku v. Albania** (2007).

İHAM **Eltari v. Albania** (2011).

İHAM **Gjonbocari v. Albania** (2017).

İHAM **Groni v. Albania** (2009).

İHAM **Gurgaj and Others v. Albania** (2017).

İHAM **Hamzaraj v. Albania** (2009).

İHAM **İrlanda v. Birleşik Krallık, Başvuru No. 5310/71** (1978).

İHAM **Kaciu and Kotorri v. Albania** (2013).

İHAM **Manushaqe Puto and Others v. Albania** (2012).

İHAM **Marku v. Albania** (2014).

İHAM **Muka v. Albania** (2012).

İHAM	Mullai and Others v. Albania (2011).
İHAM	Ramadhi and Others v. Albania (2007).
İHAM	Rrapo v. Albania (2012).
İHAM	Shkalla v. Albania (2011).
İHAM	Soering v. Birleşik Krallık, Başvuru No. 14038/88 (1989).
İHAM	Sürmeli v. Germany Başvuru no: 75529/01 (2006).
İHAM	Vefa Holding SHPK and Others v. Albania (2011).
İHAM	Vrioni and Others v. Albania (2009).
İHAM	Xheraj v. Albania (2008).
İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi.	“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi” . Erişim 03 Mart 2021. https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/ .
Karaman, Ebru.	“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Yerine Getirilmemesinden Doğan Sorumluluk”. Journal of Istanbul University Law Faculty . İstanbul Üniversitesi, 2014.
Kaya, Ümmühan.	“Sözleşmenin Uyarlanmasında Sonradan Değişen Şartlar ve Öngörülemezlik İlkesi”. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 22, sayı 3 (2016).
Këshilli i Lartë Gjyqësor	PAKETA E LIGJEVE TË REFORMËS NË DREJTËSI . Tiran, 2018.
Këshilli i Lartë i Prokurorisë	Për Organizimin Dhe Funksionimin E Institucioneve Për Të Luftuar Korrupsionin Dhe Krimin E Organizuar (2016). https://klp.al/wp-content/uploads/2020/02/lligj_nr_95_2016_per_organizimin_dhe_funksioni

min_e_institucioneve_per_te_luftuar_korrupsionin_dhe_krimin_e_organizu
ar_s_1728.pdf.

- Kocabaş, Sadık. **“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler”**. Süleyman Demirel Üniversitesi, 2009.
<https://core.ac.uk/download/pdf/35314701.pdf>.
- Komisioni i Posaçem Parlamentar per Reformen ne Sistemin e Drejtesise. **“Analizë e sistemit të drejtësisë në shqipëri”**, 2015.
<http://www.reformanedrejtesi.al/analiza-e-sistemit-te-drejtesise-ne-shqiperi-2015>.
- Krasniqi, Afrim. **“Institucioni i Presidentit të Republikës: Problematika rreth kornizës kushtetuese të formatimit dhe kompetencave të tij”**, 2015.
<https://altri.al/wp-content/uploads/2018/05/Botimi-i-punimeve-akademike-mbi-reformen-kushtetuese-.pdf>.
- Kurban, Dilek. **Strasbourg Court Jurisprudence and Human Rights in Turkey: An Overview of Litigation, Implementation and Domestic Reform**, 2007.
<https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3347.4646>.
- Linderfalk, Ulf. **“The Source of Jus Cogens Obligations – How Legal Positivism Copes with Peremptory International Law”**. *Nordic Journal of International Law* 82 (01 Ocak 2013): pp. 369–89. <https://doi.org/10.1163/15718107-08203002>.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. **Avrupa Tek Senedi** (2007). <https://www.ikv.org.tr/images/files/A4-tr.pdf>.
- Nuni, A, ve L Hasneziri. **E Drejta e Pronësisë**. Tiran, 2008.
- Özdek, Yasemin. **Avrupa insan hakları hukuku ve Türkiye AİHS sistemi, AİHM kararlarında Türkiye**. Ankara: TODAİE, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2004.
- Özdemir, Hakan. **“Anayasa Yargısı Bakımından Fransa ile Almanya’nın Karşılaştırılması”**. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, sayı 2 (2018):

689–717.

“Raporti Përfundimtar i Misionit të OSBE/ODIHR-it për Vëzhgimin e Zgjedhjeve”, 2017.

Ridges, E. W. “İngiliz Anayasa Hukuku”. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 8, sayı 3–4 (1951): 183–209.

Selçuk, Engin. “Anayasa Hukuku”. **İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi**, y.y.

Şenol, Cem. “AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi”. **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** 1 (2012). https://www.yalova.edu.tr/Files/UserFiles/83/11_Senol.pdf.

Surlu, Aydan Ömür. “İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması”. **TBB Dergisi**, sayı 87 (2010). <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-87-608>.

T.C. Anayasa Mahkemesi. **“Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi”, y.y.**

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma** (2011). <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>.

T.C. Adalet Bakanlığı. “Tematik Bilgi Notu-Pilot Kararlar”, 2015.

Tekinsoy, Özge Okay. “Avrupa Kamu Düzeni Kavramı”. **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi** 1, sayı 1 (2011): 66–79. http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/Hukuk_Fak_Derg_makale_4.pdf.

Tomuschat, C, ve J.-M Thouvenin. **The Fundamental Rules of the International Legal Order: Jus Cogens and Obligations Erga Omnes.** Boston, 2005. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004149816.i-472>.

Tunç, Bilal. “Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası’nın Yeri ve Önemi”. **Karadeniz Araştırmaları** XVII, sayı 67 (2020): 657–92.

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. **"Avrupa Konseyi"**. Online. Erişim 02 Mart 2021. https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. **"22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi"**, 2011. <https://www.ab.gov.tr/302.html>.
- Ünal, Şeref. "Anayasa Hukuku ve Milletlerarası Sözleşmeler Açısından Temel Hak ve Özgürlüklerin Kısıtlanması". **AYM Yayınları** 30 (y.y.): 39–61. <https://anayasa.gov.tr/media/4759/serefunal.pdf>.
- United Nations. **"Yearbook of International Law Commission"**, 1949.
- United Nations. **"Switzerland: Implementation of the European Convention on Human Rights"**. Erişim 04 Nisan 2021. <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/portfolio-items/switzerland-implementation-of-the-european-convention-on-human-rights/>.
- Yılmaz, Ejder. "Usul Ekonomisi". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2008, 243–74. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2367.pdf?fbclid=IwAR1wTaGoEf-M3Z0IGfZHzy0gmxl6v77ZhlszlgIfICGpqy5bM-IBghXoMKQ>.
- Zaganjori, Xhezair, Aurela Anastasi, ve Çani Eralda. **Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë**. Tiran, 2011. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=726ef2ee-7a25-2477-3d07-a97bfeb4a8a7&groupId=252038.
- Zanaj, Fatmir. **"The sociologist looks over the process of justice system reform in Albania (2014-2018)"**, 22 Mayıs 2019.